ЎЗ2
0-68

Таҳрир ҳайъати:
О. Шарафидцинов, М. Қўшжонов, Э. Воҳидов,
Х. Султонов, Р. Ш. Шоғуломов, М. Юсуф, К. Норматов

Тўплаб, нашрга тайерловчи Дониер Бегимқулов

4702620202 - 20
М352(04) - 200Т Режа 2001

I5BN 5-635-01992-7

Абдулла Орипов, Ғафур Ғулом номидаги Адабиет ва санъат нашриети, 2001 й.

ДАНТЕ АЛИГЬЕРИ

Илоҳий комедия

ДЎЗАХ

БИРИНЧИ ҚЎШИҚ

Данте қоронғи ва зулмат ўрмонда тун бўйи адашиб, тонгга яқин у ердан бир амаллаб чщиб олади ва юксак тепаликка кўтарила бошлайди. Аммо унинг йўлини қоплон, арслон ва қашқир тўсиб, қайтадан ўрмонга қисиб бора бошлайди. Шунда шоирнинг рўпарасида қадимги дуне шоири Вергилий пайдо бўлади ва таскин сўзлар айтади. Уни Дўзах ва Аросатдан омон-эсон олиб ўтажагини, Жаннатга эса Веатриче олиб киражагини билдиради. Шундай қилиб, Данте Вергилийнинг изидан кетади.

Ердаги умримнинг ярмини юриб,
Зулмат водийсида адашиб қолдим.
Боқсам, бир ўрмонга кетибман кириб.

О, уни нега ҳам едимга олдим,
Даҳшатларга тўла ўрмон эди у,
Эсдан чиқаролмай неча йил толдим.

Ҳатто ажал ундан туюлгай эзгу,
Лекин топдим ундан мангулик савоб,
Айтай кўрганларим мисоли кўзгу.

Эслолмам, лекин бу тушмиди, сароб,
Қандоқ кирдим у ен йўлимдан озиб,
Қандай рўе мени этганди хароб?!

Мени қон қақшатган водийдан ошиб,
Тоғнинг унгурига етдим ва шу он
Юксак тепаликка бордим енашиб.

Боқдим, сайералар бўлди намоен.
Уларнинг раҳнамо нури басма-бас
Порларди тоғларнинг кифтида шоен.

Гўе тун қўрқуви бўлганди абас,
Даҳшатлардан холи руҳим ҳам, биллоҳ,
Олганди анчайин енгил, хуш нафас.

Тўлқинлар қаъридан қутулган сайеҳ
Соҳилга чиққан дам ортга боқиб жим
Хўрсиниб қўйгандай аламдан гоҳ-гоҳ.

Абгору безовта менинг ҳам руҳим
Тин олди ортига қайрилиб ночор,
Риҳлат сўқмокларин кўрдим-ку шу зум!

Вужудимга энгач яна куч, мадор,
Заминга тўш босган пиллапоядан
Юксакка интилиб кетдим шиддаткор.

Баланд тоғ бағрида кия қоядан
Тушиб келди ногоҳ бир қоплон чаққон,
Танаси палакдек хол-хол ғоятан.

У юксак йўлимни тўсганча гирен
Айланиб турарди ютоқиб тугал.
Хаел қилар эдим қайтмоқни омон.

Лекин пайдо бўлиб офтоб шу маҳал
Юлдузлар тўдасин ортга кузатди,
Илоҳий Муҳаббат мисли даставвал,

Ситоралар тўпин бу ен узатди.
Субҳидам маҳали, хуш соат, гўе
Қалбдан таҳликани бир зум йўқотди.

Энди чўчимасдим махлукдан, аммо
Шу чоқ пайдо бўлди елдор бир арслон,
Қалбдаги таскин ҳам сўнди мутлақо.

У босиб келарди гўе мен томон,
Келарди очликдан жағи такиллаб,
Атроф-тевараккa солиб қатағон.

Қоқ суяк қашқир ҳам тиши шақиллаб
У билан бақамти соларди даҳшат,
Келарди жаҳлдор махлуқ яқинлаб.

Қашқирнинг дастидан тортдим кўп кулфат,
Таъқиб этар экан евуз назари —
Юксакликдан ҳатто қайтган эди шахт.

Хасис сармоядор тўплаган зари
Қўлдан чиқар чоғи оҳу воҳ ила
Кечмиш ҳасратини қилган сингари,

Мени ҳам чулғаган эди ғулғула.
Таъқиб этар экан изма-из қашқир
Зулматда қолгандим энди бир йўла.

Зулмат водийсида эдим бетадбир,
Бир зот пайдо бўлди қаршимда ногоҳ,
Гўе танҳо, белутф, толиққан, ҳақир.

Уни курган заҳот елвордим: "Эвоҳ,
Қутқазгин сен мени, айлагил карам,
Майли, одаммисан ва еки арвоҳ".

У деди: "Бир чоғлар бўлганман одам,
Асли ломбардлардан тарқаган зотим,
Мантуяда ўттан менинг шажарам.

"8иЬ Мю" даврида таваллуд топдим,
Август панохида яшадим Римда.
Азизни эъзозлар эди эл қадим.

Шоир эдим, шеърим суянч дилимда,
Мағлуб Троядан Анхиз ўғли нақ —
Мағрибга кетгандай ночор қадимда.

Наҳот яна қайтсанг азобга мутлақ.
Нурафшон арш сари чиқмассан нечун?
У ерда ибтидо, фароғат ва ҳақ".

"Бу сен Вергилийми, бепоен очун
Қуйидан баҳраманд бўлган чашмадил?!—
Шундоқ жавоб қилдим жахд ортиб бутун.—

Назм ахдин хуршиди, о пири комил,
Муҳаббатим бирла ва чекиб заҳмат
Ижодинг уқмоққа бўлганман ноил.

Сен менга устозсан, суюкли ибрат,
Ҳар қайда шон топган гўзал ва маҳбуб,
Услубни қолдирдинг менга сен фақат.

Менга манов махлуқ озор берар кўп,
Мадад айла энди, авлие инсон.
Дастидан сабр косам кетди-ку тўлиб!"

"Сени қутқазади ўзга йўл аен,—
Ҳолимга кўз ташлаб сўз бошлади у,—
Вахшатли манзилга қайтма ҳеч қачон.

Сени қон йиғлатган қашқир кўп бадхў,
Бу еққа юксалса қайси бир банда
Маҳв этар, йўлларин тўсиб серқутқу.

У шундоқ евуздир, ғаддор, шарманда,
Очофат — еб тўймас, мечкай ва ҳарис,
Луқмадан сўнг баттар дод солар ганда.

Бу мода қашқирни босган ҳаром ҳирс,
Учраган жонзотни йўлдан урар, ғар.
Шавкатли Ит келгач, иши бўлар терс.

Нафс қули эмас у Қашқирдай бесар,
Дониш ва муҳаббат, номус-ор ила
Яшар қаноатда, доим музаффар.

Эвриал ҳамда Турн, Нис ва Камилла
Қурбон бўлган мулки итальянга хос,
Камарбаста бўлгай шонли Ит, илло.

Қаенга қочмасин Қашқир каж, ифлос,—
Ит уни Дўзахга тиққувси бир қур,
Ғараз манзилига тушгувси паққос.

Менинг сўзларимни энди тинглаб тур:
Рухдарнинг абадий маскани сари
Сени бошлаб кетай, менинг билан юр.

Ундадир қадимий арвохлар бари —
Улар фаредига соларсан қулоқ,
Тингларсан нечоғ зўр илтижолари.

Оташгоҳ томуқца қўрарсан бироқ,
Бир қавмки, бўлса-да азобдан озод,
Жаннат фароғатин қутади муштоқ.

Яна юксакроқни айласанг мурод,
Диловар руҳ сени олгайдир кутиб.
Иккингиз кетарсиз, этармиз хайрбод.

Мен арш ҳазратидан кетолмам ўтиб,
Чунки айламадим йўлин эътироф,
Ҳатго ҳамроҳимни қолар у тутиб.

Амри вожиб тахти менга серитоб;
У жой олий даргоҳ, у олий хиргоҳ,
У жойга етишмак шараф ва савоб".

Дедим: "Сен, йўлидан бехабар халлоқ
Расулининг ҳаққи, айлай илтижо:
Шоирим, балодан қутқаз мени, оҳ.

Йўл бошла, айтганинг руҳ сари аъло.
Петр — Аъроф ҳаддин шуъласин курсам,
Курсам етганларни маҳкум, мубтало".

Кетди, мен эргашдим қадам-бақадам.

&

ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Дайте ўзининг бундоқ сафарга тайер эмаслигини идрок этиб, иккилана бошлайди. Вергилий эса бу ерга ўзининг Беатриче томонидан юборилганини ва Дантенинг Дўзахдаги дахасизлиги учун эса самоватда қайғуришаетганлигини баен этади. Шундагина Данте ўзининг дастлабки қарорига қайтади ва Вергилий билан машаққатли сафарга йўл олади.

Кун қайтиб бораради, қорайиб осмон,
Замин жонзотлари кирди уйқуга,
Фақат мен турардим бесару сомон.

Ўзни чоғлар эдим сафар, қутқуга,
Ҳадикка соларди лекин машаққат,
Чидарманми дердим азоб, қайғуга.

О, сиз Илоҳалар, берингиз мадад,
Тамғаи даҳонгни, о сен, тафаккур,
Менинг баенимда зоҳир эт минбаъд.

Дедим, раҳбонимга айлаб таҳайюр:
"Беназир бир ишга чорладинг, қайдам,
Қурбим етармикан, этмам тасаввур.

Сен дейсан, Сильвийлар падари у дам
Ҳает занжиридан бўлмайин халос
Бақо дунесига қўиганди қадам.

Куфру гуноҳларнинг баридан рўй-рост
Бохабар хилқатнинг ўзики магар
Унинг шарафини айлабди эъзоз,

Иззат-ҳурмати ҳам бешак, муқаррар:
Савоб нури бордир пешонасида,
Римга салафликка бўлмиш муяссар.

Шаҳар-чи, шон топиб замонасида
Ҳазрати Петрнинг вориси учун
Айланди шариат остонасига.

Сен тўлиб куйлаган у зот, инчунин,
Зафар иштиеқи бирла бўлган банд;
У боне, музаффар папа ушбу кун.

Авлие Павел ҳам Энейга монанд
Меърожга бир маҳал чиққанди, атай
Умматлар тангрига бўлсин деб пайванд.

Мен-чи, мен, ўзимни кимга тенг тутай?
Мен на авлиеман, на шоҳга аждод,—
Муносиб эмасман, ростимни айтай.

Руҳлар оламида бўлурман барбод,
Ақлимдан озурман, у ерда, ае,
Англарсан барисин, сен дониш устод".

Бўлар-кечар ишни чўтлагач расо,
Аввалги фикр ила ўйидан мутлоқ
Тониб, қайтиб турган кимсадай гўе,

Зулмат манзилида турардим шундоқ,
Аввал мафтун этган ўйларни энди
Фикру хаелимдан қувлардим йироқ.

Руҳ менга жавобан шундоқ ўтинди:
"Лутфингда ҳақгўйлик янграган замон
Руҳинг ваҳм-тахлика ичра бекинди.

Ақлга зўр келеа қўрқув ва гумон
Ярамай қолурмиз ҳеч битта корга,
Васвасага тушган жониворсимон.

Ваҳму гумонларга тушма бекорга;
Тингла, билганимни айлайин баен.
Не боис лойиқсан лутф, эътиборга.

Куфру савоб аро турган ломакон —
Бетимсол бир аел чорлаб айтди сўз.
Адо этажакман ўтинчин, ишон.

У аел нигоҳи бамисли юлдуз.
Гўе фариштадай ширин каломи,
Шундоқ лутф қилганди — лутфиким лазиз:

"Шуҳрати дунени тутган тамоми,
О, сен мантуялик покдомон банда,
Шонингга келмасин завол айеми.

Менинг шўр пешона дўстим шу дамда
Зулмат водийсида адашиб бероҳ,
Турибди чорасиз, қўрқув, аламда.

Шундоқ пайғом кедди кўкка баногоҳ;
Хавотирим буюк, ўтди деб муддат,
Бардош бердими у кулфатга, эвоҳ.

Бор унинг қошига, бир чора кўрсат,
Гўзал сўзлар ила е ўзга йўсун
Уни халос этсанг тинчлангум фақат.

Мен — Беатричеман, сўзим шу мазмун.
Севикли диердан мени бу томон
Олиб келган ишқдир. Лафзим ишқ бутун.

Тангри-таолодан сенга ҳар қачон
Имон тилаб турай, номинг шарафлаб".
Хитоб қилдим унга жавобан шу он:

"Елғиз сен туфайли, елғиз сен сабаб
Самога юксалмиш бандалар шони
Ўзга жонзодлардан олий, боматлаб.

Фармонингда бўлмак — юрак армони,
Зарра тамаим йўқ, билсам бўлди, бас,
Сенга не лозимдур — бажаргум они.

Заминнинг қаърига, дил бовар этмас,
Қандайин тушурсан қўрқмай, беҳадик,—
Кўкка тортиб турса истак ва ҳавас?"

Деди: "Гар бор экан хоҳиш шунчалик,
Майли, боисини айлайин баен.
Билгил, қандоқ тушгум қўрқмай сира, тик.

Дилга яқин зотни кутган ноаен
Яширин кулфатдан даркор эҳтиет,
Ўзга даҳшатларнинг йўруғи осон;

Мени шу тахлитда яратмиш миръот,
Сизнинг азобларга этмасман парво,
Киравергум мангу оташга рўй-рост!

Кўкда бир аел бор — пурҳиммат, расо,
Уқубатли зот деб чекди азият
Ва ҳакам дилига солди раҳм, зие.

Сўнг Лючияга соҳиб мурувват
Юзланиб дедики: — бандаи содиқ
Муридинг ғам чекар, айлагил шафқат.

Роҳила иккимиз эдик, ул ҳозиқ
Раҳмдил Лючия лутф этиб менга
Деди: "Шукронамиз тингласин холиқ!"

О, Беатриче, дил бериб сенга,
Олам ташвишидан юксак чиққан зот
Кулфатда қолмишдир, мадад бер унга.

Ва е қилмассанми шўрликка имдод?
Жангу жадалларда толиққан, ночор
У зотни тўфонлар этмоқда барбод.

Ғам, кулфат дастидан эзилган, абгор
Кимса ҳам бахт сари чопмагай бунча,
Дил-дилдан даъватга бердим ихтиер.

Иқбол нарвонидан келдим тушганча,
Лутфу карамингга айлаб таважжуҳ,
Устувор аҳдингга кўзим тутганча".

Шундоқ сўзлар эди ғамгин, серандуҳ
Еш билан порлаган чашми гирени,
Мени сен сорига шошилтирди чўҳ.

Онинг муҳибиман, келдим шу они;
Йўл тўсиб, роҳингга бўлган тўғаноқ
Махлуқдан қутқаздим ушбу замони.

"Нега имиллайсан? Тушунмам мутлоқ,
Нега журъатинг йўқ? Келмайди оринг?
Руҳинг еритмасми у жасур чароқ?

Ахир самовотда келиб бароринг,
Мадад берар бўлди кўкда учовлон,
Аендир у йўлда қандай бораринг".

Тунги аез чоғи қақшаган, нолон
Чечак субҳидамда қайтадан яшнаб
Бош кўтарган каби гул езиб шодон,

Кўркинч ҳам тарқади ўшанга ўхшаб
Ва дедим жавобан сўз қотиб дадил,
Жасоратим ортиб, таҳликам тарқаб:

"Нечоғ олиҳиммат карам этган дил!
У аел йўруғин йўрук деган зот,
Мададга ошиққан, сен соҳиб кўнгил.

Сўзларингни тинглаб беҳад бўлдим шод.
Яна жасоратга тўлиқдир юрак,
Бошланган йўллардан кетавергум бот.

Фақат кўнгул ичра елғиз бир тилак:
Сен менга ҳодийсан, устозсан, соҳиб".
Илтижом шу бўлди, мен тутиб этак,

Кетдик хилват, қора жарликлар ошиб.

Ф —

УЧИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоир Дўзах дарвозаси пештоқида даҳшатли лавҳани ўкийди ва Вергилий таскини туфайли ичкарига қадам қўяди. Вергилий Дантега ялқов ҳамда пасткаш шмсалар жазо тортаетган Дўзах остонасини кўрсатади. Сўнгра улар Дўзах дареси Ахеронга яқинлашадилар. У ерда Дўзах кайщчиси Харон маҳкумларни нариги қирғоққа ўтказиб қўйиш билан шуғулланади. Зилзила рўй беради, яшин чақнайди. Данте беҳуш йиқилади.

"Элтаман хор, мискин элатлар сари,
Элтаман мангулик укубат томон,
Унда завол топган авлодлар бари.

Меъморимга этган ҳақ илҳом эҳсон,
Мени бино қилган холиқи раззоқ,
Мени илк муҳаббат яратган шоен.

Мендан кўхна фақат неки бор мутлоқ,
Абадият билан тургум баробар.
Кирсанг, умидларинг ташлаб кир шу чоқ'

Хира пештоқ сари боқиб саросар
Мен ўша сўзларни ўқидим ногоҳ,
Дедим: "О, даҳшат-ку, қилолмам бовар".

Шундоқ жавоб этди устоз фаҳмосо:
"Руҳинг маҳкам бўлсин бу ерда фақат,
Енгмасин таҳлика, бўл буткул огоҳ.

Айтдим-ку, арвоҳлар қалашиб қат-қат,
Ақлу фаросатин йўқотиб мангу
Етган манзилларга ўтармиз албат".

Ваҳима чекма, деб қўлин чўзди у,
Юзларида эса сокинлик ажиб,—
Сирли йўлак томон бошлаб қолди-ку.

Зулматли маъвода чорасиз, ғариб,
Тўхтовсиз йиғи-ю, оҳу нола, юр
Қошида еш тўқдим аввал сарғариб.

Алахдаб етарди ҳамма нолакор,—
Даҳшат, қўрқуЕ тўла қуроқ каломи,
Елворар, ўшқирар, талпинар ночор.

Барчаси айқашиб бунда тамоми,
Азобда, беадад, зулумот узра
Нолакор хок учар, куюндай коми.

Дедим, бошим карахт ваҳима ичра:
"Булар ким, бу нечук оҳ ила вохдир.
Бу нечук халойиқ, англолмам сира?"

Устозим дедики: "Бир қавм бордир,
Билар у на шуҳрат, на ор, на номус.
Шундоқ яшаб ўтган, юзсиз, беордир.

Улар билан бирга бебок ва беюз
Лоқайд фаришталар тўдаси ҳам бор.
На осий, на содиқ, шундайин бетус.

Уларни маҳв этди само ғазабкор.
Қабул айламагай Дўзах ҳам ҳатто,
Топмагай ҳаттоки куфри эътибор.

Дедим: "Айтгил, устоз, нечук ул жазо,
Нечук айб уларни этмиш хору хас?!"
Дедики: "Қисқадир жавоб мутлақо:

Уларга ҳаттоки ажал ҳам боқмас,
Ҳар қандай кулфат ҳам бу ҳолдан с(
Шу қадар мушкулдир кечар #уни.

Хотири заминда ўчгандир мутлоқ,
Жазо ҳам уларга бўлмаган раво.
Сўз қотиб ўтирма, ўта бер узоқ".

Иироқда бир ялов кўрдим шу асно,
Мисли тўзон ичра ваҳший, евуз куч
Таъқиб этар эди уни доимо.

Ортидан чопарди бандалар ғуж-ғуж, —
Сира ишонмасдим уларга боқиб,
Ажалга шунча эл бўлганми деб дуч.

Нигоҳим этаркан уларни таъқиб,
Кўнгилчанлик боис осийлик қилган
Шўрлик кимсани ҳам ололдим таниб.

Англадим, бу ерда ҳасратга тўлган
Пасткаш кимсалардир, бебок, овора,
На тангри, на иблис назарга илган.

Бандаи бешариф, буткул бечора,
Уларни туну кун бижғитиб мудом
Таларди мўр-малах, қуршаб тобора.

Кўзидан қонли еш оқарди тамом,
Очкўз қуртлар эса тортиб, талашиб
Уни ютишарди бамисоли ком

Ва боқсам бир оқим келарди тошиб,
Кўрдим у оқимга евуқ тўдани,
Дедим устозимга: "Ҳолни айт очиб,

Кимлар анов тўда, огоҳ эт мани,
Аен эт, у екда қандайин қудрат
Гўе оқим сари қувлар ҳаммани".

Устоз жавоб қилди: "Келади фурсат,
Ахеронга томон борурмиз яқин,
Англаб олажаксан бор гапни албат".

Замин оғушига кўз тикиб ғамгин,
Эзма бўлмай дея кетдим шу дамда
Соҳил тарафларга йўл солиб сокин.

Боқсам, қайиқ суриб, додлаб аламда
Оппоқ соқолли чол келарди елиб,
Дерди: "Қуриб кетгил, лаънати банда!

Унут самовотни, менга дуч келиб.
Абадий зулмат ва оташ, муз сари
Элтажакман сизни, қўйингиз билиб.

Сен эса, сен эса кет мундан нари,
Арвохлар сафида нечук тирик жон?!"
Мени ҳайдар экан дерди жангари:

"Сен саҳв қилибсан келиб бу томон,
Жўнроқ қайиқ топгин яхшиси ҳозир,
То сени етказсин соҳилга омон".

Йўлбошчим дедики: "Харон, бўл оғир,
Ахир самовотнинг истаги шундоқ,
Хархаша қилма кўп, вожиб ул амр".

Тунд даре дарғасин даҳшатли, пахмоқ
Башараси қотиб қолганди шу зум.
Кўзларида оташ енарди бироқ,

Мажруҳ бандаларга тушди-ку кўзим.
Мангулик азобга маҳкум қилган раб,
Аҳволлари нигун, топганлар тўзим.

Бақирар эдилар тангрини қарғаб,
Қисмату башарни, юртни бетўхтов
Сўкарди, авлоду аждодин булғаб.

Сўнг нола чекканча оломон дарров
Етарди азобкор даре қаърига,—
Мавжи осийларни ютгай беаев.

Харон-чи, ҳайқирар улар барига,
Дахшатли эшкагин ҳар томон сирпаб,
Қатағон соларди танбалларига.

Куз чоғи япроқлар сарғайиб, титраб,
Тўкилгайлар қур-қур ва бир кун шумтол
Курган либосининг етганин қувраб.

Шундоқ, зоти Одам шўрлик, беиқбол
Тутдай тўкиларди, чорасиз, сўқир,
Тўрга тушган қушдек топарди завол,

Юзмоқца сув узра мана, бетадбир;
Кечувдан ўтишга улгурмай ҳали
Пайдо бўлди ўзга тўда бесабр.

"Ўғлим, — деди устоз вазмин, шиквали,—
Раббано ғазабин қўзғатган гумроҳ
Қавму эл, бу томон шошгай азалий.

Гувранар бу ерда турфа хил арвоҳ,
Одил тангри ҳукмин бўлиб қурбони,
Даъватга айланар қўрқув, нола, оҳ.

Кимнингки бут эса агар имони
Бу ерга тушмагай йўли ҳеч қачон,
Хароннинг шунинг-чун чиқци фиғони".

У сўздан тинганда, атроф ногаҳон
Титраб кетди буткул қасирға аро,
Қора терга ботгум эсласам ҳамон.

Ер қаъридан чиқиб боди марг бал о,
Ғам дашти оловга чулғанди чунон,
Бу қирмиз еғдуга чидолмай асло,

Йиқилдим, уйқуга банди зотсимон.

*

ТЎРТИНЧИ ҚЎШИҚ

Даҳшатли момақалдироқдан сергакланган Данте ўзини биринчи доиранинг канорасида кўради. Сўнгра у христиан динига мансуб бўлмаган кишилар ҳамда чўқинтирилмаган бола-бакра жойлашган Лимбга кириб боради. Ундан нариоқда эса Исо пайғамбар ақидасига ғайри бўлган қадимги дуне донишмандлари ва қаҳрамонларини кўради. Упар орасида Шарқ донишмандларидан ибн Сино ва ибн Рушд ҳам бор.

Мудраган руҳимда қутқу дафъатан,
Босиқ сурон ичра кўз очдим бехос.
Кимдир уйғотгандай турткилаб бирдан.

Кўз ташладим тетик теграмга оз-оз,
Ҳар енга тикилдим туриб оеққа,
Азоб диерини курай деб бир оз.

Жарлик еқасида эдик шу чоғда,
Пойимиз остида қўрқинчли дара
Шовқин, фаред тўла гувлаб етмокда.

Шу қадар зулумот, теран, қоп-қора,
Унинг тепасидан боқцим ва лекин
Фаркдай билолмадим ҳеч нени сира.

"Ногирон дунега ўтармиз секин,—
Шундоқ сўз бошлади шоирим беҳол,—
Мен йўлни бошлайман, сен эса кейин".

Юзига боқдиму англадим дарҳол,
Дедим: "Сен ўзингки тушдинг даҳшатга,
Мен нетай, ўзинг айт, не кечар аҳвол?"

У деди: "Англадинг мени албатта,
Лекин сен кўражак бандалар дарди,
Даҳшатмас, ғам солган қалбимга катта.

Йўл узоқ, пайтидир, кетайлик нари".
Ортидан мен кетдим, йўл бошлади у,
Йўлимиз — заминнинг даҳшатли қаъри.

Қулоққа чалинган йиғимас, еҳу,
Инграш келар эди ҳар ендан фақат,
Мангу хилқат узра таралган оҳ бу!

Бу — бедард ҳасратдан қолган оқибат,
Мисли дучор бўлмиш ушбу дам ғамга
Гўдаклар, аеллар тўдаси қат-қат.

"Нега сўз қотмайсан менга эй, ҳамдам,
Нега сўрамайсан буларни, нега? —
Шундайин сўз қотди йўлбошчим пурғам. —

Ўйлама, булар деб бегуноҳ банда,
Уларни покламас фақат хизмати,
Ақидаси кўҳна, ўзга имонда;

Насорон динини кимки билмади —
Осийдир бир қадар, мен ҳам ўшандоқ.
Ғоят буюк бўлди бунинг кулфати.

Маҳкуммиз барчамиз шу сабаб мутлоқ,
Парвардигор бизга ҳукм этган тадбир —
Юрибмиз ташнаҳол, ноумид, муштоқ".

Алам юрагимни ўртади тахир,
Шундоқ ажиб зотлар ва неча буюк,—
Лимбо водийсида кезишар фақир.

"Айтгил, эй устозим, соҳибим суюк,—
Хитоб айлар эдим титраб аламнок
Ва имон келтириб тангрига қуюк,—

Борми булар ичра бирор зоти пок,
Е биров дуоси, е ўз савоби
Насиб қилган бўлса то нури афлок?"

Шундоқ бўлди менга устоз жавоби:
"Гувоҳман, бу ерга келди бир дафъа
Улуғ ҳазратлари — ғолиб жаноби.

Одам Атони у қутқазгандир, ҳа,
Ўғлонин ҳам шундоқ. Нуҳи муборак,
Ҳазрати Мусо ҳам у зотга халфа.

Шоҳ Довуд, нуроний Иброҳим бешак,
Авлод-аждоди-ла ҳазрат Исроил,
Роҳила — қимматга тушган келинчак.

Бўлмиш кўп азизлар меҳрига ноил,
Лойиқ бўлолмаган бошқалар ва лек.
Илк бор ўшаларга боққанлар мойил".

Улкан чангалзорда икков кетардик,
У фақат сўзларди, мен-чи, тинглардим,
Чангалзор — инсонлар руҳистонидек.

Хоб чулғаган жойдан йироқ кезардим,
Муқаввас зулматнинг тагида лов-лов
Енаетган ўтга тушди назарим.

Гарчанд узоқдайди биздан у олов,
Лекин ўша енда беҳад сарафроз
Зотлар гуруҳини пайқадим дарров.

"Эй, санъат ва дониш соҳиби устоз.
Айтгил, кимдир булар, турар овлоқда —
Ўзгалардан кўра боҳурмат, мумтоз".

Устоз жавоб қилди менга шу чоқда:
"Заминни янгратган буларнинг шони,
Бу кун самода ҳам довруқ солмоқда".

"Қутлангиз, энг юксак шоирни, қани",—
Кимнингдир овози қолди жаранглаб,
Яқинлаб келарди руҳ ҳам шу они.

Шундайин сўзларни турардим тинглаб,
Эшитдим тўрт аъзам қадамин сасин,
Келардилар на шод ва на дарғазаб.

"Бок, —деди шавкатли устод олиб тин,—
Ҳаммадан олдинда, қўлида шамшир,
Рухсори улуғвор, қадами сокин

Гомер келар эди, шоирларга пир,
Ортида Гораций — шаддод қаламкаш.
Ундан сўнг Овидий ва Лукан шоир.

Бизни туташтирар буюк ном яккаш,
Қошида шунинг-чун айладим таъзим,
Ҳақлидир, булар ҳам боққанда дилкаш".

Қаршимда турарди зотларки, азим,
Шеърлари жаҳонни янгратган беҳад,
Ҳануз бетимсолдир уларнинг назм.

Устоз пешвоз чиқди уларга хушвақт,
Куйчилар тўдаси юрди мен томон,
Мамнун жилмаярди устозим фақат.

Уларнинг сафига кирганим замон
Шарафим ошарди менинг тобора,
Сафда мен олтинчи зот эдим, шодон.

Суҳбатга бериддик юриб нур аро,
Бу ерда бизларнинг мулоқот гарчанд,
Билмам, лозиммиди е йўқ, шу асно.

Қаср пайдо бўлди қаршимда баланд,
Етти қат девору етти қат равоқ,
Атрофда чулдирар чашмалар хурсанд.

Саф-басаф йўл босиб юрдик нарироқ,
Етти дарвозадан ўтди сўқмоқ йўл —
Чиқди қаршимиздан ям-яшил ўтлоқ.

Вазмин зотлар эди у ерда нуқул,
Уларнинг овози сокин, жарангдор.
Нигоҳдари босиқ, сипойи буткул.

Очиқ майдон ичра буюк, шуъладор
Тепалик турарди, савлати олий,
Унга кўтарилдик бизлар саф қатор.

Шу он яйлов узра, мисли ҳаелий,
Шавкатли инсонлар бўлдилар пайдо,
Кўз олдимда эди улар жамоли.

Электра турар аждодлар аро,
Эней ва Гектор ҳам у ерда аен.
Бургутназар Цезарь, жангсевар даҳо.

Пентеселия ва Камилла бир ен,
Турарди Лавина — енда отаси,
Олий жоҳ Брут ҳам бўлди намоен.

Цезарь қизи, Коллатин заифаси,
Гракхлар онаси, Катон маҳрами,
Салоҳиддин турар — сафда ҳаммаси.

Қиялик томонга боқдиму, жами
Донишманд зотларнинг устозин кўрдим,
Оқил ҳамдўстлари унинг ҳамдами.

Афлотун, Суқротга мен боқиб турдим,
Бақамти юрарди у зотга булар.
Дуне тасодиф деб атаган қадим —

Буюк ҳикматшунос Демокрит турар,
Анаксагор, Фалес, Диоген бунда, —
Зенон, Эмпедокл, Гераклит юрар.

Шифо билағони Диоскорид унда,
Сенека-ю Орфей, Туллий ҳамда Лин.
Кўзимни узоққа югуртдим шунда:

Ҳисобдон Эвклид, Батлимус, Гален,
Гиппократ, ибн Сино, ибн Рушд пайдо —
Янги ғояларни тарғиб этган чин.

Айтолмасман санаб барчасин асло,
Баеним бўлмоғи даркор мухтасар,
Тафсил қисқа эса этинг истисно.

Икков қолдик, тарқаб давраи сарвар,
Осойиш бу жойдан қасирға томон
Ўзга манзилларга айладик бовар.

Қуршаб олган эди буткул зимистон...

БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Вергилий ва Данте айланиб тушган иккинчи доиранинг қопқасида бандаларнинг гуноҳини тайин этиб, жазосини кўрсатувчи Минос ўтирган бўлади. Бу доирада шаҳватпарастлар жойлашган бўлиб, улар даҳшатли қуюн комида бетўхтов айланиб юрадилар. Бу ерда Данте бахтсиз севги қурбони Франческа билан суҳбатлашади.

Тарк этиб биринчи доира ичин,
Йўл олдим тубанга — бошқаси томон.
Гарчанд у мўъжазроқ бўлса ҳам, лекин

Минос қутар эди бизни беомон.
Айни остонада сўроққа тутиб,
Дум силтаб, Дўзахга итқитар емон.

Маҳкум келган заҳот даредан ўтиб,
Қиссасини зўрға айта оларди.
Минос гуноҳдарнинг ҳисобин этиб,

Дум ўраб, маҳкумни ҳайдаб соларди.
Айбига яраша — маҳкум ҳам жадал
Давраи хосига бориб қоларди.

Оломон тураради титраб, қутиб гал;
Даҳшатли ҳакамга бир-бир енашиб,
Учиб кетар эди пастга шу маҳал.

"О, сен, коми ғамга келган адашиб",
Минос йиғиштириб ишини бирпас,
Сўз бошлаб қолди-ку, мен томон боқиб.

"Кимсан, ҳамроҳинг ким, сўзла шу нафас,
Узни бос, томукда кирмоқ кўп қийин".
Устоз жавоб қилди: "Йўлни тўсма, бас,

Роҳи Дўзах унга муқаррар, тайин,
Шаҳодат бергандир у Олий даргоҳ,
Даргоҳ амри вожиб, сенга айтайин".

Шу пайт қулоғимга келди оҳ-воҳ;
Минглаб бандаларнинг турфа ноласи
Гангитиб қўйганди мени баногоҳ.

Бу ерда хилқатнинг ўчган нафаси,
Бамисли қўрқинч ва теран уммонда
Гирдибод олишар, чўнг ғарғараси.

У Дўзах самуми, ҳамма томонда
Арвоҳлар тўдасин итқитар ҳар ен,
Чирпирак қиларди зўр ғалаенда.

Улар қоя узра учгани замон
Оламни тутарди даҳшат, бақириқ.
Додлашар тангрини қарғаб беомон.

Оломонга боқиб, билдимки аниқ:
Бу ерда ақл ила инсофдан кечиб
Зинога берилган кимсалар тўлиқ.

Қаҳратон қиш чоғи роса жунжикиб
Кўчган чуғурчуқлар гал аси монанд,
Нокаслар тўзғирди бўронда учиб.

Чирпирак бўларди гоҳ паст, гоҳ баланд,
Азоб-чи, бир нафас тинмоғи душвор,
Бўшалмасди асло бу доми каманд.

Ғамгин куйлар билан қатор ва қатор
Жанубга йўл солган турналар мисол
Юксакда бир қавм учар нолакор.

Улар соя эди буткул бемажол,
Дедим: "Кимдир булар ва нечун ахир
Уларни тилкалар бу қора шамол?"

Устозим дедики: "Боққил бирма-бир,
У аел кечмишда қанча эл-элат
Устидан ҳукм этган, юргизган амр.

Лекин у аелда бўлган бир иллат,
Уз ҳолига қўйган элатларни у
Этмоқ-чун ошкора ўзи ҳам ишрат.

Қадимги замона маликаси бу,
Семирамидадир — Нингадир махрам,
Мулклари Султонга топширилган-ку.

Мана, нозик ҳиснинг маъбудаси ҳам
Сихейнинг хокини этганди поймол.
Бу-чи, Клеопатра, гуноҳкор санам.

Жанглар сабабкори, энг гўзал аел —
Елена мановдир. Бу — жасур Ахилл,
Муҳаббат дастидан топганди завол.

Бу — Парис-Тристан". Устоз хилма-хил
Қавму тўдаларни кўрсатди роса, —
Улар ҳирс йўлида бўлганлар сабил.

Бари олам узра солган овоза
Зотлар, маликалар эдилар номдор.
Сўрадим устоздан, руҳ тушиб тоза!

"Бўрон енгилгина учирган абгор —
Анов иккисидан эшитсам жавоб,
Чирпирак бўлмоқца иккови ҳам хор".

Устозим дедики: "Сабр айла, шу тоб
Шамол суриб келар уларни бу ен.
Тўхтарлар, айласанг дилдан гар хитоб".

Яқин келар эди улар биз томон,
"О, банди ғуссалар, — дедим ўша чоқ,—
Жавоб айланг, берса агар У имкон".

Бамисли ошенинг илиқ ва муштоқ
Меҳрига талпинган қўша кабутар
Қанотларин езиб учгандай илҳақ,—

Менинг овозимни эшитиб улар,
Дидонанинг ғамгин сафин этиб тарк,
Ҳузуримга келди муаллақ, лобар:

"О, сен барҳает зот, о, сен руҳи барқ,
Келибсан кўргали бизни бу айем,—
Ер юзин қонига этганларни ғарқ.

Рўйхуш бермас бизга самовот тамом,
Йўқса имонингни олардик сўраб,
Ҳолимиз англаган, сен — зоти киром.

Мулоқот айлагил, мойил бўлса табъ,
Муштоқмиз, суҳбатдан баҳра олсак то,
Бу ер тинч — бўрон ҳам, қуюн ҳам тўхтаб.

Жилғалари билан келиб наҳри По
Тинган соҳилларда топдим таваллуд.
Ҳорғин суворийдир тўлқинлар гўё.

Муҳаббат дилларни еққувчи зўр ўт,
Гўзал бир вужудга мафтун эди бу,
Вужудки, сўнгги дам бўлди хор, нобуд.

Ишқ бу — фақат ишқни чорловчи туйғу,
Мен ҳам кўнгил бердим унга шу асно,
Инон-ихтиерим топширдим, еҳу,

Етди бошимизга муҳаббат — бало,
Бизнинг қотил топгай Каиндан хос жой",
Шундоқ сўз дердилар, бардоши адо.

Улар сўзин тинглаб, қаддим бўлиб ей,
Беҳад изтиробда бош эгдим ғамгин.
Устоз: "Не гап?" дея сўз қотди атай.

Дедим: "Бирор кимса ҳеч билганмикин,
Уларни қандайин пок, ширин хаел
Бу аччиқ қисматга олиб келганин?!"

Улар сукутдайди, мен бердим савол:
"Шарҳи ғаминг тинглаб, чидолмам сира,
Қалбга, Франческа, ғам солди бу ҳол.

Муштоқ кўнгилларни фасли ҳажр ичра
Туташтирган недир, аен айлагил,
У қай бир тасодиф, қай ҳол соҳира?"

У деди: "Бахтсизлик чоғида ҳар дил
Шод пайтин эсласа ғам чекар ортиқ.
Бу ҳолга устозинг бўлғувси кафил

Ва лекин толесиз севгининг аниқ
Тафсилотин қилсам гар сенга аен —
Ҳар енни қоплагай кўз ешим аччиқ.

Ҳордиқ маҳалида бир кун икковлон
Ланчелот ҳақида ўқирдим қисса,
Фақат икков эдик, бепарво, шодон.

Кўзлар тўқнашарди саҳифа узра,
Юзга балқар эди энтикиш сирли.
Қисса ғолиб келди бизга, алқисса.

Йигит маъшуқасин интиқ ва нурли
Лабларига лабин қўйгани заҳот,
Дақиқа келди-ю, ажиб, сурурли,

У ҳам лабларига лаб қўйди, ҳайҳот.
Қолди жой-жойида китоб ҳам, аммо
Биз учун бўлганди гўё Галеот".

Арвоҳ сўзлар эди уқубат аро,
Ҳамроҳи ингарди, ингарди шўрлик
Ҳасратлари мени қилди-ю адо,

Йиқилдим ўша он, бамисли ўлик.

олтинчи ҚЎШИҚ

Учинчи доирада зил-замбил емғир, дўл, қор остида Цербернинг даҳшатли тирноқлари ва тишлари дастидан чексиз азоб тортаетган очкўзлар қавми жойлашган. Улар орасида флоренциялик Чакко деган зот ҳам бўлиб, у Дантега қадрдон шаҳрининг тақдири ва жазога мустаҳиқ бир неча элатларнинг қисмати ҳақида гапириб беради. Шундан кейин Данте Вергилий билан йўқлик дунеси ҳақида суҳбатлаша туриб, Дўзахнинг тўртинчи доираси томон кетади.

Аянчли рўенинг арз-ҳолин тинглаб,
Буткул бўлган эди тоқатларим тоқ.
Ҳали олар-олмас ўзимни ўнглаб,

Дуч келди ўзгача азоб ва қийноқ:
Маҳкумлар етарди қаенга боқмай,
Қаенга юз бурмай арвоҳлар мутлоқ.

Совуқ, рутубатли емғир паепай
Еғар эди бунда абадул-абад.
Дўзахнинг учинчи саҳнидайдим шай.

Тупроқдан анқирди қўланса бўй бад,
Дўл, емғир, чиринди — бари аралаш —
Қоплаб олган эди заминни қат-қат.

Уч ҳалқум чўнг Церберь — кўзи қонталаш
Халойиққа қараб итдай ҳурарди,
Оломон балчиқда бижғирди яккаш.

Ҳамманинг терисин бир-бир шиларди,
Махлуқ хўппа семиз, тирноғи узун,
Қоп-қора соқоли сермой, юрарди.

Маҳкумлар қанжиқдай увлар уззукун,
У ендан бу енга ағанаб ночор —
Ҳимоя қилмоқчи бўларлар ўзин.

Бизни кўргач, очди оғзин мисли ғор,
Мурдор қурт — сур Церберь талваса тортиб.
Унинг буткул тани гувранар ғаддор.

Устозим эгилди, товонин артиб,
Тупроқдан сиқимлаб олди-ю шу он,
Аждар ҳалқумига юборди отиб.

Сўнгакка кўз тиккан кўппак нигорон —
Вовиллаб, бетиним ғингшигандай сур,
Тингандай улушин олгани замон,

Цербернинғ уни ҳам ўчди, ҳайтовур,
Шовқиндан донг қотган арвохдар гўе
Сукутдан топдилар хордиқ ва хузур.

Емғир шиббалаган арвоҳлар аро,
Вужудларни ошиб босдик биз қадам,
Вужудлар бўшлиқдай пуч эди, аммо.

Улар етишарди тиғиз, жамулжам,
Бири бизни пайқаб, солди-ю назар,—
Ўрнидан қўзғалди, термилиб пурғам.

"О, сен, жаҳаннамга келган биродар,
Мени билсанғ керак, — сўз қотди арвоҳ,—
Тирикдинг мен бу ен қилган чоғ сафар".

Дедим: "Шу қадарли ғарябсан, э воҳ,
Чеҳранг менинг учун буткул бегона,
Кимга ўхшашинг ҳам айтолмам бироқ,

Сўйлагил, сен кимсан, маҳкум бечора,
Даҳшатли азобга дучор бўлган зот.
Тўзим топаетган зумда минг бора".

Деди: "Сен яшаган шаҳар — музофот,
Ғийбат, ҳасад билан тўлган у маъво
Шаҳрим бўлган эди менинг ҳам, ҳайҳот!

Чакко деб атарди мени фуқаро,
Очофат эканман, шунинг сабаби
Чириб кетмокдаман емғир, сел аро.

Танҳо эмасдирман. Бунда мен каби
Гуноҳ айлаганлар етибди қат-қат".
У шундоқ деди-ю, узилди гапи.

Дедим: "Чакко, сенинг шул экан қисмат,
Ҳолингга боққанда эзилар қалбим
Ва лекин сен менга бир ҳолни англат:

Шаҳр ахли не учун тарафкаш, ғаним,
Оқибат не кечар ва ким эрур ҳақ,—
Низо боисин ҳам айтарсан балким?"

У деди: "Хунхорлик бўлгай муҳаққақ,
Оқибат ўрмонлик келгайдир ғолиб,
Ғанимлар қувилгай, шармисор мутлақ.

Офтоб чиққанида уч бора балқиб,
Булар маҳв бўлғувси, улар қўзғаб бош —
Уларни қўллагай найрангбоз соҳиб.

Ғолибларга бўлгач шон, омад йўлдош,
Қаддин тиклашганин англашиб расо,
Мағлублар кўзидан оқизурлар еш.

Икки тақводор бор, уларга аммо
Ҳеч ким қулоқ солмас. Очкўзлик, кибр,
Ҳасад — шу уч нарса доим бедаво".

Сўзин адо қилиб тинди у дилгир,
Дедим: "Кулфатларнинг қаъридан бирпас
Марҳамат қил менга, аен эт, билдир:

Теггьяйо, Фарината руҳи забардаст,
Диллари ҳамиша ростгўй ва комил,
Арриго, Моска е Рустикуччи, бас,

Уларни кўрмоқни истайди кўнгил;
Қисмати не кечди, улар қаенда?
Дўзахми, Жаннатга бўлганлар ноил?"

Деди: "Улар жойи баттар ебонда,
Дўзахнинг теранроқ қабатига бор,
Кўрасан уларни ўша томонда.

Лекин сенга сўнгги ўтинч айлай зор,
Одамларга эслат, улар сафида
Мен ҳам яшагандим, етказгил зинҳор".

Зорлик зоҳир бўлди унинг афтида,
Тубанга энгашди, юздан қочди нур
Ва олди шўрликни замин забтига.

Устозим дедики: "Чалингунча сур,
Шундоқ етади у тупроққа ботиб,—
Маҳшарда бағрига олгай яна гўр.

Яна ўз ҳолига келгувси қайтиб,
Тепасида тургай даҳшатли ҳакам,
Самовот садосин тинглагай етиб".

Бақо борасида сўзлаб дамо-дам,
Турфа арвоҳдару емғир, сел аро
Икков сокингина ташлардик қадам.

Дедим: "Айтгил, устоз, амри таоло
Бу маҳкум қавмларни найлар оқибат,
Ортарми, камаяр уларга жазо?"

Деди: "Севган фанинг таъкидлар минбаъд:
Бўлган сайин олам — хилқат мукаммал
Ортгувси роҳат ҳам, кулфат ҳам албат.

Мустаҳиқ бандалар эса ҳеч маҳал
Расо бўлолмагай ўзини таниб,
Тугалроқ бўлғувси қисмат нотугал".

Икков кетар эдик шундоқ айланиб,
Суҳбат тафсилотин қилмайин тасвир,
Жарликнинг комида бизни шайланиб,

Плутос кутарди — балойи кабир.

ЕТТИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг тўртинчи доирасида посбонлик қилиб турган Плутос Дантени дағдаға билан кўркитмокчи бўлади. Лекин Вергилий Плутосни тинчитади ва исрофгарлар ҳамда зикналар тортаетган жазони кўрсатмок учун мухлисини йўлга бошлайди. Маҳкумлар улкан тошларни кўкраклари билан суришиб, бир-бирларини булғалаб сўкиш билан овора. Шоирлар бойлик маъбудаси Фортуна хакида йўл-йўлакай сўзлашиб, бешинчи доирада — ғазабнок, ғаюр инсонлар жазолаиаетган Стикс бўйлаб сафарларини давом эттирадилар.

"Papе 8a1an, papе 8a1an, a1eppe!" —
Қичқирди Плутос бўғилиб шундоқ.
Менга таскин бериб устоз дедики:

"Махлуқ бўлса ҳамки, нечоғ ваҳшийроқ,
Ҳадик олма сира, маслаҳатим шу,
Қай куч була олур бизга тўғанок!"

Устоз айлаб қолди махлуққа ружу:
"Бас қил, бас кил дейман, лаънати қашқир,
Ўз бошинг ўзинг е, солмагин қутқу.

Биз зулмат қаърига тушурмиз ҳозир,
Қосид Микоилни сизга босабот
Йўллаган Миръотнинг амри шу, ахир".

Кема ҳавозаси қулаган заҳот
Ўралиб-буралиб тушгандай елкан,
Махлуқ ҳам бўшашиб қолди бесабот.

Дуне жирканчлиги жамулжам бўлган
Азоб соҳиллари узра ошиб йўл,
Тўртинчи қаватга тушдик шахт билан.

Е ҳақ парвардигор, раббано одил!
Қайси гуноҳ учун бунча уқубат?!
Акл бовар қилмас, азоб шунча мўл!

Харибда бағрида тўлқин сершиддат
Тўлқинга дуч келиб ортга қайтгандай,
Маҳкумлар айқашиб етарди қат-қат.

Улар шунча купки, саноғи йўқдай;
Икки тўда келар бирдан рўбарў —
Харсанг жилдиришиб тўшда пайдар-пай.

Тўқнашиб қулашар, қайтиб серғулу:
"Йиғмоқ на ҳожат?" —деб бошлашар сурон,—
"Сарфиет нечун?" —деб қилишар ҳай-ҳу.

Ним хира даврада айланиб гирен,
Утру келишарди нуктада тағин,
Ҳолдан тойиб расо, сўкиниб чунон.

Тарафкаш тўдалар давраси ҳорғин
Қайта айланишга улгурмасданоқ,
Дедим устозимга дилтанг ва ғамгин:

"Кимдир анов тўда, хомуш, аламнок?
Бошин ялтиратиб қирган тепакал —
Наҳот руҳонийлар тўдаси нопок?"

Деди: "Рўпарангда турганлар мужмал,
Ҳушлари шу қадар бўлмиш норасо.
Сарфу харажатда ноқис, беамал.

Ўша хусусида ғингшир доимо,
Рўбарў бўлишар ўкраб ҳар дафъа,
Бир-бирига ғаним, бамисли бало.

Анов тепакаллар ўзгача жахдда,
Зиқналик бобида тенгсиз қурумсоқ
Кардинал бу ерда, бу ерда папа".

Дедим: "Мановларнинг сафида шу чоқ
Таниш кимсалар ҳам бордир, эҳтимол,
Номларин булғаган иллат ўшандоқ?"

Деди: "Танимоғинг уларни маҳол,
Бемисл бад бўлмиш уларнинг суврат,
Таниб олмоққа ҳам ақлу зеҳн лол.

Улар тентирагай абадул-абад,
Гўридан тургайлар рўзи маҳшарда —
Бирови мушт тугиб, бири — кал талъат.

Кимки бедиенат йиғса агарда
Ва е этса исроф — маҳкум мутлақо.
Қолғувси шулардай ғамда, кадарда.

Боқ, ўғлим, нечоғ каж Фортуна — рўе,
У боис одамзод омад талашиб
Курашар бир-бирин егудай гўе.

Оламда жамики сийм-зарни ташиб,
Уйиб қўйсанг ҳамки, бамисли хирмон,
Булар нафси қонмас, ютоқур очиб".

Дедим: "Соҳир устоз, айлагил аен,
Одамзод жиловин чангалда тутган
Ғолиб Фортунада қандай сир ниҳон?"

"О, шўрлик бандалар — аслин унутган,—
Устоз таскин ила айларди хитоб,—
Сизнинг фаросатни зулумот ютган.

Тангри аввал-бошдан қилмайин итоб,
Хилқатга йўллади расули раҳбон,
Нурин билвосита етказди шитоб,—

Баробар баҳраманд бўлсин деб жаҳон;
Дуне хайлининг-чи, жамики корин
Фортуна қўлига берди бегумон

Меъерга солсин деб насиба борин,
Унинг ҳам маҳрида қисматдан жиҳат,
У тинглар иқболсиз авлодлар зорин.

У боис, забт этар элатни элат,
У ўз ҳунарини юритгай содиқ.
Илондай бекиниб иш кўрар фақат.

Фаҳмингиз ғарибдир қошида аниқ;
Ўзга расуллардай айлар у бажо,
Кўнглига не келса агар мувофиқ.

Ҳукмини юргизар толиқмай асло;
Уни шошилтирар муҳтожлик мудом,
Лутфи бир дақиқа айламас вафо.

Уни этарлар ҳам гоҳида бадном,
Мадҳу саноларга лойиқдир гарчанд,
Уни қарғайдилар беҳуда тамом.

У-чи, бепарводир, ўз иши-ла банд,
Ҳуштагини чалиб юраверар шод,
Тангрининг илк, эрка зотлари монанд.

Уқубат қаърига йўл оламиз бот;
Оғаетир таниш юлдузлар юксак,
Шошилмоқлик даркор!" — деди-ку устод.

Қабатни айланиб нарироқ ўтсак,
Оқиб етар эди жилғалар қатор,
Ўзлари ўйишган жардан кечарак.

Сув эди қоп-қора, қуйқа, сермоғор.
Биз уни еқалаб кетдик қуйироқ,
Ошиб ен бағиру сўқмоқ хатаркор.

Стигий ботқоғи ичра тунд булоқ
Қайнаб тинар эди ва йўл соларди
Кул ранг қоя тошлар томон шошароқ,

Боқсам, нарироқда гирдоб қайнарди
Ва унда айқашиб ваҳший оломон
Балчиқ орасида бижғиб юрарди.

Юлқишар эдилар улар беомон,
Тўш уриб, қўл силкиб, тиз уриб пайваст —
Шўнғиб, ғажийман деб бир-бирин емон.

Устозим дедики: "Боққил шу нафас,
Ғазабга йўл берган банда бу бари,
Ҳатто сув тагида бижғийди бесас.

\

Талпиниб етишар бўшлиқлар сари,
Оҳу надомати эса тубандан
Пуфакдай биқирлар, бетин, сарсари.

Улар шивирлашар ночор шу важдан:
"Биз еруғ дунеда тунд эдик буткул,
Яшадик қовоқни сира очмасдан.

Мана, тиқилганмиз балчиққа нуқул.
Улар хиргойиси шулдир бу айем,
Тавбаси бефойда, аҳволи мушкул".

Юҳодек ботқоқни айланиб тамом,
Сайҳон, балчиқлардан йўл солиб шитоб,
Нохуш манзарадан, хулласи калом,

Келдик бир минора қошига шу тоб.

САККИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар ботқоқ,аикни айланиб ўтишаетганда, уларнинг ташрифидан хабар топган Флегий икковлон сайеҳни Дит шаҳрига утказиб қўймоқ учун қайиғи билан етиб келади. Улар кечувда Филиппо Аржентини учратадилар. Крпқага етиб боришганда, иблислар Дантени ичкарига ўтказмайдилар. Вергилий уларга гап уқтирмоқчи бўлади, аммо иблислар дарвозани бекитиб оладилар. Вергилий, бизнинг мададкоримиз тезликда етиб келади, дея Дантени юпатади.

Алқисса, минора қошига ночор
Мушкул йўллар босиб етдик икковлон,—
Мезана кўринди баланд, киррадор.

Икки ўт енарди у ерда чандон,
Жавоб берган каби буларга ошкор,
Йирокда бошқа ўт бўлди намоен.

Устодга дедимки: "Эй ҳикматбардор,
Бу қандай ўт эрур, қандоқ аланга?
Учинчи ул ўтда қандай сеҳр бор?!"

Деди: "Тикилиб боқ йироқ туманга,
Ўшанда англайсан, оташин чароқ
Кимни чорлашини ўзи томонга".

Бир қайиқ келарди биз сари ногоҳ,
Камон ўқи каби, йўқ, ундан баттар,
Учиб келарди бир шиддаткор арвоҳ.

Елғиз бир эшкакчи қайиқда сар-сар
Ҳайқириб келарди биз томон тинмай:
"Тушдингми қўлимга, осий?!"—деб бесар.

Йўлбошчим сўз қотди пинагин бузмай:
"Флегий, беҳуда кўтарма ғавғо,
Бир зумлик ҳожатга дод солма, ҳай-ҳай".

Кимдир лақиллатиб кетганин расо
Эшитган кимсадай Флегий шу дам
Жунбушга кирди-ку, қараши бежо.

Қайиққа ўтирди устод муҳтарам,
Ортидан мен чиқдим, ўшанда бир оз
Қайиқ вазминлашди, валлоҳи аъзам!

Ўрнашдик кемага икков сарафроз
Ва кўҳна бу қайиқ елди илгари,
Ериб тўлқинларни кетдик шу алфоз.

Беҳает наҳр узра сузардик нари,
Бир кимса дедики (беланган лойга),
"Кимсан, куни битмай келган биз сари?"

"Иўлчиман, муваққат,— дедим,— бу жойда,
Лекин ўзинг кимсан, бу қадар бадҳол?"
Деди: "Куним ўтар доим дод-войда!"

"Йиғлайвер,—дедим мен,—йиғла, бемалол,
Ифлоссан, кимлигинг қилолдим идрок —
Арвоҳсан лаънати, мангу шунда қол".

У қўлин қайиққа узатди шу чоқ,
Устоз даф айлади лекин уриб зарб:
"Кет чиққан уйингга, кўтшаксан шаккок!"

Устоз лутф айлади мени қучоқлаб:
"Нечоғ ҳимматлидир суронли ул руҳ —
Дунега келтирган сени ерлақаб.

Мағрур эди манов, лекин бешукуҳ,
Одамлар бермаган унга зарра дил,
Мана, жазо тортар, кўру кар, мажруҳ.

Ҳозир ҳукми жорий кўп шоҳлар ҳам, бил,
Қолдириб ўзидан шармисор бир ном
Шу жойга келурлар, тўнғиздай сабил".

Дедим: "Имкон бўлса, устоз, шу айем
Кўрсайдим мен унинг чорасиз ҳолин,
Ботқоққа ғарқ бўлиб кетишин тамом".

Деди: "Ўтайлик-чи йўлнинг давомин,
Сенга насиб қилар у шод дақиқа,
Тўйиб кўражаксан унинг заводин".

Ўша он арвоҳнинг устига лиққа —
Оломон еприлди, тангрига шукр,
Гувоҳ бўлдим мен ҳам бу кўргуликка.

"Ушла Аржентини!" — оломон евқур
Уни ўраб олди, у-чи, дарғазаб —
Ўз-ўзин тирнарди аламдан мажбур.

Даф бўлди, у ҳақда ўтирмам сўзлаб,
Эшитилиб қолди йироқцан оҳ-дод,—
Нигоҳ югуртирдим у енга қараб.

"Ўғлим, — деб лутф этди муҳтарам устод,—
Шаҳри Дитга келдик, бу ерда маҳкум
Кимки умр курган бўлса тунд, ношод".

Дедим: "Работни ҳам этолдим мавҳум,
Қирмизи масжидлар бўй чўзган кўкка,
Ўтда пешлангандай товланар ҳар зум".

Деди: "Мангу ўт бу, отилар тикка,
Шундан қирмиз бўлар минорлар юксак,—
Рўбарў бўлдинг сен пастки томуққа".

Қиялик хандаққа кехмани бурсак,
Зулматли пўртана бўлди намоен,
Бамисли чўяндай тегра-теварак.

Тубанга тушгунча айландик гирен,
Бўтана бахрнинг бу тунд хўжаси
Қичқирди: "Тушинглар, тушинглар чаққон!"

Қопқанинг қошида арвоҳ тўдаси
Сокчига гап сўқди мени кўрсатиб:
"Манов ким? Қандай зот? Кимнинг шарпаси?

Тирик зот бу ерда найлар адашиб?"
Устозим уларга айлаб ишора,
Ташрифим боисин айтди сир очиб.

Ғазабин ютишиб, топмайин чора,—
Дедилар: "Бу ерга кир ўзинг танҳо,
Қайтариб юборгин уни дубора.

Бемаъни сафарин айласин адо,
Елғиз кетаверсин, ўзинг бунда қол,
Топсин у ўзига бошқа раҳнамо".

Нафратли сўзларни эшитиб беҳол,
Билсайдинг, ўқувчим, тушдим ваҳмга,
Қайтиб кетиш йўлин топмоғим маҳол.

Дедим: "О, устозим, келгин раҳмга,
Мени ҳар балодан ўтказдинг омон,
Мададкор бўлгандинг доим руҳимга,—

Елғиз қўйма мени ушбу қўрқинч он,
Бизга бу шаҳарнинг дарвозаси берк,
Қайтайлик, яхшиси, орқага томон".

Валломат ҳамроҳим сўз бошлади тек:
"Бизнинг йўлимизни тўсмоклик душвор,
Йўруқ шундоқ бўлган, ҳайиқма ва лек,—

Шу ерда кут мени, умид бўлсин ер,
Зимистон қаърида бундан бу ен ҳам
Ўзим бўлажакман дуст, ҳожатбарор".

Пири забардастим йўл солди илдам,
Қолдим ўзим танҳо, шубҳалар ичра,—
Нима бўлар экан оқибат?! Мубҳам!

Эшита олмасдим сўзларин сира
Ва лекин у билан сўзлашиб бот-бот
Ғанимлар кетарди ичкари кира.

Устознинг қошида, гумбурлаб, ҳайҳот,
Темир дарвозалар қолди епилиб,
Ҳорғин қайтиб келди ортига у зот.

Нигоҳи ғуссали, маъюс, букилиб,
Устоз шивирлади: "Қайси ҳукми бад
Менга бу қалъани қўймиш ман қилиб?!"

У менга юз бурди: "Мен маъюс гарчанд,
Лекин сен чўчима, бу бора ҳам боқ,
Уларнинг бандини айларман парканд.

Уларнинг қилиғи таниш-ку, бироқ,
Ташқи қопқада ҳам кўрганмиз аввал,—
Қутқу, дағдағасин — бундан баттарроқ,

Эсингдами ўшал лавҳа марг, ажал;
Ўша юксакликдан бизнинг мададкор
Келмоқцадир аниқ биз томон жадал.

Қўрғон қопқасини очар у саркор".

^

ТЎҚҚИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Дайте қўрқув ва ваҳима билан Вергилийдан аввал ҳам бу йўлдан ўтган-ўтмаганлигини сўрайди. Вергилий эса бу йўлдан қачон ва қандай қилиб ўтганлигини гапириб беради. Дафъатан қасоскор илоҳалар пайдо бўлиб, шоирларга таҳдид қила бошлайдилар. Вергилий Дантени ҳимоясига олади. Шу аснода само элчиси ҳам етиб келиб, шоирларга шаҳар дарвозасини очади. Ичкарида аҳли бидъат, осийлар сағаналарда Дўзах оловига чулғаниб етган бўлади.

Ҳамроҳим мен томон бурилган заҳот,
Боқиб юзимдаги қўрқув, ҳадикка
Ўзни тутиб олди тетик, серсабот.

Мени тинглар эди боққанча тикка —
Йироқ-йироқдаги зулматли маъво
Ва бурқсаб тутаган чўнг ботқоқликка.

У деди: "Музаффар ўлғаймиз, илло,
Мадад ҳамшираси бўлмагай заиф,
Қайдасан, соҳира, эй дафъи бало?!"

Устоз гапин тинглаб, бўлдимки воқиф,
Сўзлари паришон, калом тумтароқ,
Ҳариф сўзлар эди у лутфи зариф.

Жасоратим тугаб бўлардим адоқ
Ва ўшал калому ўшал илтифот
Менга туюлганди баттар қўрқинчроқ:

"Ғуссали юҳога, айлаб сайрбод,
Дастлабки қабатга биз курган нуқул
Нияти барбодлар тушарми, устод?"

Шундоқ сўз қотгандим жавоб қилди у:
"Мен ўтган йўллардан жуда камчил зот
Бу жойга етолган, топа олган йўл.

Бир бора ўтгандим мен ҳам рўйирост,
Чақириб олувчи вужудга жонни
Жодугар Эрихто қарғаганда бот

Ва руҳим тарк этган заҳоти танни,—
Яхудо сарҳадин қули-ла, ниҳон,—
Ўтгандим бу саддин топиб имконни.

Барча қабатлардан кўра зимистон
Чархнинг ҳалқасига етганман бориб,—
Бекор ташвиш тортма, йўл менга аен.

У теран қабатда гирдоб айланиб,
Пўртана қайнайди бадбўй, серзуғум,
Бизга зарб бермоқчи бўлар шайланиб".

Унинг барча гапи эсда йўқ шу зум;
Юксак-юксакдаги алвон қасрга
Ўша он тушди-ку ҳасратли кўзим.

Ундан уч есуман солиб қасирға —
Учиб келар эди, ваҳмкаш рухсор
Ҳам яшил аждаҳо — чулғанган бирга.

Аелсифат эди бу уч қасоскор,
Лекин зулфу кокил ўрнида бадхў
Саҳро илонлари ўралган қатор.

Зулмат маликасин чўрилари бу,
Уларни устозим этди-ю раҳм,
Дедики: "Дарғазаб Эринийлар-ку.

Манов Тисифона — ўртада, лаим,
Сўлдаги Мегера, ўнгда Аленто —
Ўкраб келаетир". Устоз қолди жим.

Улар ўз-ўзини тирнашиб расо,
Ғалаен соларди тинмай қийқириб,—
Устознинг пинжига кирдим шу асно.

"Медуза қаенда? Қолсин тош қотиб;
Афсус, Тезейдан биз олмадик қасос".
Улар шундоқ дерди тубанга боқиб.

"Кўзингни юмгилу ортга бурил боз,
Горгонага кўзинг тушмасин ногоҳ,
Йўқса тош қотгайсан!" — Шундай деб устоз,

Мени бу балодан қилди-ю огоҳ,
Ўзи кўзларимни епиб дафъатан,
Орқага қайтарди, паналаб, биллоҳ.

О, ҳушер оқиллар, боқингиз, зотан
Менинг бу ғалати ашъорим аро
Англаб олажаксиз бир ўгит ростдан.

Иккала қирғоқни титратиб расо,
Атроф-теваракка солиб қатағон,
Ўкириб келарди қандайдир бало.

Шундоқ даҳшат солиб бетийиқ тўфон
Чирпираб қуюндай ташланса агар,
Унга сарҳад бўлмас, йўқ балогардон.

Шоху шаббаларни қайириб ташлар,
Итқитар, қўпорар дуч келса неки,
Ҳайвон ҳам, чўбон ҳам унга баробар.

Устоз кўзларимни очиб дедики:
"Бурксаган қадимий кўпиклар узра
Сим-сиеҳ жойга боқ, йўқ учи-чеки".

Илонни кўрганда аҳволи тийра
Ночор қурбақалар турли томонга
Жонини ҳовучлаб қочгандай гурра,—

Кўзим тушди шундоқ бир оломонга!
Стикс суви узра чопарди жадал,
Елгандай бамисли ўтлоқ — ебонда.

Қўлини шахт билан силкитиб ҳар гал
Елимдай тутунни қоларди ҳайдаб,
Фақат тутун уни қийнарди сал-пал.

Само элчиси у, ололдим пайқаб;
Устозим ишора қилдики, энди
Турмоқ лозим экан жим, сукут сақлаб.

Зимистон қаъридан у гувлаб инди,
Қопқанинг қошига келди-ю шартта,
Дарвозани очди ва бир зум тинди.

Гулдураб, сўз бошлаб қолди шу пайтда;
"О, само қаҳрига учраган авлод,
Ўжарлик қиласан, қандай ниятда?

Ҳосил бўлармикан бирорта мурод,
Олий хилқат билан ўйнашмоқ нега?!
Фақат гуноҳингиз ортар бенажот!

Нечун ўзни урмоқ қисмат қаҳрига?!
Сизнинг Церберингиз, эсласангиз гар,
Роса ишқаланди тумшуғи ерга".

Кетди у сўзини айлаб мухтасар;
Деелди ва лекин на сўз, на калом
Ва на парво қилди бизга бир қадар.

Кетди у; бизлар-чи, тетик батамом,
Муқаддас каломдан олиб куч-қувват,
Йўл олдик дарвоза томон шу айем.

Кирдик ичкарига билмай сира ҳад,
Мен-чи, маҳкумларнинг ҳолин курай деб,
Атрофга кўз ташлаб борардим фақат.

Нигоҳ югуртирдим ичкари боқиб,
Кимсасиз мазгилни илғадим, лекин
Ҳасрат гуркурарди юракни еқиб.

Рона бўйидаги Арле деймикин,
Италь дарвозасин ювган Карпаро —
Енидаги шаҳри Поль каби мискин.

Турардик саноқсиз дахмалар аро,
Улар юксалганди қат-қат — мутаббақ.
Инграш, оҳу фаред тинмасди аммо.

Теграда ловиллаб оташ — мисли барқ
Ендириб, куйдириб етарди лов-лов.
Темирни ҳам бундоқ пешламаслар, ҳақ.

Мозорлар турарди очиқ, беаев—
Уқубат ичида қайси бир ғариб
Додлаб етганини пайқардинг дарров.

Дедим устозимга кўнглимни ериб:
"Ушбу мозорларда ким чекар қулфат,
Нечун инграшади бари елбориб?!"

Устозим дедики: "Бу ерда бидъат,
Куфрга берилган бандалар бари,
Етганлар барчаси кофирдир минбаъд.

Гуноҳига кўра қатор сафлари,
Оташ ҳам куйдирар шунга яраша".
Устоз йўл бошлади ўнг қанот сари.

Кетдик азоб саҳни ва қаср оша.

ЎНИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар сағаналар оралаб кезиб юришганда Данте маҳкумларнинг баъзилари билан суҳбатлашиш истаги борлигини Вергилийга баен қилади. Шу орада маҳкумлардан бири Дантени чорлаб қолади. Бу — Фарината дельи Уберти. Данте у билан суҳбатлашиб турганда Кавальканте Кавальканти исмли бошка бир маҳкум шоирга мурожаат этиб, ундан ўғлини суриштиради. Данте унинг саволига қисман жавоб бергач, Фарината билан узилиб қолган суҳбатини давом эттиради. Фарината Дантенинг сургун бўлажагини башорат қилади ҳамда марҳумлар еруғ дуне ҳодисаларидан нечоғли хабардор бўлишлари ҳақида гапиради.

Турфа сўқмоқ бўйлаб, работлар ошиб,
Ҳасратли маъвода қадам-бақадам —
Устознинг ортидан кетдим эргашиб.

Дедим: "Қабатлардан қабатга шаҳдам
Мени элтаетган устоз бузруквор,
Жавоб бер сўзимга ва айла карам.

Бу оташ заминда маҳкум, хору зор.
Втган кимсаларни кўрсак босавоб —
Йўқцир посбони ҳам, очикдир мозор",

Деди: "Маҳшар чоғи, саҳродан у тоб
Ўз шаклига кириб қайтурлар яна
Ва шунда бекилур мозорлар шитоб.

Диндан қайтганларга бу жой сағана,
Эпикур ва унга бўлганлар йўлдош
Мангу маҳв бўлгайлар бежон, бетана.

Бу ерда сен учун бордир суҳбатдош,
Сўроғимга жавоб бергай, ҳайтовур,
У сенинг қалбингга ниҳоний сирдош"."

Дедим: "О, йўлбошчим, ҳиммати зоҳир,
Барча йўриғингга айлаб риоят,
Сўзларинг қилурман қалбимга мухр".

"Эй, шахри оташда жонзот сертоқат,
Хоксор, камтарин, камсуқум мардум,
Кел менинг қошимга, айлаб иноят.

Лаҳжаю шевангни тингладим шу зум,
Ҳойнаҳой, юртимда топгансан камол,
Ўтказгандим юртга балки кўп зуғум".

Енимдаги ўша қабрдан, филҳол,
Шундайин хитобни эшитдим, е раб!
Устозга биқиндим қўрқув ичра, лол.

Устозим дедики: "Қўрқма, боқ қараб,
Бўй кўрсатган сенга Фарината бу,
Ярим танаси-ла аен, муқарраб".

Тикилиб турардим энди рўбарў,
Қоматин ғоз тутиб, Дўзахни гўе
Истеҳзоси билан еритарди у!

Устоз мени бошлаб оташ, чўғ аро,
Хавфсизроқ заминга элтди ўша чоқ
Ва деди: "Сўзлашгил очиқ, ошкоро".

Сағана қошига қўйгандим оеқ,
Мурда кўзларида чақнаб қатъият:
"Кимнинг авлодисан?" — деб берди сўроқ.

Устоз гапларига айлаб итоат,
Зотимни айловдим ошкора баен,—
Мурда қарашида енди жиддият.

Деди: "Ғанимимдир сизнинг хонадон,
Муҳибларимга ҳам эрурсиз рақиб,
Сизни мен енганман икки бор чандон".

Дарҳол дедим: "Гарчи бўлса-да таъқиб,
Улар қайтиб келди ортига тағин,—
Қавминг бу борада беиқбол, ғариб".

Шу асно қабрдан бир арвоҳ бетин
Ияк чўзиб аранг ташлади назар,
Ерпарчин ҳолида тиз чўкиб, ҳорғин.

Кўз ташлаб атрофга, боқиб сарбасар,
Кимнидир ахтарди, жавдираб шўрлик,
Лекин умид сўниб, ингради баттар.

Деди: "Даҳо сабаб — келибсан тирик,
Унда, айт-чи, менинг ўғлим қаенда,
Нега енингда йўқ, келмади нечук?"

"Ўзимча келмадим, —дедим бу енга,—
Устодим йўл бошлар; сизнинг Гвидо
Уни тан олмаган эди жаҳонда".

Ҳоли алфози-ю, тортмиши жазо
Менга англатганди кимлигин дарров,
Жавоб этдим ошкор, не бўлса раво.

Жунбушга кирди у ҳасратда лов-лов:
"Тан олмаганмиди? Эзгу нур наҳот
Еритмаган унинг чашмини бирров?!"

Сукутда турганим кургани заҳот
Унинг саси чиқмай қолди бутунлай,
Сўнг кўздан йўқолди ва бўлди барбод.

Мени мулоқотга чорлаган атай
У мағрур зот эса турар эди жим,
Ҳеч не кўрмагандай, пинагин бузмай.

У яна суҳбатни бошлаб айтдиким:
"Мен учун қавмимнинг чорасиз ҳоли
Дўзах азобидан баттар ғам балким.

Эллик бор кўринмай ойнинг жамоли —
Бошингга иш тугдар, англарсан тамом —
Қанчалар мушкулдир зафар аъмоли.

Еруғ дуне сари қилурсан хиром,
Лекин айт, сизларнинг райъу риоя
Нечун қавмларимни таҳқирлар мудом?"

Дедим: "Талон бўлган ўша Арбия —
Харобот, қон учун бу тавки лаънат.
Черковда шундақа талкин, ривоя".

У оғир энтиқди, қалбида ҳасрат —
Деди: "Жанггоҳда мен эмасдим якка,
Ким чиққан бесабаб еҳуд беният?!

Флоренциянинг аммо кулини кўкка
Совурмоқчи бўлган чоғида ғаним
Бир ўзим чиққанман майдонга тикка".

Дедим: "То наслингиз омон топсинким,
На эрур, айтингиз, чора ва усул,
Ухдасин тополмай чувалган акдим.

Сизга аен эрур келажак буткул,
Фаҳмимча, барчасин кўрурсиз порлоқ,
Ҳозир безовтароқ боқасиз нукул".

Деди: "Олис манзил бизга аенроқ,
Баъзи кўзи ўткир инсонларсимон
Бизга шу хислатни берган беҳтарроқ.

Не мавжуд ва нени яратгай замон —
Бизга қоронғидир. Тириклик сасин
Фановий хабарлар англатар аен.

Фаҳмларсан ўзинг ҳам бунинг барчасин
Епилган заҳоти қопқаи ҳает, —
Не билсак — биз учун бўлар чилпарчин".

Изтироб ичра мен хитоб қилдим бот:
"Анов хароб зотни айлангиз огоҳ,
Унинг ўғли ҳали тирик, барҳает.

Саволига жавоб қилмовдим, валлоҳ,
Шубҳа, гумондайди фикр ила таъб,
Бари аен бўлди энди баногоҳ".

Устозим турарди чақириб, чорлаб,—
Арвоҳга узр айтиб, сўз қотдим яна:
"Бу жойда сен билан кимлар бор, ажаб?"

У деди: "Туман минг ушбу ўпқонда,
Федерик иккинчи, ҳамда Кардинал,
Шуларни санадим, очиқ айтганда".

У ниҳон бўлганди. Қадамим жадал —
Шоири мозийга шошилдим нохос,
Жумбоқ у жавобни этмоқ учун ҳал.

Кетиб борар эдик, сўз қотди устоз:
"Нечук безовтасан? Сезяпман ахир".
Унга эшитганим айтдим рўйирост.

Деди: "Эшитганинг езмиш ва тақцир,
Қисмат азалингдир, сир сақла шаксиз",
Сўнг деди: "Унутма лекин бари бир,—

Назар қилган чоғи диловар у кўз
Англарсан қисматнинг энг тўғри роҳин,
Келажак йиллар рост кўрсатгувси юз".

Сўнг сўлга йўл солди устозим сокин,
Йўлимиз бурилди девордан нишаб —
Жарликка — қабатнинг тубига яқин.

Бадбўй, қўланса ҳид келарди буркаб.

ЎН БИРИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар еттинни доира тепасига борибетадилар. Пастликдан бадбўй, қўланса бир ҳид бурқсаб туради. Ҳидга тоқат қилолмаган шоирлар сал бўлса ҳам кўникмоқ учун папа Анастасии сағанаси ортига бекинишга мажбур буладилар. Вергилий Дантега доира қабатларини тушунт ради ва судхўрлик, балохўрлик парвардигор иродасига номувофиқ эканини англатади. Сўнгра улар сўқмоқ бўйлаб пастликка эниб кетадилар.*

Хандақнинг четига келдик яқинлаб,
Қоялар — тўшига қўйган чоғ қадам —
Ўпирилиб кетарди баттар шовқинлаб.

Жарликнинг тубидан биз сари ҳар дам
Бурқсаб келар эди бир ҳид — қўланса,
Сағана ортига бекиндик шахдам.

Лавҳа битилганди у ерда эса:
"Папа Анастасии бу жойда маҳкум,
Фотинадан кейин адашган кимса".

"Қияга тушмоққа ошиқма бир зум,
Димоқ бадбўй ҳидга кўниксин сал-пал,
Сўнгра билинмагай", —деди устозим.

Дедим: "Беҳудага ўтар фурсат, гал,
Бирор не сўйлагин, лутф этиб, қани".
Деди: "Ниятим шул менинг ҳам, тугал".

"Ўғлим, — сўз бошлади устоз сермаъни,—
Чоғроқ уч қабатни кўрарсан ҳозир,
Улар эслатади учта зинани.

" .

Лаънати арвоҳлар у ерда бижғир;
Фақат нигоҳ ташлаб ўтмоғинг учун
Айлайин уларнинг куфрини зоҳир:

Самога зид бўлган евузлик ва кин,
Адоват — муроди — елғон ва ўтрик;
Фириб, куч — уларнинг яроғи бутун.

Фириб, иллат экан инсонга шерик,
Яратганга эса буткул бегона.
Шу сабаб тангрининг ғазаби буюк.

Илк қабат — жабру зулм аҳлига хона,
Учга бўлинади унинг ўзи ҳам,
Шунинг-чун уч хилдир шаклу остона

Холиққа етказар озор ва ситам
Ва ҳам бандасига койиш ва кулфат.
Кўрсанг ишонарсан ўзинг мусаллам.

Ҳар бири топади кулфат оқибат:
Ўлим е жароҳат, қувғин е сургун,—
Ўғирлик, ўт қўйиш усули фақат.

Зоҳир минтақада қотил, ахди хун,
Ўғри, йўлтўсару қароқчи — бари
Саф-басаф бўлиниб тентирар бетин.

Ит қавмида кетган бул баъзилари,
Қасд қилган ўзига, савоби абас.
Кўз ташлагин ўрта минтақа сари:

У ерда жамики ношукур, нокас.
Қиморбоз, исрофгар олган йиғилиб,
Йўқотган ўзлигин, оқибати паст.

Койиш етказарлар танғрига нолиб,
Диллари эгридир уларнинг тамом,
Яратганни мудом юрарлар яниб.

Минтақа ортида Каорсо, Содом —
Балохўрлар ахли ўтда чекар оҳ,
Енар шикоятчи осийлар бадном.

Фирибдан ҳамма ҳам хабардор, огоҳ,
Лаққа тушганга у келтирар бало,
Ишонмаганга ҳам қазгусидир чоҳ.

Сўнггиси меҳр ипин узар мутлақо,
Узар муҳаббатнинг ишонч риштасин,
Иккинчи қаватнинг азоби аммо —

Чулғаган риекор, очкўз ҳаммасин,—
Алдамчи, ҳийлагар е банди мансаб,
Қўшмачи, сохтакор, қаллоб галасин.

Меҳр ипи узилса оқибат сабаб,
Ишонч, имонга ҳам еткуси путур,
Барҳам толар дўстлик, ҳар эзгу матлаб.

Дитнинг тахти турган энг теран чуқур —
Олам туби бўлмиш энг пастки қабат —
Сотқинлар аҳлини мангуга ютур".

Дедимки: "Устозим, лутф айлаб ғоят,
Жаҳаннам қаърини этдинг ифода,
Маҳкумлар ҳаққинда қиддинг ҳикоят.

Лекин бандилар бор балчиқ юҳода,
Уларни савалар емғир ва қуюн,
Ҳаққин талаб қилар букиб ирода,—

Бу қирмиз қалъага кирмаган нечун,
Ҳолбуки, ғазабга бўлмишлар дучор?
Сабабин айтиб бер бу ҳолнинг бутун".

У деди: "Ҳақ йўлдан қайтдинг-ку зинҳор,
Фикрингда ғалатлик бўлибди содир?
Ақлинг фаромушдур ҳамда беқарор.

Ахлоқ китобида езилган ахир,
Уч нарса фалакка буткул нораво,
Наҳот эслолмассан уларни ҳозир:

Енгилтаклик ва кек, пастлик — уч бало;
Тангри таолонинг қошида зинҳор
Енгилтакнинг ҳоли эмасдир авло.

Тафаккур айлагач бу ҳолни такрор,
Эслагач маҳкумлар сафларин қайта —
Ким ичда бандию, ким ташда абгор,—

Англарсан, не учун улар ҳар қайда,
Уларни иккига ажратмиш тангри,
Азоб ҳам бир қадар енгил у жойда".

"О, ақлу зеҳннинг нури, сарвари,
Сенинг ўгитларинг тинглаб тобора
Таважжуҳим ошар ҳикматлар сари.

Марҳамат айла-ю англат дубора:
Нечун пораҳўру балохўр зоти
Тангрининг қошида энг паст, энг қора?

Деди: "Кимнингки бор сабоқ саботи,
Файласуф неча бор унга уқтирган:
Хилқатнинг бошида аввал ижоди —

Ҳикмат ва илоҳа санъати турган;
Улуми зоҳирни варакласанг гар
Шу сўзлар чалинар кўзингга бирдаь

Санъат табиатга доим эргашар,
Шогирди мисоли борар изма-из.
У ҳам илоҳийдир асли бир қадар.

"Инжил" авроқидан уққансан шаксиз:
Ҳар икки жиҳатга тангри таоло
Яшаш ва яшнашни буюрган шаксиз.

Балохўр-чи, озган йўлидан, расво,
На хилқат, санъатни менсимас ҳеч бир
У ўзга йўлларни излар доимо.

Фурсат ўтиб борар, қани энди юр;
Ҳут юлдузи бўлди машриқда пайдо,
Етти оғайни ғарб-шимолда турур,

Йўлимиз олисдир тубангача то".

ЎН ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар Минотавр-Гавомардни ғазабидан тушириб, ўз яқин кишиларининг мол-мулки ва ҳаетига куз олаитиргани учун кайнок хун дареда жазо тортаетган зўравонлар кавмини бориб кўрадилар. Бир тўда кентавр кўлида ўц-ей тутган ҳолда маҳкумларни қамалда ушлаб туради. Кентаврлардан баъзилари шоирларга таҳдид қилади. Лекин Вергилий уларни ҳам тинчитади. Ҳатто бир кентавр Дантени нариги қирғоққа ўтказиб ҳам қўяди. Данте ундан бу жойларнинг тафсилотини ва жазога мустаҳщ бўлган ҳукмдорларнинг номларини билиб олади.

Томуғнинг тубига элтгувчи жарлик
Жуда даҳшат эди ҳамда хатарнок,
Ҳар қандай кимсани ҳам чўчитарлик.

Зилзилали қўчкин туфайли андоқ
Тренто шаҳрининг паст томонида
Адич соҳилига қулаганди тоғ.

Ғадир-будур ўша харсанг комида
Пастга тушмоқ бўлса агар халойиқ,
Юрарди тошларнинг қирра томида.

Бу зулмат маъво ҳам ўша жой янглиқ;
Қияликда эса етарди найнов —
Аҳли критликнинг исноди — махлуқ.

Минотавр — гавомард — ярим одам, гов,
Бизни курган заҳот бошдан учиб ҳуш,
Ғажий бошлаганди ўзини дарров.

Устоз деди: "Жининг қўзидими, хўш?
Афина ворисин енига олиб —
Келди, деб ўйларсан, балки хасм куш?

Ҳамроҳим синглингга эмасдир жониб,
Ундан ҳийла дарсин олмаган, фақат
Кўз ташлар ҳолингга, нари тур бориб".

Болтадан зарб еган буқа жон ҳолат
Арқонин узишга уриниб, аммо
Типирлаб етгандай беҳол, бетоқат,

Гавомард ҳам тущци шу ҳолга гўе;
Зийрак устоз менга айлади хитоб:
"Югур тез! Пайқамас махлуқ мутлақо!"

Қиялик томонга йўл солдик шу тоб,
Ваҳима қўпарди қўйган чоғ қадам:
Ўприлиб кетгудай эди тош, нишаб.

Хаелга ғарқ бўлиб борардим иддам
Устозим сўз қотди: "Босдими ҳайрат,—
, Жим қотган махлуққа қараб дамо-дам?

Илк бора Дўзахга келганим фурсат,
Бу ерда йўқ эди ҳеч қандайин роҳ,
Ҳар ен бундан баттар тош эди фақат.

Дитга маҳбус бўлмиш зотларни, биллоҳ
Озод этай дея кедди халоскор.
Қадам қўйганида у буюк салоҳ

Титраб кетган эди зулматли диер;
Фаҳм этдим, нурига чулғанди жаҳон,
Шундоқ бўлган ҳазрат истаги бисер.

Ҳақ меҳри туфайли — Мавҳумот ҳар ен
Ўшанда бу қоя бўлган чилпарчин,
Бошқа қоялар ҳам бўлганди пайҳон.

Лекин назар солгин, теграда тошқин
Хун даре оқмоқда, комида енар —
Кимки бандасига ўтқазган заҳмин".

О, жоҳил кин, ғазаб, о, ҳасад кўр-кар!
Фоний умримизда эзғилаб, сўнгра
Жаҳаннам ичра ҳам қийнарсиз баттар.

Кўрдимки, еймисол эгилган ўра
Сайҳонлик теграсин қамраган буткул.
Устоз айтганидан фарқи йўқ сира.

Ўлжа қувиш билан бўлишиб машғул —
Одам бошли отлар ҳад аро саф-саф —
Заминда кезгандай чопишар нуқул.

Бизларни кўришгач қотишди қараб,
Учови бўлса-чи кедди яқинроқ
Биз сари, камонин шайлаб ва ростлаб.

Бири хитоб қилди, чиқиб оддинроқ:
"Ким сизни бу енга йўллади, айтинг,
Йўқса ўқ узаман, қўзғалманг мутлоқ".

Устоз деди унга: "Бу нечук ваҳминг,
Биз фақат Хиронга берурмиз ҳисоб,
Қизиққон эдинг сен аввалу аслинг".

Устоз менга деди: "Турган бу хуноб —
Деянира учун ўлдирилган Несе,
Ўлаетиб қасос ололган камеб.

Бошин эгиб турган бир енда шу кез
Ахилл отабеги — Хирон улуғвор;
Учинчиси Фолдир — шаддод, раҳмсиз.

Улар даре узра юрар саф-қатор,
Кимки қонли мавжга берар бўлса чап,
Канорадан туриб камондан отар".

Юрдик кентаврлар тўдаси тараф,
Турарди ўртада азамат Хирон,
Камон ўқи билан мўйловин бураб.

Дўрдоқ лабларини кериб шу замон
Деди ўзгаларга: "Манов мусофир,
Қадам босганида тош кўчар осон.

Арвоҳ қадам босмас бундайин ҳеч бир".
Жуссаси ғаройиб зот сари устод
Яқинлаб борди-ю, сўз қотиб, охир

Деди: "Тирикдир у, чиндин у ҳает!
Бу зулмат маъвода мен унга раҳбон,
Бекор келмагандир, боиси — нажот.

"Ҳамд-сано" маҳали энг олий тобон
Берган фармойишни айлагум ижро;
Мен бадхулқ, у ўғри эмас ҳеч қачон.

Менга насиб бўлиб амри таоло,
Хатарнок сафарга чиқдим шу сабаб.
Бирингиз йўл бошланг, шулдир муддао.

Олинг йўлдошимни елкага жойлаб,
Саезроқ кечувдан бошлангиз фақат —
Арвоҳ эмасдир бу, учса ҳаволаб".

Ўнг томон бурилиб Хирон шу фурсат,
Нессга ўтинч қилди: "Бора қол, боргил,
Ҳайдаб сол, гар кимки учраса тўсат".

Йўл солдик соҳиллар еқалаб дадил,
Қайноқ дареда-чи маҳкумлар ўкраб —
Азоб чекар эди қоврилиб сабил.

Манглайгача ботган баъзилар, ераб,
Кентавр дедики: "Шохлар бу бари,
Етарлар — наинки нафсу хун сабаб:

Буларнинг унвонин булғаган жабри.
Фессал Искандари, Дионисий бунда —
Сицилиянинг ундан битганди сабри.

Граф Аццолино — қоп-қора тунда,
Обиццо д'Эсте — рухсори порлоқ —
Нифоқ, низо тўла бетинч очунда

Уни ўддирганди ўз ўғли бироқ".
Устозим шу нафас илғаб нигоҳим,
Деди: "Уникидир ҳозир ушбу роҳ".

Бандалар тўдаси сари юрдик жим,
Уларнинг ҳар бири бўғзига қадар
Қайноқ тўлқинларда етарди маҳкум.

Боқсак елғиз шарпа йироқца турар,
Несе деди: "Тензада етган зотнинг у
Кўксига черковда урганди ханжар".

Оқимдан пастроққа кўз ташлаб бадҳу,
Баъзи арвоҳларни ололдим таниб:
Зоҳир бирида тўш еки елка — шу!

Саезлаб борарди тўлқинлар тиниб;
Кечув тизза бўйи келди ниҳоят
Ва шунда даредан ўтдик талпиниб.

Кентавр дедики: "Оқим оқибат
Саезлаб боради ва лекин яна
Теранлашиб кетар пастликда ғоят.

У ерда қайнайди мудҳиш пўртана,
Барча мустабидлар бўлишгандир жам —
Вовайло қилишар, ғарқоб айлана.

Самовот қаҳрига дучор кони ғам:
Раббано қамчиси Аттила ва Пирр,
Секст унда; азобда еш тўкар пурғам —

Жиш қилиб юзини кўз еши тахир;
Риньер де Пацци ва Риньер Корнето,
Йўлтўсар, қароқчи гуноҳи кабир".

Кентавр қайгадир бекинди, ое!

ЎН УЧИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоир Дўзах доирасининг иккинчи қаватига — ўз-ўзига ехуд мол-мулкига қасд қилган худкашлар манзилгоҳига қадам қўяди. Худкашлар дарахтга айланиб қолишган бўлиб, шох-шаббаларида гарпий-қузғунлар ин қуришган. Мол-мулкини қирон қилганларни эса очкўз итлар тинимсиз таъқиб этиб, ҳолдан тойгунча талайдилар. Данте Рьер делла Виньяни учратиб, ундан нега ўзини ўлдирганлигининг сабабини, худкашлар қандоқ жазоларга дучор бўлажакларини билиб олади. Шоир, шунингдек, бошқа бир неча маҳкумларни ҳам кўради ва улар билан мулоқотда бўлади. Марс ҳайкали билан боғлиқ ривоятнинг тафсилотини эшитади.

Кентавр дарени кесиб ўтмаек,
Еввойи ўрмонга қадам қўйдик биз.
У ерда бор эди на бирор сўқмоқ:

Қўнғир барглар қатор осилган тиғиз,
Ўрмалаб киргулик, чалкаш ҳар томон,
Унда на мева бор, заҳардир илдиз.

Чечина, Корнето екда ҳам, аен,
Саҳройи махлуққа макон бўларлик
Бундақа хилват йўқ, йўқ бундай ўрмон.

Трояликларга солган-чун тахлик
Строфаддан кетган бир гала қузғун —
Гарпийлар бу ерда жойлашган лиқ-лиқ.

Юзи қизбашара, қаноти узун,
Тирноқлари — қирра, қорин, тўш — серпай,—
Таратиб етишар мудом мунгли ун.

Уқтирди устозим айлаб раъият:
"Уқиб ол сен шуни йўлга чиқмай то,
Иккинчи минтақа биз турган қабат,

Ундан нари эса оловли сахро;
Ажиб манзарани кўрарсан ҳозир,
Ишонмасдинг айтиб берганда асло".

Ҳар ендан нола, оҳ келарди оғир,
Бирор зот йўқ эди, лекин атрофда,
Қотиб турар эдим ҳайратда базўр.

Устоз ҳам тонг қолган балки шу тобда,
Менинг назаримда, тўда оломон
Чангалзор ичида додлар, азобда.

Лутф этиб, сўз қотди дониш сухандон:
"Бирорта бутоқни қайир е синдир,
Чилпарчин бўлғувси сендаги гумон".

Дафъатан қўлимни узатдиму бир —
Бутоқни синдирдим ва шунда бехос
Овоз чиқди: "Тегма, оғрийди ахир!"

Бутоқ синган жойдан қон ҳам чиқди боз,
"Шафқатинг борми ҳеч? Азобинг бас қил,
Қийнама бунча",—деб берарди овоз.

"Инсон эдик, энди ўсимликмиз, бил,
Муртад руҳларга ҳам раҳм эт ихтиер,
Гуноҳдир бу қадар айласанг сабил".

Оловга ташланган бутоқ бемадор
Енаетган чоғи ўзга учидан
Дарз кетиб, тўккандай кўз еш шашқатор —

Дарахт ҳам инграрди, зор қилиб чиндан,
Нола чекар эди беланиб қонга.
Мажруҳ шохча тушди қўлимдан бирдан.

Устоз жавоб қилди унга армонда:
"Менинг шеъримдаги кароматни гар
Учратишин билса ушбу ебонда,—

Азоб бермасди у сенга бу қадар.
Токи англасин деб мўъжиза недир,
Сени юзлаштирдим, қалбимда кадар.

Унга кимлигингни айтгил, таништир,
Заминга қайтган чоғ айлар сени ед,
Илтифотинг боис — қилажак хотир".

Дарахт нидо қилди: "Жозибали зот,
Майли, даъватингга жавоб айлайин,
Ҳикоятим ноҳуш, этмасин ношод.

Федерик кўнглининг калити тайин
Менинг қўлимдайди, уни ҳар қачон
Чизган чизиғимдан юргиздим майин.

Барча сирларини сақлаб, бегумон,
Муборак бурчимни қилай деб бажо,
Аямадим кучу ҳаловат, имон.

Юксак қасрларга еприлган бал о,
Ҳасад — ғаразгўйлик — бедаво кулфат,
Саройлар оғуси, элларга вабо,

Ахди сарой бўлди мен учун офат,
Улар қутқусига учди-ю Август,
Тинчгина бошимга солди фалокат.

Бундоқ маломатдан норизо, маъюс —
Худкашлик қиддим мен аччиқма-аччиқ,
Лекин ноҳақ бўлиб қолдим дабдуруст.

Илдизимда мудҳиш қон ҳақи, аниқ,
Яшадим — ахдимни бузмасдан бир зум,
Қилдим хизматимни хўжамга содиқ.

Тириклик мулкига қайтсангиз, розим,
Мени тавқ-лаънатдан айлангиз халос,
Шарафим ҳасаддан топганди тўзим".

"Фурсатга қарагил, — сўз қотди устоз,—
У сўздан тўхтади, бўлса гар савол,
Яхшиси, сен уни гапга солсанг соз".

Дедим: "Ўзинг нени айласанг хаел,
Сўрагил, менга ҳам то фойда мақбул,
Ўзим журъат этмам, келмакда малол".

Менга имо қилиб соҳиби кўнгул,
Деди: "Бул — истагинг бажармоққа шай,
Лекин айт, о, зулмат қаъридаги қул,

Айтгил, шох-шаббалар, қай йўсин, қандай
Сизнинг руҳингизни айлаган асир?
Халос бўлурсизми сиз бундан, қалай?"

Оҳ чекиб юборди дарахт кўп оғир
Ва шул баробари деди у мунгдор:
"Мухтасар жавобим сизга шундоқдир.

Сўнг нафас кўчган руҳ бешафқат, безор
Вужуд либосини тарк айлаган чоғ
Еттинчи юҳога йўллар Минос, хор.

Лекин тайин жойни кўрсатмас мутлоқ.
Ўрмонга тушар руҳ, мисоли уруғ —
Сўнгра ўсаверар беэга, яйдоқ.

Навдалар улғаяр ва тана бўлуғ;
Гарпий — қузғун қушлар чўқлайди расо,
Жароҳат — туйнукдир, инграймиз мунглуғ.

Биз ҳам вужуд сари боргаймиз, аммо
Маҳшарда биз уни киймасмиз қайта,
Воз кечдик — демак, тан — ҳаром мутлақо.

Вужудни ва лекин судраклаб шартта
Қўярмиз тиканак тагига қатор,
Ғофил сояси-чи беҳис, албатта".

Уқубатли дарахт яна давомдор
Сўзлайверар девдик, лекин сокин, лол,
Зимистон ўрмондан келди шовқин, зор.

Худди ўров чоғи овчи бемалол
Қобон югуришин, този қувлашин,
Чангалзор шитирин эшитганмисол,

Сул екда иккита дабдала, парчин,
Яланғоч кимсалар бўлдилар пайдо,
Чигал чангалзорга уришиб тўшин.

Олдингиси дерди: "Келгил, ажал, о",
Наригиси эса қолишмай зарра
Дерди: "Шижоатинг баланд-ку, Лано,

Чаққонсан Топпода кезгандан кўра",
Маҳкум атрофига солди-ю назар,
Қулади ўша он бутазор узра.

Орқа ўрмонда-чи, лиқ қанжиқ итлар —
Кўзи олазарак, оч ва ютоқи,—
Бўшалган тозилар янглиғ кезарлар.

Йиқилган кимсага ўша заҳоти
Епишиб оларди тишларин қайраб,
Ғажирди сўнгаги қолмайин токи.

Устоз бир бутоққа қолди-ку бошлаб,
У-чи, алам ичра инграб беҳуда —
Узуқ шохлари-чун йиғларди додлаб:

"Жокамо де Санд Андреа, жуда
Номардлик қилгансан айлаб мени хор,
Бузғун ҳаетиг-чун айбдор менми, а?"

Унга яқин келиб устоз бузруквор
Деди: "Кимсан ўзинг, жароҳат аро
Нола чекаеттан, чекаетган зор?"

У деди: "Бўлибсиз бу ерда пайдо,
Асрий зулмат ошиб келибсиз, аен,
Кўргали нечоғлик эканим адо.

Япроқларим уланг танамга чаққон;
Иоанн деб унут бўлди ул салаф,
Ўша шаҳар эди менинг-чун макон.

Қасос олаетир санъати ашраф;
Арн сувларида гар иттифоқо
Парчаси қолмаса эди, бешараф —

Аттил харобаси ўрнида асло
Қуриб бўлмас эди ҳеч қандай кўрғон,
Тер тўкарди халқ ҳам чакки, мутлақо.

Кулбамда ўзимни қилганман қурбон"

ЎН ТЎРТИНЧИ ҚЎШИҚ

Еттинчи доиранинг учинчи давати қайноқ қумликдан иборат бўлиб, осмондан тинимсиз олов емғири ёғиб туради. Бу ерда парвардигорга, хилқат ва санъатга саркашлик билан терслик қилган гуноҳкорлар жойлашган. Улардан биринчиси — Дўзах азобига хам беписанд боқувчи Капанейдир. Шоирлар йўлда давом этиб, қонли жилғага дуч келадилар. Вергилий бу жилғанинг қандай пайдо бўлгани ҳақида, шунингдек, Дўзахнинг бошқа дарелари хусусида Дантега сўзлаб беради.

Дилбар ватанимни хотирлаб ғамгин,
Тўкилган баргларни йиғдим битталаб
Ва беҳол танага қайтардим тағин.

Сарҳадга чиқцик биз ўрмон оралаб,
Учинчи ичида иккинчи қават,
Ҳакам турар энди тепадан қараб.

Келсин зеҳнингизга мана шу сурат:
Бамисли сўзана — улкан, паепай —\
Тураради беҳает, ўлик, яланг дашт.

Уни ўраб олган ўрмон укадай,
Ўрмон атрофида қайноқ руд жўшар,
Сахро четида биз турар эдик шай.

Қум эди ҳамма ек кетгунга қадар,
Худди бир замонлар Катон топталаб,
Босиб ўтган қайноқ чўлларга ўхшар.

Сатримни ўқиган ҳар кимса, ераб,
Дахшатларга тушиб қолмоғи бешак,
Бу ҳолга зоҳирда турибман қараб.

Саҳрода яланғоч арвоҳлар лак-лак,
Асрий азоб ичра йиғларди бари,
Ҳар қайсининг ва лек азоби бўлак.

Ким етар чалқанча, юзи тескари,
Ким эса ғужанак — серчанг заминда,
Ким эса тентирар бетин, сар-сари.

Тентираган руҳлар кўп эди бунда;
Узала тушганлар камроқдир, бироқ —
Уларнинг оҳ-воҳи чўнг эди жуда.

Саҳро устида-чи, сокин, ярқироқ,
Парча-парча ғар оловли емғир,
Шамолсиз ҳавода еққан қор ончоқ.

Саратон оловин остида, оғир,—
Ҳиндга жаҳд айлаган Искандар қаттол
Палахмон ўтида қолиб бетадбир —

Лашкарга фармойиш бермишким, дарҳол
Алангани бир-бир ўчирмоқ зарур,
Токи, мушкул бўлмай бутунлай аҳвол;

Шундоқ ёғиларди самум, оташ пур;
Ўтдаги пиликдай енар эди хок,
Маҳкумлар азобин зўрайтиб допқур.

Кўрдим, қуриб кетган қўллар аламнок,
Танага епишган оташ парчасин —
Сидириб етарди бетиним ҳар чоқ.

Дедим устозимга: "О, лойиқ таҳсин,
Мудом қодир эдинг, қила олдинг мот
Қопқани бекитган жиндан бошқасин.

Кимдир манов етган бўйчан ва тунд зот,
Емғир ҳам юмшатмас азобни, аммо
У эса беписанд боқади наҳот?"

Ғурур, мардлигига боқиб шу асно,
Ҳайратга тушганим англаб, деди у:
"Қандоқ яшаганман — шундоқман борҳо.

Сўнгги дам қилсин деб тавба-тазарру,
Мени қийнаш учун ясаган асбоб —
Оҳангарни Зевс қийнасин, гап шу!

Монжибель темирчи аҳлин е шу тоб
Беҳуда кор билан айласин сарсон,—
"Қутқаз", деб Вулқонга қилсин зор, хитоб

Флегра устида дегандай нолон;
Бошимда, майлига, солсин дағдаға,
Лекин қасос завқин туймас ҳеч қачон!"

Устоз жунбуш ичра кирди орага,
Уни бу аҳволда кўрмовдим аввал,
Деди: "О, Капаней, орттириб ғовға,

Ғуруринг бошингни еган ҳар маҳал,
Ўжарлик қиласан қутуриб, қайнаб,
Ўзингга етказиб баттарроқ халал".

Устоз деди сокин мен томон қараб:
"Февга зарба берган етти ҳукмдор —
Подшонинг бири шу: ужар, дарғазаб;

Тангри қарғаса ҳам бўйсунмас, ғаддор.
Ҳозир айтганимдек, шон топган лойиқ,
Дағал сўз унинг-чун обрў, ифтихор.

Энди йўл юрайлик аввалги тариқ,
Чет-четдан қадам бос, бўлиб эҳтиет.
Йўқса, қум оеғинг куйдирар аниқ".

Етдик бир жилғага жим, сақлаб сабот,
Жилғаки — ўрмондан келгувчи оқим,
Ҳануз қутим ўчар эсласам, хайҳот.

Кетсин деб тандаги мараз, гуноҳим,
Аеллар сув олган Буликаме каби,
Қумзорда қайнарди чашма серваҳм.

Тош қотмиш жилғанинг қар икки лаби,
Тош қотмиш ҳалқобнинг туби ҳам буткул;
Англадим — шу ерда йўлнинг мансаби.

' Қопқадан ўтиб, то босиб қанча йўл,
Барча кимса учун очиқ маъвода,
Неники кўрибмиз маъқул — номаъқул —

Баридан шу жилға эрур зиеда;
Ундан буғ чиқади буткул ажойиб,
Маҳв этар ҳар қандай утни дунеда".

Устоз шундоқ деди. Мен чанқоқ толиб,
Сўрадим: "Лутф айла, ташнадир қалбим,
Юрайин қошингда токи мен қониб".

Деди: "Денгиз ичра бир жой бор, қадим,
Критдир унвони; унинг вақтида
Гуноҳкордан олам бўлган пок, карим.

Тоғлар орасида бор машҳур Ида;
Бир чоғлар ям-яшил яшнаган маскан,
Ҳозир-чи, хароба бўлгандир жуда.

Рея гўдакларин унга бермишкан,
Излаган у жойдан бошпана, уя,
Гўдаклар йиғисин шовқин-ла босган.

Тоғнинг устида~чи, улуғ қария;
Елкасин ўгирган Дамиате томон,
Рим сариға эса боққандир қия.

Тилла бош нур сочиб турар нурафшон;
Кўкраги, қўллари — қуйилган нуқра.
Белигача эса мис эрур, шоен.

Белдан пастда эса темир бир сира,
Унинг оеқ кафти-чи хокитуроб лой,
Ўнг таянчи шу, лойдир — шокира.

Вужуди дарз кетган бошдан токи пой.
Сизиб етар ундан кўз еши тубан,—
Ва уни ютади пастда — ғор — сарой.

Яна кета берсанг ўша йўл билан,
Туғилар Ахерон, Стикс, Флегетон;
Улар сўнг оқади яна ҳам теран.

Охир-оқибатда даре — учовлон
Коцитга айланар; бу бошқа мавзу,
У жойни кўрарсан ўзинг бегумон".

Дедим: "Еруғ дуне суви экан бу,
Модомики, келмиш шу ерга қадар,
Нечун бирданига бўлди ниҳон у?"

Деди: "Пастта томон ўзан айланар;
Гарчанд босиб ўтдик қанчалар сўқмоқ,
Лекин йўл узоқдир юҳога қадар;

Ўтиб улгурмадик барчасин бироқ.
Йўлиқса дафъатан янги ҳодисот
Ҳафсаланг пир бўлиб тишлама бармоқ".

"Лета қаендадир? — савол бердим бот, —
Қайда Флегетон? Кўрсатгил, алҳол,
Уни сен кўз ешдан девдинг-ку бунед?"

Устоз карам қилди: "Ҳақ рост бу савол,
Лекин хун оқимнинг гуврашин тинглаб,
Сенга аен бўлди ғаройиб бир ҳол.

Ҳали Летага ҳам бокарсан бўйлаб,
Арвоҳдар ўз-ўзин покловчи манзил,
Соҳиллар еқалаб наҳр оқар ажаб".

Сўнг деди: "Кетармиз бу ердан, билгил,
Мен билан изма-из юргайсан фақат.
Оқим бўйлаб ўтар энди сўқмоқ йўл. ^

Бунда ўт-оловни ютар рутубат".

ЎН БЕШИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар қумлик еқалаб кетаетиб, яшашнинг табиий тарзига нисбатан зўравонлик қилган содомитлар (бачча-воз) қавмига дуч келадилар. Шоир уз ўқитувчиси Брунетто Латини билан енма-ен бораетиб, Флоренция ҳақида, қисмат йўриғи ҳамда зафар ва мағлубиятлар ҳақида гаплаша-ди. Брунетто ўз атрофидагилар тўғрисида ҳам маълумотлар беради, сўнгра ўз қавми ортидан югурганича кетади.

Еқалаб борардик тошлоқ ебонни,
Жилға тепасида таралган буғ-пар —
Асрарди пускурган ўтдан тўғонни.

Бруджек, Гвидзант аро бир вақтлар,
Қудратли оқимнинг йўлини тўсиб,
Фламандлар қурган дамбага ўхшар.

Кьярентанодан келса'сел жўшиб,
Падуанлар, қасримиз ювмасин деб то,
Брентда қўйгандай садди роҳ қуриб.

Шундай қурилганди бу жой ҳам, илло,
Ким бўлсин устаси — қурган-қурганча,
Улкан бўлмаса ҳам — ажибдир аммо.

Ўрмондан узоқлаб кетгандик анча,
Кўзга чалинмасди энди у ўрмон,
Ортимга бурилиб қарамай қанча.

Рўбарўдан чиқди арвоҳлар нолон,
Кўзларини узмай турдилар биздан,—
Мисли янги ойга боққан оломон.

Бир-бирига қараб қўярди зимдан;
Боқарди биз томон кўз қисиб синчков,
Чол ип ўтказгандай игна кўзидан.

Улар орасидан дафъатан биров,
Мени таниб қолиб қичқирди: "Ажаб!"
Ва сўнг этагимга епишди дарров.

Куюк рухсорига турардим қараб,
Менинг этагимга епишган заҳот.
Унинг кимлигини англай оддим заб.

Энди аен бўлди мавҳум турган зот:
Жизғанак бандага келиб яқинроқ,
Дедим: "Сэр Брунетто, сизмисиз, наҳот?"

У деди: "Афу эт мени, бўталоқ,
Балки бошқаларни бир зум этиб тарк,
Хохласанг, лотинча даре ўтсак озроқ".

Жавоб бериб дедим: "Розиман бешак-,
Йўлдошим хоҳлагай истасангиз гар,
Сиз билан енма-ен ўлтирсам андак".

Деди: "Бизнинг қавмда кетган бандалар,
Бир зум имилласа азоби ошур,
Юз йил олов ичра енар бешбагтар.

Юрингиз, сизларга эргашгум ҳозир;
Гунохлари кабир, азоби абад
Ўз қавмимга қайтиб келурман охир".

Унинг йўли эди оловли қабат,
Шу сабаб енма-ен кетолмадим, лек
Борардим юксакдан букканимча қад. _у

Деди: "Қандай тақдир, қай қисмат малик
Сени олиб тушди бу ен тириклай,
Ва ким бу — йўл бошлар сенга шунчалик?"

Дедим: "Еруғ дуне юзида, найлай,
Зулмат водийсида қолувдим танҳо,
Яшаб бўлмагандим умрим бутунлай,

Тунда илоҳамга терс келдим аммо,
Тағин йўлдан қайтдим — бунга келиб дуч,
Йўлбошчим бўлди у — айни муддао".

Дедики: "Ер бўлмиш саодатли бурж,
Илғай олган эдим ҳаетда тугал,
Иқбол ҳамроҳингдир, шону шуҳрат қуч.

Фано топмаеайдим агар бемаҳал,
Самовий йўлингга мамнун ташлаб кўз
Мадад берармидим, эҳтимол, сал-пал.

Лекин у евуз эл беҳиммат, беюз,
Фьезоль тоғларидан келган кўчманчи,—
Босар-тусарини билмайди ҳануз.

Ғаним дер — яхшилик қилсанг-да гарчи;
Ҳамма еқни босса алаф ва ажриқ,
Бечора лоланинг ҳолин кўрсанг-чи.

У халқни дердилар сўқир ва фосиқ,
Ҳасадгўй, ўлгудай ман-ман, очофат,—
Ендашсанг қораси юқарди аниқ.

Ҳар икки тараф ҳам сенга терс ва бад,
Хизматинг кўролмай қайрашади тиш,
Қўлидан ҳемири келмагай, минбаъд.

Ўз похолин ковшаб қилсинлар хониш,
Фақат у махлуқлар сенга тегмасин,
Тегмасин, гар уруғ отган эса ниш.

Бир вақтлар ўтрик ва ғавғо уясин
Ичида бўй чўзган римликлар каби
Асрасин ўзида гавҳар донасин".

Дедим: "Бажо топса юрак матлаби,
Ижобат бўлсайди мендаги тилак,—
Сўнмасди сизнинг бу х^ет кавкаби.

Сизнинг қутлуғ номни асрагай юрак,
Боқий ҳает йўлин неча бор такрор
Англатган, уқтирган устозсиз бешак.

Ажиб суратингиз дидда барқарор;
Сизнинг хотирангиз фоний дунеда
Калом ва сўз билан этгум бахтиер.

Қолди сўзларингиз дидда зиеда;
Бунинг барисин у айлагай қиес,—
Агар насиб қилса висол самода.

Фақат билиб қўйинг, виждоним бехос
Менга бермаса бас, шафқатсиз жазо,
Масъулман, қисматнинг йўруғига мос.

Кўникиб қолганман бунга мутлақо,
Фортуна — тақцирнинг чарх калисоси
Қандай айлансин ҳам — менда не парво".

Шу он эшитилди устоз садоси,
Лутф айлаб сўз қотди у кифтим оша:
"Диққатдир — суҳбатнинг асли асоси".

Сэр Брунетто ҳам шунга яраша
Тинмай берар эди гапимга жавоб.
Дедим: "Ким бор машҳур, сизга ҳамгўша".

У деди: "Йўқ эмас ҳа, ахди арбоб,
Лекин қолганларни гапирмаган соз,
Чунки ундақалар беҳад, бехисоб.

Бунда ахди черков, диндорлар мумтоз,
Юрт бўйлаб донг солган олимлар бордир,
Тавқи лаънатлари ўхшаш ва дамсоз.

Анов Присцианнинг енида ҳозир
Турибди Франциск Аккурсий, ана,—
Тангри бандаларин хос қули — нозир.

Арподан Баккильонега қилган бадарға
Ва унда ҳаетин айлаган барбод —
Зот ҳақида ва е сўзлай сидирға?!

Бошқаларни, майли, эсламам зиед,
Тугаб қолаетир бизларнинг муддат:
Жўшаетир ортиқ тўзон, гирдибод.

Унга дуч келмасдан қайтай беғурбат,
Ғазнаи илмимни асра — шу армон,
Илмимда барҳает қолганман фақат".

Ғизиллаб жўнади бурилиб чаққон,
Гўе Веронада қайси бир маҳал —
Яшил мато учун чопиб саргардон,

Довда ғолиб чиққан зот каби жадал.

ЎН ОЛТИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар еттинчи доиранинг учинчи қаватига тушаетиб, Дўзах дареси Флегетоннинг шовқинини эшитадилар. Бу ерда Данте содомитларга мансуб яна уч ватандошини учратади. Улар шоирга Флоренциянинг сиесий инқирози, фуқаронинг маънавий тубанланиши ҳақида гапирадилар. Сўнгра Вергилийнинг ишораси билан жарлик тубидан ниҳоятда ғалати махлуқ — Герион пайдо бўлади.

Тубан оқаетган сувнинг ғувурли
Шовқини евукдан келди қулоққа,
Ари уясидай ғунғур-ғунғурли.

Оломон ичидан дарров биз еққа
Уч соя қайрилиб келди дафъатан,—
Қайноқ сел барчасин солган қийноққа.

Қийқириб келарди учта куюк тан:
"Тўхта! Либосингдан турибмиз таниб,
Иллатлар шаҳридир сен келган ватан".

Улар қоврилганди оловда ениб,
Шўрликлар танида сонсиз жароҳат,
Ҳатто едга олсам кетгум сесканиб.

Уларнинг даъватин тинглаган соат
Устоз хитоб қилди: "Бардош қил бирров.
Саклаш керак эрур одоб, назокат.

Агар еғмасайди кўкдан чўғ-олов,
Бўлмасайди агар аланга-оташ —
Улармас, сен пешвоз чиқардинг дарров".

Тўхтадик, бир муддат сўзсиз ва еввош;
Тинган надоматин давом эттириб
Бизни ўраб олди учовлон бебош.

Худди майдон ичра рўпара туриб
Тиклашган яланғоч полвонлар чаққон —
Пайт пойлаган каби қўл силкиб юриб,

Улар теграмизда изғирди гирен,
Оеғин олдинга босарди, бироқ
Қарарди бўйнини буриб мен томон.

Бирови сўз қотди: "Замин-ку юмшоқ,
Лекин беланганмиз бутунлай қонга,
Жиркансанг керак-ку, бизлар бадҳолроқ;

Бовар қил бизларнинг шуҳрат ва шонга,
Лутф этиб жавоб бер, кимсан, эй одам,
Қандай келиб қолдинг тирик бу енга!

Олдда кетаетган қадам-бақадам
Мана бу ҳамроҳим, яланғоч, кир-чир,
У нечук зот эди? Ўйламассан ҳам.

У Гвальдраданинг набирасидир;
Гвидо Гверро — донгдор саркарда,
Қўлида ўйнаган найзаю шамшир.

Манов чанг тўзғитиб юрган серзарда
Теггьяйо Альдобранди — хизмати буюк,
Номин ҳурмат билан эслаш даркор-да!

Мен Рустикуччиман, дилда ғам туюк,
Томуғ оташига бўлдим гирифтор,
Хотин балосидан тилгинам кукж".

О, гар бўлолсайдим дафъи балокор,
Қалқон қил ар эдим ўзимни шартта.
Устоз ҳам бўларди шаксиз мададкор.

Лекин ҳайиқардим ўтдан, албатта,
Кўксимга уларни босолмасдим, оҳ,
Боқа олмас эдим меҳр-шафқатда.

Дедим: "Кўнглингизга келмасин ногоҳ,
Ҳолингизга боқиб, дил тўла ҳасрат;
Жирканиш қаекда, мен-ку хайрихоҳ.

Устозим сизларни қургани фурсат,
Шариф-шажарангиз айтганди бир-бир,
Айтганди не бўлса — сизга хос хислат.

Ватандош эрурмиз ҳаммамиз ахир;
Шонли хизматингиз қадрлаб мудом,
Ешликдан севганман сизни беназир.

Устоз ваъда қилган роҳатга тамом
Етиб бормокдигим керакдир чидаб:
Лекин бир довон бор — нуктаи низом".

У деди: "Кўп йиллар ер бўлиб матлаб,
Даврон суражаксан хушнуд, омон, соғ,
Шуҳратинг ҳамиша тургай чаракдаб.

Лекин айт, бизларнинг шаҳарда бу чоғ
Қолганми диенат, инсоф, риоя
Ва е бўлишганми улар тумтароқ?

Гульельмо Борсиере — хор бениҳоя,
Саҳрода юрибди қатл этилган зот,
Келтирмиш бу ерга ғамгин ҳикоя".

Флоренция, йўлинг йўқотиб, ҳайҳот,
Муккадан кетибсан кибру ҳавога,
Сени келгиндилар айламиш барбод!—

Шундоқ хитоб қилдим, боқиб самога
Бамисли ҳақлигин англаган воиз —
Улар берилдилар рамзу имога.

Дедилар: "Бахтлисан дунеда шаксиз,
Неки мушкул бўлса, барига магар
Жавоб бераркансан лойиқ ва жоиз.

Бу зулмат маъводан қайтиб, сен беҳтар
Чароғон дунега солганда нигоҳ,
Бизларни эслагил ва ўша сафар —

Дегил: "Уларни мен кўрдим баногоҳ".
Кетдилар учовлон йўл бўйлаб нари,
Қанотга ўхшарди оеклари, воҳ.

Кўз очиб-юмгунча йўқолди бари,
Кўздан ғойиб бўлди жадаллаб тезкор.
Отланди устоз ҳам энди йўл сари.

Эргашдим изидан, лекин ғалвадор
Шаршара шовқини келди қулоққа,—
Дастидан гапни ҳам эшитмоқ душвор.

Монте-Везодан то кунчиқар екқа
Апеннинлар бўйлаб оқади даре,
Дастлаб унинг номи бутунлай бошқа:

Аквакета дея аталар, аммо
Етганда қуйига — Форли ерига
Ўзгартиб олади номин, ажабо.

Етгач Сан-Бенедетто — у тоғ наҳрига,
Пастга қуйилади роса гувиллаб,
Минглаб даре сиғар у наҳр бағрига.

Шундоқ, бу даре ҳам пастга шовуллаб
Қирмиз тўлқин отиб оқарди ўктам,
Қулоқни тешгудай даҳшатли увлаб.

Белимда бор эди арқоним — пўтам,
Мўйнаси ялтироқ, ажиб жонивор
Қошюнни тутмоқчи бўлгандим мен ҳам.

Пўтамни ечдиму ғоят таъзимкор
Устозга узатдим, бир сирасига
Эшгандим пўтамни пишиқроқ такрор.

Устоз келиб жарнинг кунгирасига
Пўтанинг бир учин итқитди тубан,
Илашмасин деб то жар қиррасига.

"Устозки иш тутар эҳтиет билан,
Ўпқоннинг қаърида бўлмасин бало",—
Ўз-ўзимга шундоқ дедим хаелан.

Нечоғли вазминлик, токат керак, о,
Енингдаги одам, наинки зоҳир,
Ботин ўйларингни англаса ҳатто.

Устозим дедики: "Қараб тур ҳозир,
Икков кутган кимса кўргазар жамол,
Кўз олдингда сеҳр бўлгуси содир".

Ўтрикка ўхшаган рост гапни, алҳол,
Тишнинг ковагида лозим асрамоқ,
Йўқса орттирасан ортиқча малол.

Лекин вужудимни босади титроқ,
Баен этгум сенга, азизим шеърхон,
Комедиям ҳақи қасам ичароқ.

Боқдим: жар тубида сузиб биз томон
Келарди қандайдир махлуқ қийлиқол —
Ҳар қандай ботир ҳам қолгудек ҳайрон.

Кема парканд бўлиб топганда завол,
Ғоввос этганида мадад ва ердам,
Шўнғиб-шўнғиб чиқар у ҳам шу мисол

Сузарди, гавдаси чаққон ва шаҳдам.

ЎН ЕТТИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоир Герионнинг қиефасини тасвирлайди. Вергилий Герион билан музокаралар олиб бораетган пайтда Данте олов емғири остида азоб чекаетган маҳкумлар билан қизиқади. Уларнинг ҳар бирининг бўйнига нишонли турвалар осилган. Сўнгра икки шоир Герионга мингашиб олиб, саккизинчи доира томон равона бўладилар.

"Мана шу махлуқдир касадум ҳайвон,
Унга бас келади на ҳад, на шамшир,
Ер юзин бузган у, булғаган емон",—

Шундоқ сўз бошлади устози кабир,
Баҳайбат махлуқни чақирди имлаб,
Мармар соҳил узра қўйган деб бағир.

Думини йиғмасдан, сузиб, ўрмалаб,
Соҳилнинг енига келди у махлуқ,
Елғон, алдамчилик тимсоли, бадтаъб.

Рухсори еқимтой, боқиши улуғ,
Беғубор, самимий ташларди назар,
Лекин қолган қисми илондир тўлиқ.

Панжалари эса сертирноқ, сербар;
Елка, қорни, биқин чипор ҳандалак —
Рангдор ҳошиялар танасин безар.

На турк ва на татар тикканда палак,
Бундай чипор бўлмас ўриш арқоғи;
Ҳатто Арахна ҳам мот қолар бешак.

Қайиқ бекатида тўхтаган чоғи,
Тенг ярми тўлқинга ботиб тургандай,
Еҳуд келган пайти олмон ютоқи,

Кундуз жанг қилишга бўлган каби шай,
Қумзор ўлкадаги харсангга яйдоқ
Тўшин босиб олди махлуқ ҳам атай.

Тубсиз бўшлиқ ичра думи тумтароқ,
Заҳри заққуми-ла етар эшилиб,
Чаеннинг нишидай ўткир, ялтироқ.

"Энди юрмоқ даркор йўлдан бурилиб,
Ўша тош томонга ўтайлик ҳатлаб",—
Шундоқ деди устоз марҳамат қилиб.

Ўнг томон бурилдик, канора бўйлаб
Ўн қадамча ўтдик бўшлиқ майдонда,
Оташу қумзорин четлаб, ҳаволаб.

Ажиб оломонни кўрдим шу онда,
Жарнинг еқасида тўдаи судхўр
Ўлтирар эдилар қайноқ тўзонда.

Устозим дедики: "Буларнинг бир қур
Пасти-баландини англаб ола қол,
Томоша кила қол, барчасини кўр.

Лекин гапни чўзма, шуни англаб ол,
Мен анов махлуқни аврай-чи, зора
Бизни елкасига миндирса дажжол".

Тағин йўлга тушдим, ошиб канора,
Еттинчи қабатда бир ўзим танҳо
Сокин гуруҳ сари бўлдим равона.

Барчасин кўзида ғусса эди жо;
Қўлларин силташиб, ҳаммаси жадал
Башарасин артиб турар доимо:

Тик келганда офтоб саратон маҳал,
Итлар худди шундоқ қашинар ғингшиб,
Бургами е пашша берганда халал.

Юзларини олов юборган тешиб;
Таниб ололмадим ҳеч кимни, қанча —
Теграсида сарсон айланмай жўшиб.

Ҳар бирин кўксида турфа ранг анча
Бор эди тамғали, нишонли ҳамен;
Туришар эдилар мамнун боққанча.

Ажиб эди бирин ҳамени чунон:
Заъфарон матода бир яшил сурат —
Кўринар — елкаси чўққайган арслон.

Бошқа бирига ҳам айладим диққат,
Унинг ҳам бор эди бўйнида халта —
Қирмизи матода ғоз расми дастхат.

Бўз ранг ҳаменида кўм-кўк ва катта
Чўчқанинг суратин солган ўзга кас:
"Не қилиб юрибсан", — деб қолди шартта.

Ва деди: "Бу ерлар сенинг жойингмас,
Йўлингдан қол маги л, лекин огоҳ бўл,
Юртдош Витальяно келар муқаввас.

Мен флоренцияликларга бегона буткул,
Аслим падуялик: булар-чи, ҳай-ҳай,
Мияни қоқишиб, дейдилар нукул:

"Жўрабоши қани, у қачон келгай".
Тилин чиқарди сўнг оғзи тиришиб —
Лабин ялагандай ҳўкиз пайдар-пай.

Устознинг ўгити эсимга тушиб,
Қол май деб бу ерда тағин ҳаяллаб,
Маҳкум оломонни тарк этдим шошиб.

Устозим эса-чи, бу орада заб
Анови махлуққа урибон эгар,
Деди: "Ўзингни тут, бўлгил сергактаъб.

§2 Кўрдингми, тубанга қайси йўл элтар;
Сен ўтир олдинда, орқада ўзим,
Токи етказмасин дум сенга зарар".

Устознинг сўзларин эшитганим зум
Иситма олдидан титраб вужуд-тан,
Тирноғи кўкарган, дилтанг, серзуғум

Кимсадай тумшайиб қолдим норасан;
Лекин жасур хўжа қошида ношуд
Хизматкор мисоли ўнгландим бирдан.

Махлуқ ўркачига миндим ва не суд,
"Мени ушланг",—дея жуфтладим оғиз,
Товушим чиқмади; лол қолдим, беҳуд.

Мудом қалқон бўлган устозим елғиз,
Бу бора ҳам ҳолим фаҳм этиб ниҳон,
Маҳкам қучиб олди елкамдан сўзсиз.

Ва деди: "Хўш, қани, кетдик, Герион,
Кифтингда юк бордир, истайсанми-йўқ,
Сузгил эҳтиетроқ, омон, алъамон".

Қуйруқ томонидан жилгандай қайиқ,
У ҳам илгарига сузиб қолди-ку,
Оддда кенглик эди, улкан ва ейиқ.

Ўша енга қараб йўлни солди у;
Илонбалиқ каби ростлаб гавдасин,
Суза кетди махлуқ айлаб жахд, ружу.

Аравасин мажақ этганда чақин,
Тизгинни ташлаган Фаэтон ҳатто
Бунчалик, бунчалик қўрқмагани чин.

Оташин бағрига тортганда само,
Куйганда Икарнинг қанот — бол пари,
Отаси: "Ўғлим",— деб қилганда нидо,

Қўрқмаган, эҳтимол, менинг сингари,
Кўрганим поенсиз, тубсиз зулумот
Ва махлуқ ўркачи — елар илгари.

Наздимда у теран шўнғирди бот-бот,
Чунки паст-баланддан беадад шамол
Чаппа-раста эсиб, айларди барбод.

Шаршара шовқинин эшитдим, не ҳол,
Бизнинг ўнг томонда гувлар эди у,
Пастга назар солдим энгашиб дарҳол.

Лекин қалбим босди баттарроқ қўрқув,
Унда енар эди мудҳиш аланга,
Қулоққа келарди даҳшатли қий-чув.

Илк бор аен бўлди шу нарса менга,
Чарх уриб тушардик тубанга рўй-рост,
Атроф тўла эди шовқин-суронга.

Ўлжасидан маҳрум қарчиғай нохос,
Йўқотиб ғайрату ўктам шиддатин,
Хўжасидан кутиб гинадор овоз —

Учган жойи узра силкиб қанотин,
Юз бора айланиб юрар даставвал,
Сўнг қўнар бир четга, тажанг ва сокин.

Шундоқ Герион ҳам келди-ю жадал
Ўпқон сарҳадига қўнди-ю, тинди;
Махлуқ елкасидан тушдик, шу маҳал —

Ўқ каби учди у, кўздан бекинди.

ЎН САККИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Олдинги кўшикларда ҳайвоний хире, иродасизлиги туфайли тенгсиз гуноҳ орттириб дўзахий бўлган бандалар тасвирланади. Қолган кўшикларда маккор, фирибгар, товламачи, елғончи, соткин, хоинлар ҳоли каламга олинади.

Дўзахда бир жой бор, оти Евуз Ғор,—
Чўяндай тош эрур бошдан-оеғи,
Тик кетган жар каби залварли девор.

Унинг тубида-чи, кенг ва қоронғи
Оғзин очиб етар мудҳиш бир қудуқ,—
Ўшал ҳақда бўлгай гапнинг бу еғи.

Қоя ва жарликнинг ораси узуқ,
Ўртада биз ўтган ўша поғона —
Айлана шаклида — ўн жойдан ботиқ.

Қалъалар шу тахлит бўлар фасона,
Асрар деб ногаҳон бошланса қамал —
Хандоқ, ўра бўлар атроф айлана.

Бу жой ҳам шунақа эди, филмасал;
Дарвозадан тортиб қирғоққа қадар
Тўшалгани каби кўприклар гал-гал.

Тубсиз жарлик узра узун, серхатар
Чўзилиб кетганди тоғ қирралари,
Ул қудуқ қошида бу тизма тўхтар.

Шу тобда битганди девнинг сафари;
У бизни қолдириб бўлганди ғойиб;
Устоз йўл бошлади чап муҳит сари.

Унг енимда эса буткул ғаройиб,
Ўзга хил азоблар кўринди аен.
Маҳкумлар тентирар хандоқда хориб.

Юрарди икки саф сарсон-саргардон;
Биз томон келарди яқиндаги саф,
Униси кетарди шахдам, енма-ен.

Римликлар ҳайитда шуларга ўхшаб,
Йўлак ўрнатарди кўприкларда, то,—
Тиқилиб қолмасин оломон тўхтаб.

Қалъа деворига қилишиб парво,
Биридан черковга ўтар эди халқ,
Биридан қайтарди тоғ сари, аммо —

Тошлоқ чуқурликнинг энг тубида, нақ,—
Битта шоҳдор иблис, қўлида дарра —
Ўтганни аямай калтаклар шақ-шақ.

Унинг савашида шафқат йўқ зарра,
Кетма-кет зарбалар етар беаев
Кўз очиб-юмгунча неча бир карра.

Ногаҳон кўзимга кўринди биров,
Уни учратгандим аввал қайдадир,
Хитоб қила қолдим мен унга дарров.

Ким эди? Ўйланиб кетдим бесабр,
Серхиммат йўлбошчим этмади тақиқ,
Мулоқот учун мен излардим тадбир.

У маҳкум зот эса, юзини аниқ
Энгашиб яширмоқ бўларди бекор,
Дедим: "Эй, рухеорин беркитган рафиқ,

Танийман-ку сени, беркинма зинҳор:
Венедико Каччанемико! Нечун —
Насибангга тушмиш бу роҳи ғаддор?"

Деди: "Бермасайдинг савол инчунин,
Жавоб қилмас эдим, билгил, сира ҳам;
Сен боис хотирга келди у очун.

Синглим Гизолабеллани маркизга маҳрам,—
Ўйнаш бўлмоқликка унатдим, гарчанд
Билсам-да гуноҳдир бу иш чинакам.

Болоньядан елғиз эмасман дардманд;
Тўлиб-тошиб етар истаганингча,
Савено ва Рено аро ҳам ҳарчанд.

8lра дегувчилар топилмас бунча,
Турган гап, тамадан инсон деган зот
Қутулмас, кўзига тупроқ тўлгунча".

Зарб уриб қолди-ку иблис шу заҳот,
Даррасини силкиб сўкинди дағал:
"Жойимас, юр дейман, қўшмачи фасод".

Иўлбошчим енига қайтдим мен жадал;
Шамшир тиғимисол тизма қояга
Етиб келдик икков фурсат ўтиб сал.

Осонгина чиқдик пиллапояга;
Ўнг томон йўл солиб, кетавердик жим,
"Хайр", — деб бехосият — чала сояга.

Тош поя сўнгида тўхтадик бир зум;
Пастдан ўтар эди маҳкум тўдаси.
"Қани, кўрайлик-чи,—деди устозим,—

Нотанишдир, балки сенга анчаси,
Енма-ен юргандик боя саф-қатор,
Кўрмадинг кўпининг юзин, чамаси".

Кўҳна-қадим куприк остидан қатор,
Иккинчи гуруҳ ҳам борарди ўтиб,
Биз билан юзма-юз келганди дубор.

Устоз саволимни турмасдан кутиб,
Деди: "Ҳов, новчага ташлагил назар,
Кетмокда беписанд, ўзини тутиб.

Кечмиш салобати унда нақадар,
Ҳукмдор Ясон у, донишманд, евкур,
Тилла ранг терига талабгор аскар.

Сузиб борган эди Лемносга базўр,
У ерда аеллар эрларин топтаб,
Қолди диенатсиз, беҳис, беғурур.

Бу евқур Ясон-чи, гап билан боплаб,
Еш Гиисипиллани туширди қўлга,
У ҳам отасини қутқазган алдаб.

Қизни ташлаб кетди оқибат йўлда;
Ўша гуноҳи деб тортади кулфат,
Тағин Медеянинг хуни ҳам шул-да.

Қолган бандилар ҳам доғулисифат;
Анови маҳкумлар ҳақида, ҳатто,
Арзимас, менимча, мулоқот, суҳбат.

Сўқмоқ йўл узайиб, рўпарада то
Кейинги роҳ билан кесишгунча, биз
Қадам босар эдик тўхтамай борҳо.

Яқин орада-чи, маҳкумлар тиғиз,
Хуриллаб юришар, чўзишиб тумшуқ.
Ҳар бири ўз-ўзин шаппатлаб тинсиз.

Елимга қопланган қиялик тўлуқ,
Пастдан анқир эди бир ҳид — бедаво,
Димоқни ергудай, жаҳаннам — томуғ.

Тубанга боқмоқчи бўлсангиз аммо,
Сиротнинг устига чиқмоклик даркор,
Кўринар бор нарса аен, ошкоро.

Ўтдик ўша енга икковлон зудкор,
Бир гала оломон турарди, ҳайҳот,
Нажасга беланган, ифлос, нобакор,

Улар орасида бор эди бир зот,
Шу қадар булғанган, ирганч эди ул,—
Бирон қавмдан деб қўйиб бўлмас от.

У менга қичқирди: "Бўлдимми мақбул,
Бунча боқиб қолдинг менга айрича?"
Дедим: "Аҳволингдан эмасман ғофил,

Билгимча, олифта зот эдинг анча;
Алессио Интерминелли нажас аралаш
Қараетир бизга, бошин бурганча".

124 У деди: "Гуноҳим фақат елғонлаш,
Ўтрик гаплар айтдим бир умр тинмай,
Шу сабаб тушганман азобга яккаш".

Хитоб қидди менга устозим атай:
"Қарагин, шоирим, елкангни буриб,
Сенга энг ғалати зотни кўрсатай".

Гоҳо ўтирар у, гоҳида туриб,—
Ифлос тирноғи-ла қашланар мудом
Дунеда энг қабиҳ, разил, серфириб,

Бу аел — фоҳиша Фаида, бадном.
Ўйнаши деганда: "Қондирдимми, хўш?!"
У деган: "Мўъжиза эрурсан тамом!"

"Жонга тегди, етар, бу ҳолат нохуш".

• ^ #

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг бу доирасида порахўр ва ярамас черков аҳли жазо тортади. Уларнинг оеғи осмондан, ҳаммасини даҳшатли аланга чулғаб олган. Бу ерда Данте папа Николай III ни учратади. Шоир черков суллоҳлари ҳақида шафқатсиз сўзлар айтади.

Бадбахт ялоқхўрлар, о, Симон қаллоб,
Олтин, кумуш учун пок ва бокира
Илоҳа иффатин юрганлар булғаб.

Очофат, ҳирс-нафсга бўлганлар жура,
Учинчи туйнукда бандисиз, маҳкум,
Энди сўз сизларнинг аҳволга кўра!

Янги ҳад — ўзга бир жар ошиб шу зум
Букри сирот узра устоз икковлон
Тубанга термилиб турардик лол, жим.

О, Олий Тафаккур, одилсан шоен,
Қаерда бўлма, сен — ҳар нега қодир,
Мудом ҳақ йўлини қилурсан аен.

Кўрдим бу жойда ҳам кўз ташлаб ҳозир:
Бўз тошлар юзида қатор ва қатор
Гардишли ўпқонлар этмишсан зоҳир.

Сан-Жованнида ҳам шундоқ мазгил бор:
Чўқинтирилгувчи бола-бақрани —
Шакли-шамойили ўхшаркан бисер.

Бир вақт қутқазай деб маъсум болани;
Ҳовузлардан бирин бузган эдим, рост;
Боқинг: гуноҳмикан у ишим, қани!

Ҳар бир чуқурчада бандаи нокас
Оеғи осмондан етар шалвираб,
Вужудлари бўлса тошга банд-пайваст.

Тепасида эса ўт енар гувлаб;
Жон ҳолатда ҳар ким гувранар, ҳатто
Ўзга ҳолда узар қўйсанг занжирлаб.

Бу ерда енарди қорамой гўе —
Фақат юзасида бордир аланга,
Ловиллар товондан тирноққача то.

"Айтинг,— дедим боқиб устоз томонга,—
Ким бу зот, тўлғанган барчадан баттар,
Нечун оташ зўрроқ чулғанмиш анга?"

У деди: "Англадим, истасанг магар,
Сени қуйироққа бошлайин, кўргил,
Унинг ўзи сенга жавобин айтар".

Дедим: "Сен не десанг, менга ҳам маъқул,
Фикримни ҳамиша англарсан аен,
Соҳибсан, вожибд'ир йўриғинг буткул".

Тўртинчи ҳад сари чиқдим ўшал он,
Сўл томонга юрдик, у ерда лов-лов
Аланга сочарди саноқсиз ўпқон.

Огоҳ этолмади устозим шу ров,
Бир маҳкум бандага келдиму евуқ,
Саволимни дадил йўлладим дарров:

"Сенки, эй маскани қоронғу томуқ,
Зеру забар экан ҳолинг мутлақо,
Иложинг бўлса гар, жавоб бер тўлуқ".

Қатлга маҳкум зот олдида гўе,
Имон келтирмоқчи руҳониймисол,
Турар эдим ундан тинглаб илтижо.

"Бонифаций,—деди бечора дарҳол,—
Сенмисан? Келдингми муддатдан бурун,
Рўйхат лақиллатмиш бизларни, алҳол.

Жонга тегдими е мансаб, мулк, жунун,
Сен эмасми, ахир, мансаб бор жойда
Фирибга алмашган черковни бутун?"

Мен-чи, ҳайрон эдим ушбу ҳой-ҳойда;
Лол қотиб қолгандим ҳайрат ичра тек.
Нима гап ўзи бу? Англамоқ, қайда!

Вергилий дедики: "Хитоб айла тик,
Сен қутган у банда менмас де зинҳор".
Мен ҳам жавоб қилдим устоз айтгандек.

Жунбушга кирди-ку дарҳол гуноҳкор,
Хитоб қилди инграб, изтироб аро:
"Йўқса, нега мени чорладинг бекор?

Кимлигим билай деб, айлаб муддао,
Нишаб қияликдан тушган бўлсанг, бас,
Билгил: олий эди мен кийган ридо,

Уруғим аювдир: улуғ, муқадцас;
Қурдошларим дея бўлдим очофат,
Ҳамен — оқибатда ўзимга қафас.

Пастда салафларим етибди қат-қат;
Ғорлар тирқишига тиқилган бари,
Черков суллоҳлари — маҳкум, дуобад.

Мен айтган ўша зот келса биз сари,
Урнимни бўшатиб берардим шартта,
Ўзим тушар эдим тубанга нари.

Муддат чўзилмоқда; азоб ҳам катта;
Гарчанд у бу жойда бўлмагай узоқ,
Лекин яқин қолди муддат, албатта.

Сохта роҳиб келар анча кейинроқ.
Ўшанда барчамиз тубанга кетиб,
Тепамизда бўлгай ўша зот қопқоқ.

Ясонга подшоҳ марҳамат этиб
Эркалатганмисол, унга ҳам чексиз
Ҳиммат этар фаранг тожи қўл гутиб".

К 1530

Сўзларим бўлса ҳам тарқоқ ва эпсиз,
Унга хитоб қилдим шу он амаллаб:
"Сўйла-чи, раббано, Петрдан тенгсиз —

Қандоқ хазинани этгавди талаб?
Қўлига берганди ҳуқуқ — барқарор.
Ва деган: "Бўл менга содиқ, муқарраб".

Матвей ҳақ бермаган Петрга зинҳор.
Салтанат қўлидан кетгани заҳот.
Маҳрум бўлган эди буд-шуддан якбор.

Сен-ку айб қилгандинг; жазо тортиб ет;
Карлга чоғлантирган ўшал ғазнани
Авайла, кетмасин у ҳаром бисот.

Агар сен етишган ҳақ — мартабани
Қадр этмасайдим азалдан-азал,
Ҳурмат қилмасайдим ҳозир ҳам ани —

Роса боплар эдим ҳаммангни тугал;
Мўмин насоронни тупроққа топтаб,
Аҳли суллоҳга сиз қўйдингиз ҳайкал.

Черков пешволарин, Иоанн фол қараб
Кимлигини аен айтиб кетганди,—
Сиз ғар шоҳлар ила қилган айш-тараб.

Етти бош махлуқ ва бир ғар ўтганди,
Иоанн фол очганда, айлаб сизни фош,
Ўхшаш тақдирингиз идрок этганди.

Олтин ва кумушдир сизларнинг меърож;
Бутпараст юкинса битта санамга,
Сиз бир деб, минг бирга уражаксиз бош.

Саъю кароматинг шулми оламга,
Сўила, Константан, бу қандай савдо?
Рағбат биддирдинг-а кашиш аҳкомга?"

Ўзимча айлардим шунақа даъво!
У бўлса, е ғазаб, е виждон сабаб,
Талваса ичида қолди мутлақо.

Устоз кузатарди мамнун, мойилтаъб,
Унинг наздида ҳам гапларим ростгўй,
Рози бўлган эди, сўзларим тинглаб.

Қулочини езиб келди бўйма-бўй
Ва қучди ерлақаб, босди кўксига.
Сўнгра келган йўлдан қайтдик жўима-жўй.

Боқмайин ҳамроҳин чарчоқ тусига
Мени етаклади юксаклик томон;
Бошлади тўртинчи ҳаднинг устига.

Қоя тепасига чиқазди омон.
Тоғларда еввойи такалар ҳатто
Бундоқ мушкул йўлда юрмоғи гумон;

Оддда янги дара бўлганди пайдо.

Щў

ЙИГИРМАНЧИ ҚЎШИҚ

Бу жойда авливлик даъво қилган алдамчи фолбинлар санқиб юрадшгар. Уларнинг боши тескари қилиб қўйилган, шу сабабдан таваккал қада.м ташлашга мажбурдирлар. Вергилий донгдор фолбинлар ҳақида, хусусан, фивалик Манто ҳақида сўз юритади. Мантуя шаҳрининг тарихи унинг нами билан боғлиқ эканини ҳикоя қилади.

Йигирманчи қўшиқ мана, бошланди,
Гирдиободга маҳкум зотлардан айтай.
Азоблар ҳақида шеърим илк банди.

Турар эдим боқиб жар томон беткай,
Оҳу воҳга тўла саноқсиз хандоқ
Кўринарди равшан, туташ, паепай.

Гунг-соқов оломон бечорасиеқ,
Хандоқ атрофида кезарди еввош,
У — хос ибодатга ўхшарди қўпроқ.

Боқдим ва ажиб ҳол бўлди шунда фош,
Буткул ўзгачайди улар атвори,
Жуда ғалат эди кўкрак билан бош.

Барчасининг эди юзи тескари;
Ортга тисарилиб босарди қадам,
Зеру забар эди нигоҳ назари.

Қоқшолга учраган бечора одам
Вужудин тебратар ўшандоқ ўқтин,
Булар асрори не? Мен учун мубҳам.

Ўқувчим, илоҳо, холиқи ботин
Ҳикоям-ла берсин сизга ўгит-панд:
Ановларнинг ҳоли кўп оғир локин.

Қарайман, ўкинчим бўғзимда гирбанд;
Уларнинг кўз еши, айланг тасаввур,
Оқар сағрисидан ариқча монанд.

Қояга қапишиб йиғлардим шўр-шўр,
Хитоб эта қолди муҳтарам устод:
"Вовайло айлама, фаҳм этгин бир қур.

Булар эзгуликни билмаган бедод
Бир қавмдир, тангридан қилишар фиғон.
Шу сабаб ортади айблари зиед.

Боқгил, маҳкумлардан бирин беомон
Қора ер ютмоқца, Амфиарай бул,
Фиваликлар эса демоқда: "Қаен,

Жанг майдонин ташлаб, қайга солдинг йўл?"
Қочмоқчи бўлганди бетўхтов, теран,
То Минос қахрнок чўзмагунча қўл.

Чарх ҳукми — кураги кўкракка дунган!
Унга аен эди қисмат доимо,
Энди-чи, кургани пой ости — тубан.

Манови Тиресий, кажрухсор бало,
Чирмашган илонга солган-чун рахна
Аелга айланган бир кун беибо.

Сеҳрли ҳассасин қайтадан яна
Илонга теккизгач жодудан фориғ —
Ўз шаклига қайтган ўша замона.

Арунсдир манов зот, юрган шу тарийқ.
Луни деган жойда қурганди даргоҳ,
Ки ул жой қоятош, мармарга тўлиқ.

Мармар ғорда туриб у соҳибнигоҳ
Термулган самога — йироқ-йироққа,
Денгизлар уфқига кўз югуртган гоҳ.

Боққил, қани энди, ҳув анов еққа;
Сочи елкасида бамисоли ел,
Мантодир — Арунснинг қизи, кезмокда.

Элма-эл, саргардон, дайдиб ночор ҳол,
Сўнг менинг юртимга қўнганди муқим,
Ўша ҳақда, майли, сўйлайин мақол.

Ота-ю онадан қолгач у етим
Вакҳлар шаҳрида қулдай юрди хор,
Кўп йиллар изғиди бамисли самум.

Гўзал Италия еқда, пурвиқор —
Манья яқинида Тиралли томон
Бенако аталган тиниқ бир кўл бор.

Чулдираб неча юз булоқлар хандон
Апенинни ювиб оқар у сари,
Мовий кўл бағрида топмоқ-чун макон.

Верона, Брешья руҳонийлари
Мумкиндир у ерда қурмоғи манзил,
Бажо бўлсин деб то ибодатлари.

Қўрғон бор у ерда муҳташам, асил,
Оти Пескьерадир — қўшниларга ҳад,
Кўрфаз теграсида пасқам бир соҳил.

Бенако қўйнига сув сиғмай беҳад
Даре бўлиб яна этади давом
Кўм-кўк ўтлоклардан оқар беадад.

Даре кўл бағридан чиқцими — тамом,—
Минчо деб аталар ва тугар охир
Қўшилгач дареи Пога, вассалом.

Пасқамга дуч келгач йўлида наҳр,
Ҳар енга ейилиб оқар бемалол.
Езда қотиб қолар атроф тап-тақир.

Бу ердан ўтаркан бокира жамол,
Ташландиқ, кимсасиз ботқоқлик аро
Тақир яланглиқка боқмиш сермалол.

Канизлари ила узоқ ва танҳо,
Кимсасиз оролда фолбин қиз дарров
Руҳини вужуддан этмиш мосуво.

Атроф-теградаги одамлар ров-ров
Қилмиш бу ерларга азми ихтиер.
Бўлиқ адирларда тикмишлар ўтов.

Сўнгаклар устида эл топиб қарор —
Барпо айламишлар қалъа — шаҳристон,
Номин ҳам Мантуя қўймишлар пойдор.

Гал варе Касалодини бир кун устомон,
Айер Пиномонте алдагунча то,
Ул шаҳар бўлганди гавжум, ободон.

Юртим борасида одамлар аро
Эшитсанг гар бундан бўлак ривоят,
Билгил, елғон эрур унда бу даъво!"

Дедим: "Устоз, наклинг ажибдир ғоят,
Барига инонгум, ростдир бу қисса,
Мен учун елғондир ўзга ҳикоят.

Ва лекин, айт, устоз, гар шундоқ эса,
Манов ўтиб турган бандалар ичра
Борми назарингга лойиқ ҳеч кимса?"

Деди: "Мана бири — серсоқол тура,
Ияқдан белгача осилган мўйи,
Унинг кимлигини сен мендан сўра.

Юнонларнинг боши осилиб қуйи
Гўдақдан бошқа эр қолмаган маҳал
Каромат қилган у ўтирган кўйи.

Ўша Эврипилдир! Эсларсан тугал,
Унга бахш этганман энг юксак ашъор,
Унга фожиамда қўйганман ҳайкал.

Манов озғин фолбин доғули айер,
Микеле Скотго — исми шарифи,
Фирибгарлар пири, тенги йўқ маккор.

Манов иккиси ҳам шайтонга шафе;
Бонатти, Азденте — эски этикдўз
Бигизини қўмсар, йўқ энди нафи.

Афсунгар аеллар кезишар беюз,
Рўзғор ишларидан бўйнини товлаб,
Фолбинлик йўлига буткул тиккан кўз.

Фурсатдир, турмайлик энди пайт пойлаб,
Ой — Ҳобил — Сивилья ортига бу он
Оғди елкасига шох-шабба жойлаб.

Ўтган тун балқирди тўлин, чароғон,
Эслайсанми, тунда ўрмонда эдик,
Сокин шуълалари чақнарди ҳар ен".

Йўл-йўлакай шундоқ сўзлашиб кетдик.

ИИГИРМА БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Бу жойда порахўрлар, мансаб— амални пулловчи қаллоблар бўлиб, уларнинг тортадиган жазоси қайноқ мум ҳовузда етишдир. Атрофда паншаха кўтарган иблислар маҳкумларни ҳовуздан нарига жилдирмай, қўриқлаб турадилар.

Ҳад-баҳад ўтардик сўзлашиб, аммо
Назмимга дахлсиз эди бу суҳбат.
Турфа азобларга боқардик борҳо.

Евуз Ғор бағрини кўргали фақат
Интилиб борардик ошиб куприк, сой,
Қора бир манзилга етдик ниҳоят.

Венецияда ҳам бор шунақа жой,
Эски кемаларни қилмоқ-чун бутун
Қиш бўйи еқишар тинмай қорамой.

Юмуш бор у ерда ҳар кимса учун;
Кимдир эшкакларни ростласа, кимдир
Дарз кетган жойларга тиқади тиқин.

Ҳар ким ўз ишига излайди тадбир,
Лангар созлаш билан биров овора,
Биров анжом ясар янгидан, моҳир.

Мен курган мум ҳовуз —улкан шарора,
Ўт йўғу каромат туфайли қайноқ,
Сачрарди ҳар енга чалқиб тобора.

Ҳеч не англамадим боқиб турароқ,
Ичида не савдо — эдим бехабар,
Пуфакчалар ғалат қайнарди ҳар чоқ.

Энгашиб, тубанга ташладим назар,
Устоз дастин чўзиб деди: "Тез қара".
Эҳтиет айларди мени у сарвар.

Бировни қувса гар бало, тасқара,
Қўрқиб, орқасига қараб қочгандай,
Юрагин ҳовучлаб, ҳоли масхара,

Кўзларин олайтиб катта очгандай —
Боқдим, шундоқ рўй-рост қоп-қора иблис
Югуриб келарди биз томон тинмай.

О, унинг рафтори нечоқ бад, беҳис,
Оекларин серпаб соларди қутқу,
Қанотларин езиб чопарди ғиз-ғиз.

Маҳкумнинг пойидан даст кўтариб у,
Чўнқир елкасига ортиб мисли юк,
Қояи сиротга чопиб қолди-ку.

Деди: "Хаскашчилар, киришинг тузук,
Зита хўжасини боплангиз дарҳол,
Шаҳарда мижозлар кўпдир ҳар нечук.

Тағин хабар олиб келай-чи жадал.
Шаҳарда Бонтуро фақат пок, тоза,
Пора олмас, лек дер: "Чўнтагимга сол".

Шундоқ деб, маҳкумни, шайланиб роса,
Пастга улоқтирди. Сўнг кетди чопиб,
Ит бундоқ югурмас ўғрини топса.

Маҳкум белангандн мойга хўп ботиб,
Иблислар баравар солдилар чуввос:
"Муқаддас Ликдан биз келганмиз тониб.

Серкьо сувимас бу, чўмилсанг паққос,
Чап бермоқчи бўлсанг бизнинг қармоққа,
Мум ҳовузга қайта шўнғигин, шоввоз".

Иблислар тишларин қайрашиб шаққа,
Маҳкум биқинига солдилар оғиз.
Дердилар: "Уринма бош кўтармоққа,

Қанча фирибинг бор — пусиб қил шаксиз".
Ошпазлар кузатгай, шогирд шу йўсин
Товада лахмни этсин деб жиз-биз.

Устоз деди: "Улар сезмасин учун
Қоя орқасига бекин бенишон,
Иложи бўлса гар — епиб ол бутун.

Мендан ташвиш тортма, етмагай зиен:
Таниш эрур менга бу жойлар анча,
Бундақа сўғишлар азалдан аен".

Кўприкни тарк этди устоз кетганча,
Бўлмоғи зарур у сокин бир мардум
Олтинчи жарлиқцан токи ўтганча.

Бечора тиланчи топмайин тўзим
Ҳар қайда боумид қўл чўзган чоғи
Ташлангани каби итлар серзуғум —

Кўприкнинг тагида гала ютоқи
Иблис чангак силкаб бошлади ғавғо,
Лекин устоз деди: "Сабр этинг, доғи —

Мени бурдалашга шошманг мутлақо,
Сизнинг биринги зда жиндак гапим бор,
Сўнгра не лозимдир, этгайсиз бажо". .

Иблислар қичқирди кўчгандай бозор;
"Ҳой, Думдор, чиқ бу ен!" — шу он ғўнғирлаб
Бири пайдо бўлди: "Намунча ур-ер?"

Устоз деди: "Думдор, ўзинг кўр ўйлаб,
Қошингга келишга қилибман бовар,
Соғ-омон юрибман жаҳаннам бўйлаб,

Демак, тангри ўзи менгадир парвар,
Шундоқ бўлдими, бас — йўлни тез бўшат,
Ғайб ўзи раҳнамо — айлармиз сафар".

Иблис чангагини ташлаб шу фурсат
Қавмларига боқиб ай лади хитоб:
"Бу билан айтишманг, сизга маслаҳат".

Устоз чорлаб қолди: "Ҳой сен, сабри соб,
Тошлар орасидан энди чиқа қол,
Юр менинг ортимдан қўрқмайин, шитоб"

Устоз ҳузурига шошилдим дарҳол,
Иблислар ҳам олға босишди қадам,
Қўрқдим, қилмаса деб бирор кори ҳол.

Капрон қалъасида мағлублар бир дам
Қуролин топширмай бўлганди таслим,
Қўрққан эдим роса ўша пайтда ҳам.

Дафъи бало учун тайер туриб жим
Устозга қапишиб кетдим йўл оша,
Евуз иблисларда эди назарим.

Бир иблис бирига шипшиди шоша:
"Орқасидан бориб урсакми чангак?"
"Чинқирса, бўларди роса томоша!"

Лекин иблис, бир гап айтай, деб андак,
Хайрият, сўз қотди шерикларига,
Деди: "Қани, жим бўл, ҳой Хира Читтак"

Сўнг бизга юзланди: "Йўл йўқ нарига,
Бузилиб етибди олтинчи куприк,
Энди душвор эрур роҳ илгарига.

Битта йўл бор, лекин сизга ҳар нечук,
Қоядан айланиб ўтарсиз охир,
Манави из бўйлаб кета беринг тик.

Олтмиш олти йилу ўн икки аср
Бурун яксон бўлган куприк бўронда,
Исо жон берар чоғ иш бўлган содир.

Бизнинг ҳам юмуш бор ўша томонда,
Иситиб қайтармиз маҳкумларни сал,
Қўрқмай юраверинг сафда, омонда".

Чорлади дўстларин Думдор шу маҳал:
"Ҳой, Чол, Эгриқанот, отланинг тезроқ,
Ишбоши Соқолдир сизларга бу гал;

Аждар, Хира Читтак бўлади ҳамроҳ,
Сўйлоқ Тўнғиз билан Қичима ҳам бор,
Хурмачақилиқ ва Малланг Суллоҳ.

Қайноқ ҳовузларни текширинг зинҳор;
Мановлар боради тизмагача то,
Майли, омон етсин, бермanглар озор".

Дедим: "О, устозим, бу нечук бало,
Парвардигор ҳаққи, ҳамроҳ не зарур,
Йўлни биласан-ку, кетайлик танҳо.

Зуккосан, буларга назар солиб кўр,
Кўзлари бежо-ку, буларнинг, ҳайҳот,
Тишлари тақиллар, боқар беҳузур".

Устоз деди: "Чекма беҳуда фаред,
Тишларин қайрашса ўзига сийлов,
Маҳкумларни қийнаш буларнинг мурод"

Иблислар йўл солди сўл томон дарров,
Лекин бошлиғига ишора айлаб,
Тилларин кўрсатар эдилар ров-ров,

Бошлиқ-чи, жавобан... ел чиқарди зап.

III

ЙИГИРМА ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар тўғон бўйлаб ўнг томонга юрадилар. Бу ерда ҳам мум ҳовуз бўлиб, унда олижаноблик ва адолатни суиистеъмол қилган порахўрлар, фирибгарлар маҳкумдирлар. Улардан бири наварралик Чамполо. У иблисларга фириб беради, натижада иблислар ўзаро жанжаллашиб қолиб, мум ҳовузда жиш бўладилар.*

Кўрганман суворий сафлар мақомин:
Турфа жанггоҳларда, сафарларда, е
Евдан нажот излаб қочган айемин.

Кўрдим, талончилар солганин ғавғо,
Кўрдим, қанча-қанча чавандозларни,
Кўрдим, курашда қай шаҳсувор пешво.

Эшитганман турфа даъват-созларни.
Итальян усули е ўзга жиҳат,
Жангларга чорловчи кўп овозларни.

Замину баҳрда қўзғаган ғайрат,
Барча созлардан ҳам ғаройиби бор,
Барчасидан афзал сурнайдир фақат.

Ўнта иблис била кетардик қатор,
Ва лек черковда пир кўрса эҳтиром,
Майхонада майхўр топгай эътибор.

Кўз ташлаб ўтардим мумга бекалом;
Кимлар маҳкум экан қайноқ қозонда,
Қанақа жой эрур бу даҳшатли ком.

Делфинлар сакрашиб бахру уммонда
Сайеҳни хатардан этгандай огоҳ,
Улар ҳам кўринар ҳар-ҳар замонда.

Сўнгсиз уқубатга чидолмай гоҳ-гоҳ
Тўлғанар эдилар қайноқ мум аро,
Бекинар эдилар лекин баногоҳ.

Кўлмак қирғоғидан эрталабдан то
Оқшомга қадарли бақрайиб мудом
Боққан қурбақалар сафидай гўе

Маҳкумлар етарди адойи тамом;
Соқолнинг шарпасин сезгани заҳот
Урарди ўзларин мумга, вассалом.

Бир бор сал кечикди шўрлик маҳкум зот,
Уни ҳанузгача эсласам агар
Юрагим орқага тортади, ҳайҳот.

Яқинроқ борди-ю Қичима бесар
Унга зудлик ила ташлади илмоқ.
Қирғоққа судради савсардан баттар.

Иблислар лақаби эсимда бироқ;
Гаплашиб келганди улар йўл бўйи,
Номлари едимда қолганди мутлоқ.

Малъунлар қичқирди тутишиб хўйи:
"Ҳой, Малла, мановнинг терисини шил,
Ном-нишон қолмасин, ўчсин ранг-рўйи".

Устозга дедимки: "Марҳамат этгил,
Иблислар қўлига тушган бечора,
Сабий зот ким экан, суриштириб бил".

Устоз яқин борди унга тобора,
Маҳкум бизга шундай айлади жавоб:
"Кимлигим сўрасанг — юртим Наварра,

Отам молу мулкни этгач соб, хароб,
Ночор ҳолда қолгач бечора онам,
Хизматга олганди мени бир жаноб.

Хўжам қирол Тебальд — ғоят серкарам,
Мени яқин тутди, бўлдим порахўр,
Мана, тортмоқдаман жазосини ҳам".

Ахта Тўнғиз шу он этганча хўр-хўр,
Сўйлоқ тишларини солганча ишга
Бурдалай бошлади маҳкумни масрур,

Бошқалар еприлди ердам қилишга;
Соқол-чи, қайирди, лекин қизғаниб,
Деди: "Кучим етар уни тилишга".

Устозга сўз қотди Соқол юзланиб:
"Хохласанг, у билан суҳбатлашиб қол,
Хомталаш бўлганча савол бер қониб".

Устоз деди: "Айт-чи, эй бечораҳол,
Борми ҳеч лотинлик бу оташ мумда?"
Деди: "Шу яқинда биттаси, алҳол,

Бор эди, биргайдик қайноқ қулзумда,
Чангак балосидан бўлардим холи
Етсайдим у каби мумда шу зумда".

Фурсат ўтганидан келиб малоли
"Қачонгача!" — дея Читтак солди чов
Ва маҳкум гўштини юлди-ю олди.

У билан талашиб Аждар беаев
Бутига чанг солай деган фурсатда
Ўнбоши уларни тўхтатди дарров.

Улар ярашдилар яна албатта;
Маҳкум етар эди бурдаланиб тан,
Устоз сўраб қолди маҳкумдан шартта:

"Анави лотинлик, айтгил, ким экан,
Сен хароб бўлибсан, унга ким шафе?"
Деди: "У — фирибда учига чиққан —

Роҳиб Гомитадир, йўқдир тарафи,
Таважжуҳ бор дея ҳибсдаги евда
Вазирга уқтирган ва ўтган гапи.

Пул олиб, қуйворган барин дарровда,
Сувдан қуруқ чиққан, далил йўқ фақат,
Балохўр эди у, бозори довда;

Микеле Цанке — бу иккиси улфат,
У-чи, логадорлик, эртадан то кеч
Сардин ҳаетини эслар боҳурмат.

Иблис қайраетир тишин тинмай ҳеч,
Йўқса, айтар гапим бор эди яна,
Иблис этар мени бурда, печу печ".

Читтак шайланганди жангга мардона,
Лекин уни дархрл тўхтатди бошлиқ:
Деди: "Ўзингни бос, ҳой маҳмадона".

Гапда давом этди маҳкум ҳам мунглиқ,
"Кўрмоқчи экансиз юртдошларни гар,
Юзлаштирар эдим шу фурсат аниқ.

Холи қўйсайди сал иблислар кофар.
Чўчимай келарди улар биз томон.
Ҳуштак чалдимми — бас, беш-олти нафар

Таниш-билишларнинг келмоғи аен.
Бизда шунақанги тартиб-қоида—
Кўз-қулоқ бўламиз биримиз пинҳон".

Ит лақабли иблис — бузуқ авзойда
Ғўнғирлаб қўйди сал: "Гар имкон берсак
Қочиб қолмоқчи бу, эси жойида!"

Наварралик деди: "Олғирман бешак,
Орттирсам дўстларга қийноқни қанча
Устомон бу, десанг бўларди, эй сак!"

Эгри қанот эса деди шошганча:
"Юрмасман орқангдан имиллаб, йўртиб,
Етгум мум ҳовузга қанот езганча.

Бир бор силкиндикми, борурмиз етиб—
Бизни этолмассан сарсон, сарсари.
Сени сал фурсатда олурмиз тутиб".

Ўқувчим, кўп қизиқ олам ишлари:
Қизиққон иблисдан тортиб ҳаммасин
Боши бурилганда салгина нари —

Навварлик маҳкум ростлаб нафасин,
Ерга оеғини тираб, барала
Шўнғиди тубанга, чиқармай сасин.

Кўринг, иблисларнинг ҳолин шу палла!
Ҳаммадан ишбоши мулзам, ғазабнок,
"Ушлайман!" — деди-ю ташлади калла.

Лекин қайтиб чиқди ортига бебок,
Теран шўнғиганди маҳкум ҳам айер.
Қанотли иблисга қайда шўнғимоқ!

Лочин ҳужум қилса, ўрдак шиддаткор
Сув остида зумда бўлади ғойиб,
Лочин қайтиб кетар тунд ва жаҳлдор.

Чол-чи, учар эди тез қанот қоқиб,
Маҳкум йўқолса-ю, унинг истаги
Сўнг жанжал қилишса ўзлари етиб.

Маҳкум ғойиб бўлди патраб юраги;
Чол-чи, бир иблисга ботирди тирноқ,
Айқашиб кетдилар, ким уст, ким таги.

Буниси ҳам ҳали ҳолва-ку, шу чоқ
Ташланди уларга мурдашўй лочин.
Жўш мойга барисин белади мутлоқ.

Ажралди чамбарчас иблислар ҳорғин,
Турар эди улар забун, ночорҳол.
Кўтаролмай мойга ботган қанотин.

Йўл-йўриқ кўрсатди серташвиш Соқол,
Чангагини олиб аранг тўртовлон
Жардан учиб ўтди у енга дарҳол.

Сўнг яқин келишиб қирғоққа томон
Чўза бошладилар чангагин пастга.
Қолганлар бижғирди мумда саргардон.

Тарк этдик бу жойни бизлар ҳам аста.

ЙИГИРМА УЧИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар ўзлари билан ўзлари овора бўлиб колган иблислардан узоқлашиб, йўлда давом этадилар. Аммо иблислар қувлаб келаетганини сезган Вергилий Дантени оғушига босиб, олтинчи жарлик томон зудлик билан сирғалиб тушади. Уерда мунофиқ, риекор, иккиюзламачилар қавми жазо тортади. Улар кўринишдан зарҳал, аммо ниҳоятда зил-замбил қўрғошин либосни кийиб юришга мажбурдирлар. Шоирлар уларнинг иккитаси билан суҳбатлашадилар.

Мубҳам йўллар оша иккимиз танҳо
Кетиб борар эдик бесўз, бекалом.
Икки оға-ини дарвишдай гўе.

Ўтган ҳодисотни эсласам тамом
Қурбақа ва сичқон — Эзоп масали
Хаелимни қайта айлар эди ром.

Жуда ўхшаш эди уларнинг ҳоли;
Бири "ҳозир"гина бўлганди содир,
Бири воқе бўлмиш "ўша маҳали".

Гапдан гап чиқади, фикрдан фикр,
Ўзга ўйлар этди хаелимни банд,
Расо ортган эди тахдикам оғир.

Иблислар биз боис едилар-ку панд.
Улар олмасмикан шафқатсиз қасос,
Шу ҳадик миямдан кетмасди ҳарчанд.

Мушкулдир қасд ишга феъл ҳам келса мос;
Ҳисоб-китоб килар улар бир карра,
Қуенга ташланган итдан баттар маст.

Сочим тиккайди-ю ваҳима ичра
Бир зум қотиб қолдим қаққайиб, тўхтаб,
Хитоб эта қолдим устозга сўнгра:

"Чамамда, иблислар келмоқда қувлаб,
Кўнглимда шундай ўй, шундай бир хаел,—
Дедим,— бекинайлик, чора топ ўйлаб".

У деди: "Англадим фикрингни яққол,
Тушундим кўз очиб-юмгунча чаққон,
Қўрқувдан қолмади танингда мажол.

Сендан мутаассир бўлдим бегумон,
Менга ҳам кўчгандир сендаги ҳадик,
Ўйлаб қолдим мен ҳам чора-ю имкон.

Ўнг еқда учраса эди қиялик,
Жар сари ўтишга йўл бўлса ўнғай,
Қувлаб етолмасди улар деярлиқ".

Устоз гапларини айтиб тугатмай
Илғадим, еприлди иблислар жадал,
Қанотларин қоқиб, ов қилмоққа шай.

Иўлбошчим қўл чўзди менга шу маҳал;
Шовқинда ногаҳон уйғонган она
Ўт кетган уй ичра ҳовлиқиб тугал

Туртина-суртина у ен-бу ена,
Кийим-ўрамни ҳам айлаб фаромуш
Боласин кўтариб қочгандай, мана,

Устозим мени ҳам этди-ю оғуш,
Пастлик — қияликка сирғалди чунон;
Олтинчи жарликка етдик мисли қуш.

Шиддат-ла айланиб етган тегирмон
Парраги остидан отилган сув ҳам
Бунчалик шитобда оқмас ҳеч қачон.

Мени кўкрагига босганча маҳкам,
Дўстимас, ўғлига бўлгандай тиргак,
Шижоат кўрсатди устоз чинакам.

Иблислар келишди шошиб, жонҳалак,
Тепамизда эди уларнинг дасти
Ва лекин ўтганди хатар, е фалак.

Бешинчи туйнукнинг аҳлига асти
Бу ерда таважжуҳ бўлса ҳам, аммо
Уларнинг гаплари энди ўтмасди.

Пастда тўп оломон бўлганди пайдо.
Улар кезар эди сокин, ноумид,
Ҳорғин қадам босиб, кўз еши даре.

Устларида хирқа бамисли совут,
Зилдай оғир эди, лекин бу жубба;
Клунь роҳибларин эслатарди худ.

Зоҳиран безакдор — тилла ранг қубба,
Асли қўрғошинга эдилар мағлул.
Бу либосда юрмоқ мушкулдир жуда.

Сохтакор либослар, оғирсиз нуқул!
Маҳкумлар ортидан эргашдик аста,
Уларнинг суҳбатин истарди кўнгул.

Зил-замбил либосда бемажол, хаста
Маҳкумлар имиллаб босарди одим;
Ўтардик, улар-чи, қоларди сафда.

Шу он устозимга сўз қота қолдим:
"Изн топ, е эса ахтар баҳона,
Суҳбатга бирор зот топилгай балким?"

Лаҳжамни эшитиб бир шўрпешона
Ўзини тутолмай қичқирди: "Тўхтанг,
Зулматда боргайсиз шошиб қаена?

Неки истасангиз, майлига, сўранг!"
"Шу ерда бирпас тур,—уқтирди устоз,—
Сўраб ол сен ундан неки истасанг".

Иккита маҳкумни кузатдим бир оз,
Бор эди уларда баҳри иштиеқ,
Лекин юки оғир, йўл тиқин, носоз.

Яқин келишди-ю, айлаб иштибоҳ,
Бирор сўз демасдан термилдилар, чун
Мени кузатдилар бошдан то оеқ.

Сўнгра бир-бирига сўз қотди дилхун:
"Ҳалқуми қимирлар, тирик бовужуд,
Улар бу манзилда тентирар нечун?"

Менга сўз қотишди: "Эй банди ҳудуд,
Тосканлик, кимлигинг аен эт бизга,
Жавоб кил, бўлсак ҳам биз аҳли мардуд".

"Арноданман,— дедим мен кириб сўзга,—
Ҳаетман, шу вужуд менда барқарор,
Азаддан то бу дам кўриндим сизга.

Сизлар кимсиз, айтинг, бу нечук оҳ-зор,
Бу нечук кўз еши, бу нечук қайғу,
Бу нечук изтироб, либос игуълакор?"

Бири жавоб қидди: "Этмагил орзу,
Шунчалар оғирки бу ажиб ридо,
Уни кўтаролмас ҳеч бир тарозу.

Бизлар Каталано ва Лодеринго,
Асли болоньялик, гаудент насаб,
Ғалвага қўйгали нукта, интиҳо.

Кўмакка борганмиз элингиз тараф;
У ерда қилганмиз нечоғли хизмат —
Англарсан Гардинго қасрига қараб..."

Дедим: "Оғайнилар, ишингиз фақат..."
Лекин гапдан қолдим: биров ерпарчин
Етарди, уч қозиқ қоқилган сумбат.

У мени кўрди-ю, қалтираб ҳорғин,
Хўрсина бошлади, уф тортиб расо,
Каталано айтди бу ҳолнинг важин:

"Қошингда ерпарчин етган бу тарсо
Фарисей қавмига айтар эди ваъз.
Элга бас бир кимса тортса деб жазо.

Йўлда у кўприкдай етар муқаввас,
Ўтган-кетган ҳар ким ўтади босиб,
Турфа оғирликни сезгай ҳар нафас.

Қайнатасига ҳам шу қисмат насиб,
Қарғишга қолмишдир буткул бир жоме,
Яҳудийлар юрар — касрига қолиб".

Абадий уқубат, изтироб коми
Ютган бу кимсага Вергилий устод
Назар ташлаб ўтди ғалат, тамоми.

Сўнг Каталанога хитоб этди бот:
"Айтингиз, йўл борми энди ўнг еққа,
Токи учрамаса хатар, мушкулот.

Токи кета олсак бундан узоққа.
Қора фаришталар кузатгай токай,
Тоқат йўқ уларнинг юзин кўрмоққа".

У деди: "Шу ердан узун, паепай
Тош тизма ўтади кесиб ўпқонни,
Лекин айни чоғ у ўприлиб етгай.

Энди сизга айтсам, йўлнинг осони,
Ўтарсиз ўприлган ўша тош тимдан.
Улар қоплаб етар атроф, ҳар енни".

Устоз бошин эгиб турарди зимдан,
Сўнг деди: "Аддабди бизларни демак,
Чангак кўтаришган иблислар чиндан".

У деди: "Болонья юртида бешак
Мендан бошқанинг ҳам фаҳми етгандир,
Яъни иблис зоти зулмга эгизак".

Устоз йўлга тушди бадҳол, таъби кир,
Қовоқларин уйиб кетди мардона,
Бу сабил элни ҳам тарк этиб ахир

Устознинг изидан бўлдим равона.

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг олтинчи жарлигидан амаллаб чикиб олган шоирлар ғуж-ғуж илонлар орасида таъзирини кураетган ўғрилар манзилгоҳи — еттинчи жарликка келадилар. Илон чаққан маҳкум лов этиб ениб кетади, сўнгра кулдан қайта тикланади. Данте улар орасида пистойялик Ванни Фуччини учратади. Ўз аҳволидан аламзада Фуччи Дантега оқлар партиясининг мағлуб бўлиши ҳақида гапиради.

Буржи Должда ҳали мурғакдир офтоб
Йил боши, ҳаво ҳам илийди ров-ров.
Рўбарў келади кун ва тун шитоб.

Далалар бағрини қоплайди қиров,
Гарчи унинг дами кун-бакун қайтар,
Лекин бир қарашда қор дейсан дарров.

Деҳқон кўз ташлайди уйғониб саҳар,
Ажабо, қор босмиш яйловни текис,
Пешонага уриб, оҳ чекар баттар.

Найласин? Чорасин томолмай, эпсиз
Уйга кириб кетар сўкиниб яна;
Лекин бир зум ўтиб боқса-чи, чексиз

Далалар тусини ўзгартмиш, мана;
Қувнаб қўлга олар яна таеғин,
Сурувни яйловга ҳайдар мардона.

Мен ҳам кўриб илк бор устоз сиеғин
Қутим ўчган эди ўшандоқ ҳайрон,
Лекин устоз ўзи тинчитди тағин.

Вайрона сиротга етганимиз он
Еришиб кетди-ку устоз чеҳраси,
Дастлаб кўрганимдай руҳи чароғон.

Уюлиб етарди тошлар парчаси,
Устоз ен-атрофга боққач, ниҳоят
Мени қучиб олди биратўласи.

Режали одамлар айлаб риоят,
Мудом иш тутгандай ўйлаб келгусин,
Кўтарди мени у шахт этиб ғоят,

Уюм тош устига чиқдим шу йўсин.
Деди: "Мустаҳкамми, қадам қўйиб боқ,
Қимирлатиб боққин тошнинг унисин".

Бундай йўлда мушкул ридода юрмоқ;
Биз ҳам тармашардик тошларга аранг,
Устоз мадад бериб борарди бироқ.

Нишабга йўлиқцик, бу ҳолни қаранг,
Йўқса, устозни-ку, билмадим, аммо
Менинг ҳолим ғоят бўлар эди танг.

Ҳамоно бу ўша Евуз Ғор — юҳо,
Унга олиб тушар нишаб — енбағир,
Икки тараф девор паст-баланд борҳо.

Уюм тош устига чикдик биз охир,
Энг сўнгги харсангга етганда ночор,
Буткул ҳолдан тойиб, тин олдим оғир.

Нафас олмоғим ҳам эди кўп душвор,
Ўлтирган жойимда қолдим жилолмай,
Нари йўл босишга йўқ эди мадор.

Устозим дедики: "Огоҳ бўлгин, ҳай,
Пар тўшак қошига келмас шон-шараф,
Чарчоқ, танбалликка берма асло раъй.

Кимки шон ахтарса безаҳмат яшаб,
Ундан қолажакдир омонат бир из,
Елда — тутун, мавжда кўпикка ўхшаб.

Қўзғал! Танбалликка берилма ҳаргиз!
Дунеда ҳад йўққи енголмаса руҳ,
Руҳ бўлмаса басдир вужуддай ноқис.

Зиналар бор оддда узоқ, серандуҳ,
Четга чекинмоқлик сенга нолойиқ,
Ўгитим тингласанг — бўлма дилмажруҳ".

Отландим мардона, зоҳиран босиқ,
Тетик тутар эдим ўзимни анча.
Дедим: "Мен тайерман, эй пири ҳозиқ".

Қоя пуштасига қадам босганча,
Кетдик, лекин бу йўл анча хатарнок,
Баттаринроқ эди кета-кетгунча.

Сўзлаб борар эдим босса ҳам чарчоқ,
Ногоҳ ғор қаъридан чиққи бир овоз,
Овозки, каломга ўхшамас мутлоқ.

Сирот чўнқиридан қулоқ тутдим боз,
Англаб бўлмас эди бирор сўз, калом,
Узоқлашар эди гўе у нохос.

Тубанга энгашиб боқцим шу айем,
Ҳеч не кўринмасди қуюқ зулматда,
Устозга дедимки, айлаб эҳтиром:

"Қуйироқ олиб туш, теран хилватда
Овоз келади-ю, сўзин англамам.
Ҳеч нени қўриб ҳам бўлмас, албатта".

У деди: "Хоҳишинг бажо айларам;
Адл ишга бошласа азму ихтиер
Унга рўйхуш қилмоқ кордир серкарам".

Саккизинчи ҳалқа томон раҳгузор —
Сиротнинг йўлидан бокдик ўпқонга,
Аен кўринарди манзара бисер.

Кўзим тушди шу он ғиж-ғиж илонга,
Қай хили десангиз бордир, во ажаб,
Эсласам, тил ҳатто келмас забонга.

Ливия дашти ҳам келолмас тараф,
Чиндан морзор эрур гарчи у саҳро,
Лекин бунақаси йўқ эрур, ераб!

Ҳабаш чўлларини қўшсанг ҳам ва е
Қулзум соҳилларин устига-устак,
Бундай улкан морзор бўлмагай барпо.

Бижғиган илонзор ичида лак-лак
Маҳкумлар кезарди бесару сомон,
Мордан бекинмоққа йўқ пана, ковак.

Чирмашиб етарди барига илон,
Сиқиб олган эди қўлларин маҳкам,
Гарданларин ўраб ташлашган емон.

Бирига даф қилди илон ўша дам,
Кекирдакка содди тишин бешафқат,
Ошкор кўринарди бизга бари ҳам.

Рақам чеккунчалик ўтмайин фурсат
Ногоҳ ўт олди-ю, лов енди маҳкум,
Бир ҳовуч кул қолди ўрнида фақат.

Дақиқа ўтмайин хок туроб мардум
Қаддин ростлади-ю, туриб оеққа,
Аввалги ҳолига қайтди-ку шу зум.

Қадим донишмандлар битмиш авроққа
Беш юз йилда бир бор Самандар гўе
Ўзин маҳкум этар ўтда енмоққа.

Наботот эмасдир емиши асло,
Маҳв ўлса долчиндир бу қушга кафан,
Тириклик чораси эса мўмие.

Ҳушдан кетган кимса билмас дафъатан
Оеғидан чалган иблисми еҳуд
Васвасами боис — қолмиш фикрдан.

Ўрнидан тургач у серрайиб беҳуд
Теварак-атрофга боқади карахт,
Хўрсиниб қўяди ночор ва ношуд.

Ушандоқ эди бу маҳкум ҳам бебахт.
О, сен парвардигор, о, қодир қосид,
Қасос олажаксан нечоғ бешафқат.

Устоз хитоб қилди: "Кимсан, эй фосид?"
У деди: "Тоскандир ватаним меним,
Гуноҳим мана шу жарликка оид.

Одамдай яшашни севмасди жиним,
Исмим Ванни Фуччи, хачирдай ужар
Ҳайвонман, Пистойядир такягоҳ жойим".

Устозга дедимки: "Бу қонхўр бесар
Нечун баҳри хунга бермай мубаддал,
Бу жарда бандидир, сўра, эй раҳбар".

Маҳкум сўзларимни тинглаб муфассал,
Шармисор ҳолатда бетга уриб қон,
Мен сари юзланиб деди шу маҳал:

"Менинг бир нарсадан ўкинчим чандон,
Дуч кеддим мен сенга шундоқ аҳволда,
Бунча ғам тортмовдим ажал келган он.

Жавоб айта қолай сенга ҳар ҳолда;
Черков омборида ўғирлик қиддим,
Шу сабаб қолганман ушбу қамолда.

Бошқачароқ эди жазоим қадим,
Аҳволимга қараб шодланмаек тур,
Сенга сир айтишга жазм айладим.

Гапларимни эшит сергак, диққат бур:
Қоралар маҳв бўлар Пистойяда аввал,
Сўнгра Флоренция юргизар дастур.

Магра водийсида қодир Марс жадал
Зулматли булутлар силсиласин бот
Пицен даштларига ҳайдайди тугал.

Жанг бўлар даҳшатли ва қирғинбарот,
Оқлардан бу сафар юз бурар омад,
Бошма-бош ҳар бир Оқ бўлғувси барбод.

Қалбингни тирнашдир гапимдан мақсад".

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ ҚЎШИҚ

Шоирлар Как исмли кентаврга — ярим одам, ярим от қиефасидаги махлуққа дуч келадилар. Усаркаш Ванни Фуччини таъқиб этади. Шунингдек, Данте бу ерда жамоат мулкини ўғирлаган бир неча флоренциялик юртдошларини учратади, улар даҳшатли жазо жараенида илонга айланиб қоладилар.

Сўзин тамом қилиб у евуз бало
Бармоқларин букиб, диндак кўрсатди,
Қичқирди: "Мана бу сенга, раббано!"

Шу пайтдан илонга ҳурматим ортди:
Евузнинг бўғзига ўралди бири,
Гўеки атайин гапдан тўхтатди.

Шахт ила бошқа бир илоннинг зўри
Маҳкумнинг дастини қайирди чунон,
Битди балохўрнинг бардош, шуури.

Ениб бит, Пистойя, таг-тугинг-ла ен!
Асли зотингдан ҳам осийсан баттар!
Кўкларга соврилсин сендақа макон!

То Дўзах қаърида кезиб, баччағар,
Бундайин саркашни кўрмадим сира,
Капаней ҳам эмас бунчалик ужар.

Қочиб қолди евуз ўша он ура,
Ортидан кентавр чопди ҳайҳайлаб,
Деганча: "Сенмисан, мақтанчоқ тура?"

Кентавр сағриси эди кўп ажаб,
Сонсиз илонлардан ўрилганди дум,
Ҳатто Маремма ҳам келолмас тараф.

Елкасида эса аждар серзуғум
Турарди ҳар енга езганча қанот.
Маҳв бўларди унга дуч келган маҳкум.

Устозим дедики: "Қаршингдаги зот
Какцир, қон тўккан у қанчадан-қанча,
Авентин тоғида яшаган шаддод.

Бу ерда юрибди танҳо кезганча,
Узга қопқада бор хешлари тўп-тўп.
Бу эса — ўғирлик қилганди анча.

Геркулес адабин берган эди хўп,
Юз бора тўхтовсиз урганди чўқмор,
Гарчи ўнтасида бўлса ҳам мағлуб".

Сўзлашиб турардик шундоқ беозор,
Пастда тўпланибди уч нафар арвоҳ;
Балки этмас эдик бизлар эътибор,

Арвоҳлар қичқирди: "Кимсиз!" — деб ногоҳ,
Дафъатан хитобдан тўхтади суҳбат,
Икковлон тубанга ташладик нигоҳ.

Мутлақ танимадим уларни, фақат
Бири яна қайта берганди савол,
Улар ким — фаҳмлаб қолдим шу фурсат.

Дерди: "Келмадими Чанфа, айта қол",
Эшитсин деб унинг сўзларин устоз,
Ишора айладим тубанга дарҳол.

Менинг гапларимга балки эътироз,
Шубҳа биддирурсан, азиз китобхон,
Кўрдим бир ҳолники, мўъжизага хос.

Кузатиб улгурмай барин, ногаҳон
Олти оеқ аждар бўлди-ю пайдо,
Уларнинг бирига чанг солди обдан.

Биқинини қисди унинг аввало,
Олдги оеқлари ошди елкадан
Ва икки жағига епишди бало.

Маҳкумнинг сонларин йириб дафъатан,
Орасига тиқци думини буткул,
Кирарди буралиб сабил ғоятан.

Улкан дарахтни ҳам ўраб печакгул
Бу махлуқ қадарли чулғамас машъум,
Эзғиларди махлуқ маҳкумни нуқул.

Иккови қўшилди мисли қайноқ мум,
Ҳатто баданларин ранги омихта,
Мутлақ ўзга ҳолга кирдилар, мавҳум.

Саратонда енса гар қоғоз сўхта,
Алангасин ранги бўлар шу тахлит,
Қорамас е оқмас — қўнғир бир тусда.

Қолган икки нафар дерди бўлиб хит:
"Нима бўлди сенга, Анъел, бечора,
Тоқ деса тоқмассан, е жуфт деса жуфт",

Бошлари бирлашар экан шу ора,
Аввал ғалатироқ туюлган рухсор
Аен тортар эди энди тобора.

Вужуди чорбўлак — жуфт-жуфт қўли бор,
Тўш, қорин, оеғу гардан, умуртқа
Айқашиб кетганди — кўп қизиқ рафтор.

Турфа тус аралаш — бамисли қуйқа,
Секин йўлга тушди жирканч алвасти,
Бировми — икковлон, мубҳам, шунақа.

Баравж келганида саратон тафти,
Четаннинг тагидан қув калтакесак
Югуриб ўтади — яшиндай шахти.

Ўшандоқ бир илон чиқди жон ҳалак,
Чипор рангда эди евуз, очофат,
Бирига даф этди чаққон ва тийрак.

Ҳали вужудида ҳаетбахш шарбат
Жавҳари қуримай турган жойига —
Айни моягига оғиз солди шарт.

Сўнг илон сирғалиб тушди пойига,
У-чи, меровланиб эснади узун,
Хуш келгани каби бу иш раъйига.

Икков утру келиб тикишди кузин,
Бири тутун пускар, бири боқар сур,
Тутун қоплаганди икковин бутун.

Сабелл, Насидийни езган серғурур
Лукан ҳам жим қолсин, майли, шу дафъа,
Менинг битигимни тингласин бир қур.

Овидий куйлаган Аретуза, Кадма,
Бири жилға бўлган, бириси — илон,
Бўлса бўлаверсин, эмасман хафа:

Юзма-юз туришган гарчанд икковлон,
Чеврилтирмоқ учун сийратин ва лек
Мажбур этолмаган мановларсимон.

Икков икки ендан боқар эди тек:
Илон думи ногоҳ бўлди-ю айри,
Маҳкум товонлари қапишди бирдек.

Болдир ила еони вақт ўтган сари
Епишиб борарди жипсу мустаҳкам,
Қолмайин заррача чокнинг асари.

Илон думлари-чи, энди чинакам
Ўхшаб қолган эди икки оеққа.
Ўзгарганди лойиқ терилари ҳам.

Маҳкумнинг қўллари ичкари еққа
Тортилиб кирганди муштига қадар,
Илонда қўл ўсиб чиқди шу чоғда.

Орқа оеклари эса сарбасар
Эркак олатига айлана қолди,
Бунда-чи, думга у айланди якеар.

Орада тутун ҳам аста тарқалди,
Батамом ўзгарди улар ангори,
Бунда мўй ўсди-ю, унда йўқолди.

Бириси чўзилди илон сингари,
Униси қолди-ку ўхшаб одамга;
Сўнгра юзлари ҳам дўнди тескари.

Бири чакагини йиғнаб тутамга
Этидан ростлади қулоқ, баногўш.
Буниси эса-чи, сўзсиз шу дамда

Кулчадай, ғужанак ерга қўйди туш,
Лозим бўлганича чўзилди тумшуқ,
Лабу жағ ҳам ўсди келганича хуш.

Илон туфроқ ичра беланди тўлиқ,
Ғойиб бўлди унда қулоқ оқибат,
Ҳолат зоҳир бўлди — баайни шиллиқ.

Қачондир тили ҳам бор эди якқат,
Айри була қолди энди бутунлай,
Унда-чи, рўй берди шундоқ акс ҳолат.

Илон суратида руҳ энди тинмай
Вишиллаб судралди қай бир ковакка,
Бу-чи, ўдағайлаб, туфларди, ҳай-ҳай.

Маҳкумга айланган илон-чи тикка
Ғўнғирлаб дер эди: "Буозо, майли,
Мен каби судралсин сарсон ва якка".

Кўрдим-ку мен ахир, қув тарсо хайли
Кўз олдимда бўлди айқаш ва уйқаш.
Балки гуноҳ этдим қалам туфайли.

Атроф хира тортди, руҳим ҳам чалкаш,
Ановлар нечоғ тез кетмасин, аммо
Таниб қолдим оқсоқ Пуччони яккаш.

Қоялар қошида турибмизки то,
Фақатгина унга етмади зиен.
Ўшал учта муртад қароқчи аро,—

Бирин деб Гавилда оҳ тортар ҳамон.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ ҚЎШИҚ

Бу ерда қитмир маслаҳатгўйлар қавми аланга ичида ениб, гирен кезадилар. Улар орасида Улисс ва Диомед ҳам бор. Улисс Вергилийнинг илтимосига биноан ўзининг сўнгги денгиз сафари ҳақида сўзлаб беради.

Фахр эт, Флоренция, омадинг порлоқ,
Денгиз, заминда-ку қозондинг шавкат,
Ҳатто Дўзахда ҳам шонинг ярқироқ.

Қароқчилар аро беш меним элат,
Буларни кўрмоқдан айлагум номус.
Булар деб сенга ҳам еғилмас раҳмат.

Саҳар чоғи магар туш кўрсанг холис,
Унинг ўнг келмоғин сезиб тургай дил,
Эрк учун Прото тиккан каби кўз.

Бўладиган ишнинг бўлгани маъқул,
Тезроқ воқе топсин армон ҳам, билъакс
Йиллар ўтган сайин эзилгай кўнгил.

Яна йўл бошладик ва лекин баръакс,
Келган изимиздан қайтдик биз тағин,
Юксакка тирмашиб борардик ҳамдаст.

Елғиз сўқмоқ бўйлаб кетардик ҳорғин,
Тойганда тошларга тирмашдим аранг,
Йўл мушкул тортарди юксалган сайин.

У йўл азобларин сиз мендан сўранг,
Лекин кўрганларим эсларкан аниқ,
Яна ҳам қийналиб турибман дилтанг.

Аклу идрокимга берурман озиқ.
Юлдузим бахш этган эса фазл, камол,
Уни топтамайин янглишиб ортиқ.

Кун ботиб, кирганда лаҳзаи завол
Дўнгда ҳордиқ олиб ўтирган деҳқон
Боқар, кўз ўнгида юз очар бу ҳол:

Чивиннинг ўрнида пашшалар ғужғон,
Пастда, водий узра, узумзорларда
Қуртлар шуъла сочиб, ялтирар чунон.

Рўбарў келгандик шундоқ манзарга;
Саккизинчи эди биз етган қопқа,
Шуълалар чақнарди тубанда — жарда.

Аробасин ҳайдаб булутлар аро
Яшиндай учганда Илес пайғамбар,
Айиқдан қасосин топган авлие

Унинг бу шахтига ташлабди назар.
Булутдай юксалган ҳазратга қараб
Илғапти у фақат ялт-юлт бир ахгар.

Жарликнинг тубида шундоқ ярқираб
Айланарди сонсиз олов парчаси.
Гарчанд гуноҳкорни бўлмасди илғаб.

Юксакдан кўринар эди барчаси,
Харсангга суялиб боқмасам, паққос
Мен ҳам қулар эдим, гапнинг сираси.

Аҳвол-руҳиямни фаҳм этиб устоз
Деди: "Ҳар бир оташ парчаси ичра
Бир маҳкум енмоқда, азоб беқиес".

Устозга дедимки, юз буриб сўнгра:
"Менга аен бўлди сиру синоат,
Саволим бор ҳатто шу ҳолга кўра:

Ана, енаетир елғиз ўт ялт-ялт,
Негадир аланга тили қўшалоқ
Гўе иниси-ла Полиник бадбахт".

Йўлбошчим дедики: "Бул икки ўртоқ,
Улисс ва Диомед — гуноҳи ўхшаш,
Энди азоби ҳам бир хилдир, мутлоқ.

Асл румликларнинг шаҳрига саркаш
Киритиб қачондир сохта, еғоч от,
Деворларни бузган ғаюр, тарафкаш,

Дейдамия эса чекканча фаред
Дўзахда балокаш Ахиллни чорлар,
Палладий туфайли ушбу мукофот".

Устозга дедимки: "Уларнинг магар
Сўзлашмоққа бўлса зарра забони,
Елвориб сўрайман, о, пири сарвар.

Сабр айла, кутайлик биз ўшал онни,
Берироққа келсин қўшалоқ олов,
Сўзлашмоқ истаги ўртайди жонни".

Устозим дедики: "Бундақа сўров
Ҳар қандай дилда ҳам қўзғар иштиеқ,
Лекин сен сабр айла, тилга сол тушов.

Мен ўзим уларни тергайман озроқ,
Нечун безовтасан — турибман англаб,
Сўзлашмас сен билан — юнон сердимоқ".

Қўша тил аланга келди яқинлаб,
Энг қулай фурсатда устод муҳтарам
Уларга хитобан бошлаб қолди гап:

"О, оташ қаърида топганлар барҳам,
Ғанимат умримда сизни куйладим,
Куйладим ҳол-қудрат, ортиқ, балки кам.

Сизнинг ҳақингизда назмда сўйладим;
Икрорингиз айтинг тин олиб бирпас,
Ҳалок бўлгандингиз бирингиз қадим".

Саҳродаги гулхан шамолда элас
Чайқалгани каби зориқиб ночор.
Аланганинг учи энгашди бесас.

Гоҳ у ен, гоҳ бу ен титраб нолакор,
Тилга кира қолди олов, ниҳоят:
"Цирцея билан мен хайрлашдим сўнг бор.

Мени у бекитган авайлаб ғоят,
Бир йил паноҳида кечирдим умр.
Энейдан шундай ном олган вилоят.

На фарзанд меҳри-ю, на ердан узр,
На уй-жой, на падар қошидаги бурч
Ва на Панелопа бахш этган ҳузур,

Ҳеч нима, ҳеч қандай андиша ва куч
Тўхтата олмади мени йўлимдан,
Чиқиб кетдим шундоқ, саеҳатга ўч.

Содиқ аскарларим ила элимдан
Чоғроқ бир кемада кетдим ягона,
Денгизлар қўйнида сайр этдим зимдан.

Марокашни курдим йўлимда, яна
Испанлар юртини, сардлар ўлкасин
Кездим, оролларга бўлдим равона.

Валломатлар эдик, кўрдик барчасин,
Олам интиҳоси — сўнгги бўғозда
Кўрдик Геркулеснинг ҳад-чегарасин.

Тўхтамоқ фарз эди ҳадди мумтозда;
Қолди ортда Сетто, Севилья аввал,
Кетиб борар эдик шундоқ алфозда.

Дедим: "О, дўстларим, йўл босиб чигал
Модомики келдик кунботар томон,
Қолган умримизни бағишлаб тугал,

Кўрайлик не бўлса янгилик, армон.
Етган манзилимиз — офтоб ботар жой,
Кимсасиз маъвога боқайлик шоен.

Кимнинг зуредисиз, ўйланг, ҳойнаҳой,
Яралган эмассиз нафс учун фақат,
Тафаккур ва шавкач инсонга чирой".

Ҳамроҳлар жунбушга келди, билмай ҳад
Ташлана қолдилар дафъатан олға,
Ўзим ҳам чорасиз қолгандим ғоят.

Кеманинг қуйруғи кунчиқар еқда,
Жадал кетавердик шундоқ бебошвоқ,
Йўлимиз оғарди сўл томонроққа.

Тунда кўз ташладим самога, бироқ
Буткул ўзга осмон бўлди намоен,
Денгизнинг сатҳи ҳам ўзгарди мутлоқ.

То қалтис сафарга чиқцим бу томон,
Беш бора тўлишди ой ҳам фалакда,
Ўтганди орадан беш ой бегумон.

Дафъатан уфқнинг тубида якка
Бир тоғ пайдо бўлди, қоп-қора, улкан.
Илк бор дуч келдим бу кўҳи юксакка.

Шодлик алмашинди ғам, алам билан,
У ендан қўдди-ю зўр қуюн — гирдоб,
Кемани чархпалак айлади бирдан.

Уч бора зарб берди гирдибод тезоб,
Кема тўртинчи бор соб була қодци,
Ба фармони раззоқ бўлдик биз хароб.

Бизни серавж баҳр қаърига одди".

Ш

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ ҚЎШИҚ

Дайте папа Бонифацийга маккорона маслаҳат берган Гвидо да Монтефельтро билан суҳбатлашади. У шоирга уз қисмати ҳақида сўзлаб бериб, ватанида нима гаплар борлигини суриштиради.

Дилкаш шоир билан битгач мулоқот,
Аланга қўзғалди — шакли бир текис,
Уни ўз қаърига олди зулумот.

Яна пайдо бўлди олов изма-из
Гувлаб келар эди, овози мужмал,
Диққатни тортарди турқи, шубҳасиз.

Сицилия еқда, қачондир азал
Маҳкумни жазолаш фикрида атай
Мисдан қуйдиришган эди пуч ҳайкал.

Буқа шаклидаги ҳайкалга талай
Маҳкумни тиққанлар, сўнг еққанлар ўт:
Улар бўкиришган гўе буқадай.

Устани тиқишган биринчи мавруд;
Аланга чулғаган манов бечора
Гувраниб турипти худди шу тахлит.

Аланганинг қиеқ тиллари аро
Аранг келар эди унинг овози,
Ўтда қалтирарди солиб ғарғара.

Дерди у: "Сенгадир қалбим нидоси,
Ломбардча каломинг эшитдим ҳозир,
Дединг: "Боравер, мен суҳбатдан рози".

Қошингда ҳаяллаб бўлсам ҳам зоҳир,
Елбораман, шошма, садағанг кетай,
Оташда ўртаниб турибман, охир.

Дўзахнинг кўру кар тубидасан шай,
Севикли лотиндан келтирдинг пайғом,
Маҳкумман, бир гапни бесабр сўрай:

Айт-чи, Романья тинчми бу айем?
Урбинодан тортиб Тибрга қадар,
Оралиқ воҳадир юртим бардавом".

Меи уни тинглардим — ўйларим даҳсар,
Устоз тирсагимдан ушлаб қотди гап:
"Манов элатингга айт бирор хабар".

Жавобни аввалроқ қўйгандим тахлаб,
Хитоб кила қолдим чечан, бетўхтов:
"О, Дўзах каърида банди бсшараф;

Юртинг тинч турганин кўрганми биров,
Ҳеч қурса ҳокимлар қалбида бор кин,
Гарчи шу кунларда осойишдир-ов.

Равенна турибди жойида сокин:
Ишлар бажо бўлган, Червьягача то
Полента бургути езган қанотин.

Фаранглар ҳужумин даф қилиб, ҳатто
Уларни тор-мор айлаган шаҳр
Узра Яшил арслон эрур кадхудо.

Монтанья юртига ўтказган жабр
Кучуквaччаси-ла Веррукко кўппак
Ҳамон бир суякни тинмасдан ғажир.

Ламоне, Сантерно юртига келсак.
Унда Оқ муҳрли шер ҳукми жорий,
Дўстликда бетайин, алдамчи бешак.

Савьо аҳолисин тақдири, оре,
Икки ораликда қолгандир чиндан,
Ярим қул, ярим ҳур, йўқдир қарори.

Жавоб ола билдинг бир қадар мендан,
Хотиранг кетмасин ўчиб дунеда,
Кимлигинг аен эт, сўрайман сендан".

Тўнғиллаб олди у ўша аснода,
Сўнгра алангасин тебратиб кам-кам,
Сўз бошлаб қолди-ку йиғнаб ирода:

"Менинг гапларимни тинглаган одам
Ҳаетга қайтишин билсайдим зарра,
Титрамас эдим ҳеч бунчалар пурғам.

Ва лекин, аен ҳол, иккинчи карра
Еруғ дунега биз этмасмиз ҳижрат,
Шу сабаб, номусдан қўрқмасман сира.

Бир кун қиличимни, айлаб хуш ният,
Роҳиб пўтасига этдим айирбош,
Менинг орзум эди роҳи ҳидоят.

Лекин гуноҳ ишга яна урдим бош,
Гўрингда ўт енгур папа — олий зот
Мени йўлдан урди, боис — юрт талош.

Токи кезар эди танимда ҳает,
Одатим бор эди сут билан кирган,
Муғамбир эдим мен тулкидан зиед.

Зот эдим, юлдузни бенарвон урган,
Билардим қалъалар махфий йўлларин,
Ҳунаримни жаҳон эшитган, курган.

Қўлимдан не келса қилгандим барин;
Ҳар қандай оқил ҳам, битганда меъер
Елкан йиғиштириб, ташлар лангарин.

Мен ҳам этган эдим узлат ихтиер,
Тинчимни топарман девдим тамоми,
Во дариғ, терс келди толе кажрафтор.

Фарисей аҳлининг янги имоми
Ғазот эълон қилди Сарацингамас,
Яҳудога эмас, балки аҳкоми

88 Аҳли салиб билан жангга кирди, бас,
Акра қўлдан кетди — Сарацин сабаб,
Мусулмон-ла савдо қилган булармас.

91 Гарчанд папада бор имкон ва мансаб,
Гўе унутди-ю бунинг ҳаммасин,
Менга қўлин чўзди маслаҳат сўраб.

94 Мисли мохов очган шоҳ Константан
Сираттдан Сильвестрни чорлаган мисол,
У ҳам йўллаб қолди менга рағбатин.

97 Гўе мен туфайли ўнгланар аҳвол,
Қошимда турарди мастдай довдираб,
Унга не дейишни билмасдим дарҳол.

100 Деди: "Пенестринони янчгин, шу талаб,
Қўрқма, урмас сенга увол муҳаққақ.
Гап шу: маслаҳатинг ўтирма аяб.

103 Жаннатни очиб ҳам епурман тақ-тақ.
Шу боис қўлимда иккита калит,
Салафим буларга қараган бефарқ".

106 Жаннат борасида сўз кетди яхлит,
Бундай важ қошида қилдиму ирим,
Дедим: "Айлагандинг гуноҳдан соқит,

109 Фатво ҳам бергувчи ўзингсан, пирим,
Раббано дилингга солса, бас, инсоф,
Зафар қозонгайсан, рақибинг мужрим".

112 Сўнгги дам Франциск келганда шитоб,
Бермади руҳимни иблис — тошқўнгил,
Деди: "Тегма бунга, қилмагил итоб.

115 У — менинг улушим, Дўзахга ноил,
У ҳийла йўлига ўтгандан буен
Менинг маҳрим бўлган, шуни яхши бил.

118 Тавбасиз ювилмас гуноҳ ҳеч қачон,
Тидда тавба қилиб, дилда бўлса доғ,
Ижобат бўлмагай узру пушаймон".

121 Бутун вужудимни қоплади титроқ,
Мени саранжомлаб оларкан, е раб,
Иблис дерди: "Билгум мантиқни озроқ".

124 Мени олиб учди Миносга қараб,
У эса саккиз бор силтаб думини,
Ҳатто ғазаб ичра ўзин таталаб,

127 Деди: "Алангага топширинг буни",
Кўриб турибсанки, охир беаев,
Оташин ридонинг бўлдим тутқуни".

130 Қиссаи ҳасратин тугатиб дарров
Тарк этди бизларни бўйчан аланга,
Қиеқ тилин чўзиб кетди у олов.

133 Икковлон йўл солдик яна баландга,
Сиротдан боқардик жарга муаллақ,
Зулмга сабабкорлар етар тубанда,

136 Энди жазосини тортиб муҳаққақ.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Ушбу қўшиқда тасвирланган зотлар инсонлар орасига низо ва нифоқ уруғини сочганликда айбланади. Уларнинг жазоси ўзига хосдир: маҳкум бир доира бўйлаб тинмай айланади, бир нуқтага етганда, иблис уни шамшир билан ериб ташлайди. Маҳкум доирани яна айланибкелгунга қадар жароҳат битади, ўша жазо эса яна такрорланади. Бу ерда Данте Муҳаммад пайғамбар, ҳазрат Али, Медичи, Курион, Моска, Борн сингари зотларни учратади.

Биз чеккан жароҳат, биз курган қонни
Ифода қилолур қайси бир инсон?
Таъриф-тавсифининг йўқдир имкони.

Баенин этолмас ҳеч битта лисон,
Беҳад ҳодисотнинг икир-чикирин
Қамраб ола билмас шуур ҳеч қачон.

Даҳшат қоплаганди Пулия ерин,
Қонга ботди барча жанг майдонида,
Майиб ва шикаста бўлди баттарин.

Троя қасд қилиб ғаним жонига,
Мурдалар қўлидан йиғдилар узук,
Ливий ҳақ сўз битган ўз баенида.

Руберт Гвискар-ла жанг бўлган буюк,
Унга бас келай деб отланган элат,
Чеперано қошида маҳв бўлган черик.

Пулийлар лашкари ~ боне хиенат
Сўғишда оқибат бўлганди мағлуб,
Маккор фаранг Алар берганди мадад.

Қирғин қай ниятга бўлмасин мансуб,—
Тўққизинчи қопқа қаъридаги ҳол
Уларнинг баридан кетгайдир ўтиб.

Таги тушиб қолган қўш қулоқ мисол,
Маҳкумнинг вужуди ерилганди қоқ —
Лабдан то думғаза — очилган яққол.

Бутига осилган ичак ва чавоқ,
Нажас ўтар жойда — халтача аро
Юрак ҳам кўриниб турарди шундоқ.

Менга кўзи тушгач маққум бечора
Қўли билан очиб кўкрагин тархин
Деди: "Қара, менинг ҳолимга қара!

Бу банда нечоғ бад, бир назар солгин!
Қаршимда юрган зот бенаво, далли.
Боши қоқ иккига бўлинган ҳорғин.

Бундаги маҳкумлар ҳает маҳали
Жаҳонга солганди нифоқ ва низо,
Энди жазо тортар, келмишдир гали.

Ортда пойлаб турар иблис серғавғо,
Бизни тилкалайди тиғ уриб тамом,
Ҳар бир айланганда тағин шул жазо.

Шу ҳол такрорланар тўхтамай мудом,
Айланиб боргунча битгай жароҳат,
Яна ўша жазо этади давом.

Нечун нигоҳингда бунча важоҳат,
Сен кимсан? Юксакда турган, эй инсон!
Боқурсан тубанга бунча бетоқат?"

Лутф айлаб сўз қотди йўлбошчи шу он
"У зот марҳум эмас, Дўзахда сайеҳ,
Гуноҳи туфайли келганмас бу ен.

Дўзахни кезмоқда юриб роҳ-бароҳ,
Қисмат йўриғи шу — мен, ҳамроҳ — марҳум
У ҳам худди мендай қошингда, валлоҳ".

Ногоҳ тўпланди-ю жамики мардум,
Буткул унутишиб ўз азобини
Менга англайдилар, этолмай мафҳум:

"Қайта кўрсанг ҳает хуш офтобини,
Дольчинога айтгил, маҳв бўлмай то
Топсин жон сақлашнинг йўл, ҳисобини.

Қор кўчиб, Навардан етгунча бало
Сариштасин қилсин чидаб, амаллаб
Бир муддат енгилмай тургай, иншолло".

Яна йўлга тушиб, доира бўйлаб,
Кезмоқ-чун қўзғалиб қўяркин қадам —
ТТГу бўлди Муҳаммад айтган сўнгги гап.

Бизга яқин келди ўзга бир одам,
Кекирдак ўйилган, бурни йўқ буткул,
Қулоқ йўқ, терилаб ташланган қош ҳам.

Сўз айтай дерди-ю, аҳволи мушкул,
Бўғзидан отилиб чиқар эди қон,
Потраб тевараккa сачрарди нуқул.

Деди: "Тингла мени, покдомон инсон,
Алдамаса агар ўхшаш қиефа
Сени Италияда кўрганман, ишон.

Пьер да Медичинани эслаб қолгин, ҳа:
Верчелли деворин канорасидан
Маркабога қадар бор гўзал воҳа.

У ерда Фанонинг фуқаросидан
Мақбули Гвидо ҳам Анжолелло,
Фолим холи бўлса саҳв балосидан

Етказ икковига, келиб ев — бало
Уларни кемадан ағдарурлар тез,
Шундоқ макр қилар мустабид расво.

Қибрис ва Майорка ораси денгиз,
Унда қароқчи-ю юнонлар талай,
Бундақасин Нептун кўрмаган ҳаргиз.

Музофот ҳокими — бир кўзли ғилай
Икковин чорлагай атай суҳбатга,
Гарчанд қўшним унга билдирмагай раъй.

Суҳбат баҳона-ю панд берар шартта,
Фокара бағрида икковлон, рости,
Қолар бежаноза, бегўр, риҳлатда".

Дедим: "Тирикларга гапингни, баски,
Етказгум, суровим бор, лекин тағин,
Айтгил, анов зот ким, ғалати афти?!"

Ушлаб дабдурустдан шеригин жағин
Даҳанин силжитиб қўйди нарироқ
Ва деди: "Бекитдим оғзин — мазахин.

Цезарга гап маъқул қилган бақироқ,
Жанглар сабабчиси нотиқ ушбу зот,
Деган: "Тайер эсанг —даркор урушмоқ".

Нотиқ Курион-чи, даҳани барбод
Аранг турар эди тополмай чора,
Жавоб айтолмасдан, ғазабкор, шаддод.

Ўша он бошқа бир маҳкум бечора
Мажруҳ қўлларини кўтариб аранг,
Юзидан қон силқиб қидди ишора.

Деди: "Москага ҳам қайрилиб қаранг".
У айтган: "Ким енгса —шуники маъқул",
Юртга зулм етказган у кони найранг.

Дедим: "Ҳикматинг-ла қўшмозор бўлгил".
У-чи, тентирарди мисли савдойи,
Изтироби ортиб, серҳасрат, маълул.

Тоқатим тоқ бўлиб, буткул адойи.
Акд бовар қилмас қисматлар кўрдим,
Едга олмас эдим барин, илойи.

Нетайки, виждоннинг гапига кирдим,
Ҳушер йўлдошимиз виждон ҳамиша
Ҳақиқат либосин кийгай бежирим.

Бир ҳолни эслайман мен ўша-ўша,
Даврада кезарди калласиз вужуд,
Бошқалар қатори, ҳамсаф, хампеша.

Қўлида бамисли чароғи муршид
Кўтариб олганди сершоч калласин,
Боқар эди бизга ғамгин бош — мардуд.

Пойига машъалдай сочган шуъласин,
Булар икковлонми еҳуд ягона,—
Яратганнинг узи билгай ҳийласин.

Вужуд сирот узра туриб мардона
Каллани баландроқ кўтарди, токи
Эшитилсин дея лутфи сўзона.

Дерди: "Бундоқ азоб учрамас, боққи,
Марҳумлар аро сен юрган зот сар-сар,
Нохуш сезмақдасан ўзни ҳаттоки.

Кимлигим билмокдик истасанг магар—
Бертрам де Борнман, қирол Иоаини
Йўлдан оздирганман, макрим шу қадар.

Ота-бола аро қўзғадим жангни,
Абусалом билан шоҳ Довуд аро
Бир вақт Ахитофель қилган найрангни

Қўлламадим, уздим риштани расо.
Шу боис жазога бўлдим мустаҳиқ,
Яъни каллам абад танадан жудо.

Кўплардай, қасосга эканман лойиқ".

ЙИГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг ушбу манзилгоҳида жазосини тортаетган зотлар алхимиклардир. Улар турли-туман яра-чақаю жирканч иллатларга мубтало бўлганлар. Улар орасида Данте биладиган Гриффолино ҳамда Капоккъо бор.

Махкумлар ҳоли-ю мудҳиш манзара
Тўлдириб юборган эди дийдамни,
Йиғлагим келарди яширмай сира,

Вергилий фаҳм этиб мендаги ғамни
Деди: "Телмирурсан тубанга бунча,
Нени ахтарурсан, қандоқ одамни?

Ўзга қопқалардан ўтиб келгунча
Чекмаган эдинг-ку бунча фироқлар.
Арвоҳ эса беҳад — кета-кетгунча.

Фурсат ўтиб борар, ой ҳам оеқлар,
Сайри томуққа ҳам оз қолди муддат,
Сени кутаетир ўзга қирғоқдар".

Дедим: "Ниятимни англасанг албат
Рози бўлиб, балки айлардинг карам,
Кимни кўрмоқлигим билсайдинг фақат".

Шундоқ деб ортидан қўйдим мен қадам,
Айтдим кетаетиб устозга тағин:
"Мен боққан гўшада бордур бир одам.

Изтироб чулғаган шўрликни тайин
Жазосин тортмоқда қилмишига мос,
У менга қурдошдир, ростим айтайин".

"Фикринг бўлма,— дея лутф этди устоз,—
Кўрмасанг кўрмабсан, шунгами нола?
Ўйласанг — бошқача ўйлар бордир соз.

Кўрдим, узугин у қилиб ҳавола
Хитоб айлаганди сенга ғазабнок,
Исми Жери экан, чекарди вола.

Ўзга жойда эди сенинг ақл, идрок,
Готфор ҳукмдори ила эдинг банд.
Пайқамадинг, кетди қурдошинг йироқ".

Дедим: "Ўлдирилган эди жувонмард,
Унинг-чун дунеда олмадим қасос,
Шу сабабли боққан хафа, худписанд.

Унинг гинасига бор чиндан асос,
Шу боис этмаган менга илтифот,
Баттарроқ ачиндим бечорага, рост".

Кетдик иккаламиз айлаб мулоқот,
Чиқцик ўзга жарлик қунгурасига,
Теграмизда эди хира зулумот —

Йўқса, Евуз Ғорни бир сирасига
Сўнгги зотигача аен кўрардик,
Боқар эдик балки ғуж қўрасига.

Фаред, қарғиш сўзлар найза каби тик
Отилиб чиқарди дилим айлаб танг,
Зўр ғавғо — қулоқни расо тешгудек.

Саратон чоғида Сардин, Вальдикян
Мареммида бўлган жамики бемор,
Беморхоналарни бир жойга йиғсанг —

Бунчалик оҳ-нола чиқмоғи душвор;
Бамисли айниган ярадай, е раб,
Бир ҳид тараларди жуда ҳам мурдор.

Устоз икков ўтдик юқори тараф,
Қиялик томонга нигоҳим бурдим
Ва кўрдим барисин тубанга қараб.

Раббано йўруғин фаҳм этиб турдим,
Бу ерда Адолат юритарди иш,
Жазосин тортарди сохтакор мардум.

Эгина элини босиб ғам, ташвиш,
Ўлкага келганди бедаво вабо,
Элни қирган эди балойи мудҳиш.

Битта ҳам тирик жон қолмаган асло.
Қайтадан дунега келмиш ўша халқ,
Чумоли зотидан бўлганмиш пайдо.

Роқимлар шундоқ деб езмишлар филҳақ;
Жарлик тубидаги арвоҳлар ҳоли
У элдан минг бора баттар эди, ҳақ.

Бирови судралса қуриб мажоли,
Бирови юзтубан чангда, тўзонда
Ўрмалаб юрарди ортиб малоли.

Жимгина кезардик ушбу маконда,
Ерпарчин қавмда назар ва нигоҳ,
Диққат ва ҳаел ҳам шулар томонда.

Қайрилиб боқдиму кўрдим баногоҳ,
Турарди ўтдаги товага ўхшаш
Елка қалаштирган иккита арвоҳ.

Отбоқар хўжасин куттирса дил ғаш,
Ва еким ишидан ҳориса, шитоб
Отини қашламас буларга ўхшаш.

Бақамти бўлишиб икковлон хароб
Роса қашланарди босишиб тирноқ,
Балки сал хуш еқиб, тарқагай азоб.

Кўчиб кетган эди териси мутлоқ;
Шундоқ тозаларлар балиқ танасин,
Тангасига роса ишқашиб пичоқ.

Устоз хитоб қилди бирига: "О, сен,
Бармоғинг омбурдай бурдалайди гўшт,
Кўрмадингми бунда лотин бандасин?

Гар билсанг, айт бизга, лутф айлагил хуш,
Тирноғинг то абад кўрмасин завол,
То абад хизматда билмасин ҳориш".

У жавоб айлади хўрсиниб дарҳол:
"Қошингда турган биз худди итальян,
Айт-чи, ўзинг кимсан бергувчи савол?"

Устозим дедики: "Тирик зот билан
Айланиб юрибмиз қопқалар оша,
Дўзахни кўргай у равзан-баравзан".

Мен томон ўгрилиб, қалтираб, шоша
Нигоҳ қадаб қодди икков дадил таъб,
Бокди бошқалар ҳам — ахли томоша.

Устоз деди менга хуш назар қадаб:
"Қандай гапинг бўлса дарров айта қол".
Сўз бошладим устоз раъйига қараб:

"Сизлар барпо бўлган ва топган камол
У еруғ дунеда сиздан қолган из
Ўчмасин, сира ҳам топмасин завол.

Айтинг-чи кимсизлар, қайси элдансиз,
Азобингиз гарчи жирканч ва макруҳ,
Қошимда уялиб, ор қилманг ҳаргиз".

"Мен арещоликман,— жавоб қилди рух, —
Сьенада мени еққан Альберо,
Гарчанд у сабабли эмас бу андух.

Ҳазил қилиб девдим унга бир бора:
"Кўкка учишнинг ҳам билгайман сирин".
Шу гапга ишонди галварс бечора.

Туриб олса борми қанот бер деб чин,
Ундан чиққан эмас Дедал албатта,
Мени ўтда екди пири ва лекин.

Алхимик эдим мен, шу сабаб шартта,
Ҳатолардан холи, тўғригўй Минос
Ўнинчи зиндонга тутқазди пагга".

Шоирга дедимки: "Талварсликда рост,
Сьеналикларнинг тенги жуда кам,
Бас келиши қийин фаранг ҳам паққос"

Тилга кирди энди ўзга маҳкум ҳам,
Деди: "Стриккини қўшманг ҳисобга
Пухта у, фойдасин билган чинакам.

Никколо номи ҳам кирмас бу бобга,
Илк бор етиштириб қалампирмунчоқ,
Текин акча топиб, чиққан рўебга.

Качча, д' Ашшано боғини андоқ
Улфатлари билан совуриб еган,
Абальято еган эсини мутлоқ.

Сьеналикларни икков сен билан
Айлаб ўтирибмиз роса масхара,
Разм сол, зотман мен Капоккьо деган.

Дунеда бехуда бўлиб овора
Қалбаки маъданлар ясаб юрардим.
Мен билган зот эсанг, эсларсан зора.

Тенги кам устомон эдим мен қадим".

ЎТТИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг ушбу бўлинмасида турли-туман сохтакор шахслар жазоланади. Хусусан, қалбаки пул ясовчилар, бировларнинг хатти-ҳаракатига фириб билан тақлид қилиб, бошқаларни лациллатганлар, елғончилар ва хоказолар. Уларнинг жазоси ҳам турлича. Бири ташналикдан азоб чекса, бирини безгагу иситма қийнайди.

Семела туфайли роса дарғазаб
Фивликларга қаҳрин сочди Юнона,
Аввал ҳам неча бор бўлганди тараф.

Афамант ақлидан бўлиб бегона,
Малика қўлида ўз болаларин
Кўриб қичқирганди ўша замона:

"Қани, мода шер ва шерваччаларин
Йўлин тўсиб, дарҳол тўрга тиқайлик".
Шундоқ деб қутурди подшо баттарин.

Чанг солиб Леархни кўтарди-ю тик
Харсанг тошга уриб айлади мажоқ.
Ўзгаси-ла чўкди малика шўрлик.

Қисмат қасирғаси — Фортуна бир чоқ
Трояни этди ер билан яксон,
Маҳв бўлди молик ҳам, мулк ҳам тумтароқ.

Асирликда муҳтож Гекуба нолон
Қизи Поликсенанинг курди мурдасин.
Денгиз еқасида, соҳидда бежон —

Ўғли Полидорнинг эзғин гавдасин
Топгач, асаблари беролмай бардош
Ит каби ҳурганди, бечора мискин.

Лекин на Троя — тоқати одош,
Ва на Фив — инсону жонзотга хунхор
Ғазабин бу қадар айламаган фош.

Икки шир яланғоч арвоҳ сур рафтор
Учраган кимсага қиларди ҳужум,
Четан бузган ахта тўнғиздай ғаддор.

Капоккво бўйнидан бири серзуғум
Тишлаб олган эди. У-чи серфаред
Тошга қорнин ишқаб, топарди тўзим.

Аретинлик эса солар эди дод:
"Бу Жанни Скикки, бошларга бал о,
Ҳамманинг жонига теккан саркаш зот".

Дедим: "Тишламасин бошқаси асло,
Унинг кимлигини айлагин нақл,
Ўзи енгинангда турибди ҳатто".

Деди: "Бу — Мирранинг руҳи, беакл,
Бир замон кириб у ўзга сиеққа
Алдамоқчи бўлган падарин асл.

Шундоқ қилган ҳам у, ботиб гуноҳга
Отасини авраб, айлаган зино;
Назар сол жангари анов арвоҳга.

Кекса Буозога тақлидан расо
Гўе ўлаетиб қилган васият;
Байтал ва бойликни ўмарган, расво".

Узоқдашган эди булар, хайрият,
Ўзга маҳкумларга ташладим назар,
Ваҳший арвоҳлардан холи кайфият.

Ғалати маҳкумни кўрдим бу сафар,
Қирқсанг гар чотидан икки оеғин
Танаси кундадай, удга ҳам менгзар.

Иллат босган эди унинг ҳар еғин,
Қорин бўшлиғида йиғилган зардоб,
Мешдай хўппа семиз этган сиеғин.

Қултум сув дардида чекканча азоб,
Бамисли оташда ўртанган бемор
Оғзин каппа-каппа очарди хароб.

У деди: "Билмадим, қандай сир-асрор,
Соғ-омон тушибсиз гўшаи ғамга,
Менга ҳам айлангиз назар, эътибор!

Уста Адамоман, дучор аламга!
Не истагим бўлса қондирдим, бироқ
Бу ерда ташнаман томчи сув, намга.

Казентинода бор бесаноқ ирмоқ,
Мовий тоғлар узра Арнога қараб
Ўзанларда оқар сувлар шарқироқ.

Ўша кўз олдимда турар яркираб,
Етибман зоҳиран қувраб қийноқца.
Дардим ҳам бунчалик эмасдир, е раб.

Жазомни тортгандим роса у екда,
Дўзахдаман, лекин боқурман, мана,
Еруғ дуне томон ҳажр, иштиекда.

Мулки Роменада ясадим танга,
Ҳазрат тамғасини буздим сохтакор,
Шу сабаб ташланган эдим гулханга.

Мени йўлдан урган Алессандро беор,
Гвидо е улар хешларин курсам —
Бранда чашмасин айлардим нисор.

Қутуриб чопмоқда кимлардир — мубҳам,
Фаҳмимча, келмишдир улардан бири,
Илож не? Қанийди ўрнимдан турсам!

Қорним чоғроқ бўлса, дард қайтса бери,
Юз йилда бир қарич боссам ҳамки йўл —
Бел боғлар эдим мен мақсадим сари.

Бу ифлос маъвони кезардим буткул,
Гарчанд ўтсам ҳамки ўнлаб чақирим
Уларни топардим, муддаойим шул.

Ўшалар сабабли қуриган шўрим,
Тангага уч карра мис қўшганман заб
Уларга сарф бўлган пешона терим".

Дедим, икки нафар маҳкумга имлаб:
"Ким булар, алчайиб етган тутунда,
Аезда кўринган нам қўлга ўхшаб".

У деди: "Иккови доимо шунда,
Чакак суйкашади, ғариб аҳволи,
Етгайлар шекилли, мангу тутқунда.

Бирининг бўйнида Юсуф уволи,
Бири — троялик фирибгар Синон —
Безгак, иситмада битар мажоли".

Синон ушбу гапни эшитган замон,
Аел бу қадарли эмас деб мумтоз
Мушт билан қорнига нуқиди чунон.

Қорин ноғорадай чиқарди овоз.
Ҳарна бор ғазабин йиғди-ю уста
Юнонга мушт солди, қўл чўзиб дароз.

Деди: "Гарчи таним вазмин бир тусда,
Гарчи этолмасман ортиқ ҳаракат,
Лекин мушт уришга борман, дуруст-да!"

У-чи пўнғиллади: "Енганинг фурсат
Қўлларинг бўлмаган бу қадар ботир,
Фақат пул ясашда эдинг сен чапдаст".

Қориндор дедики: "Ҳақлигинг бордир,
Трояликларни алдаган чоғда
Айтган сўзингдан бу ростроқдир, охир!"

Юнон деди: "Сенинг айбинг кўпроқ-да,
Мен тидда алдадим, сен-чи амалда,
Барча иблисларни қолдирдинг доғда".

"Қасамхўр, ҳув отни эсла шу галда,—
Юнонга қориндор йўллади жавоб,—
Торта қол не кулфат бўлса азалда".

У деди "Қорнингга заққум ва зардоб,
Айниган сувларнинг йиғилсин бари,
Етгил ташналикка беролмасдан тоб".

Қориндор дедики: "Езмиш езари —
Шаллақи сўз билан танглайинг қотган.
Тўғри, ичим тўла иллат заҳари.

Сенинг-чи, иситма эсинг йўқотган,
Наргиз зилолига ташлай деб ўзни
Сенмасми чорасиз алахдаб етган".

Эшитиб турардим шундоқ гап-сўзни.
Устоз танбеҳ берди: "Бу нечук ҳолат?
Ранжитиб қўюрсан ростдан ҳам бизни"

Устоз сўзлар эди серзарда ғоят,
Номусдан бош эгиб, қарардим аранг,
Ҳануз кўз олдимдан кетмас у фурсат.

Уйқудан босинқаб уйғонган дилтанг
Кимса рўе бўлса ҳамки, ширин туш
Кўришни орзулаб тургандай, қаранг,

Узр сўрамоқни этгандим хоҳиш,
Устоз кечиргай деб турардим қараб,
Маъзур тутган экан устозим дилхуш.

"Хижолат ҳамиша маъзурга сабаб,—
Устоз лутф айлади,— бўлди, етар, бас,
Ич-этинг тирнама, ўзингни қийнаб.

Лекин билиб қўйгин, йўлда ҳар нафас
Тегра-тевараккa боқиб ўтамиз,
Учрайди хилма-хил шаллақи, нокас.

Бетамизни тинглаш — эмасдир тамиз".

УТТИЗ БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Шоирлар Дўзахнинг саккизинчи доираси томон йўл бошлайдилар. Улар дуч келган улкан ўпқоннинг теварак қирғоқларида улкан зотлар — алплар тутқун этилган. Данте алпларнинг қоматини тасвир этади. Вергилийнинг сўровига биноан алп Антей шоирларни ўпқоннинг тубига тушириб қўяди.

Сўз менга етказди дастлаб жароҳат,
Рухи авзойимни айлади нигун,
Бўлди яна ўзи малҳам ва роҳат.

Ахиллнинг найзаси, дерлар, инчунин,
Шу тахлит сеҳрга бўлганмиш эга,
Маҳзун ҳам этган у ва хушнуд фузун.

Юрдик дард маконин энди терсига,
Айланма йўл бўйлаб кета бердик жим,
На мен бир сўз дердим, на устоз менга.

Тунмиди е кундуз — мубҳам эдиким,
Илғаб ололмасдим олисни сира,
Бурғу овозини ногоҳ эшитдим.

Диққатимни тортган гудцурос наъра
Баланд эди буткул қалдирокдардан,
Гўе кўрингандай кўзга ошкора.

Буюк Карл черикдан ва ясокдардан
Маҳрум бўлганида Роланд чеккан дод
Солмаган бунчалик ваҳм узокдардан.

Хира еғду ичра кўринди кушод
Саф тортган қандайдир минорлар юксак,
Дедим: "Қай шаҳар бу, лутф айла, устод!"

Устозим дедики: "Масофа бешак
Йироқдир, боз бу дам қоронғи палла,
Нигоҳу назарни чалғитса керак.

Яқинроқ етганда боқиб баралла
Янглиш илғаганинг англарсан рўй-рост,
Тетик бўл, олға бос шаҳдам қадам-ла".

Қўлимдан лутф ила тутди-ю устоз,
Деди: "Тағин ўзни қўйма йўқотиб,
Уларнинг кимлигин аввал билсанг соз.

Ўпқон атрофида турганлар қотиб
Миноралар эмас, алплар девқомат,
Кўринар белгача қудуққа ботиб".

Кўкда қора булут тарқаган фурсат
Туман оғушида бекинган олам
Очилгани каби кўзга қатма-қат,

Қуюқ ҳаво ичра ташларкан қадам
Тарқарди аввалги сохта манзара,
Ваҳима қўпарди дилда чинакам.

Монтережонеда айлана тегра
Миноралар билан қуршалган каби,
Бу жойда ҳам шундоқ атроф, канора.

Кўриниб турарди уларнинг сафи,
Бамисли қалъадай даҳшатли, улкан,
Ҳануз қулоғимда ваҳмкор саси,

Кўз олдимда эди ошкор бир алп тан,
Фаркдадим юзи-ю тўшини расо,
Кўринди қўл, қорин, сон — буткул бадан.

Хилқат бадбахтларга раҳм этмиш, ое,
Йўқса, Марсда бўлса шундоқ алп аскар
Қанчалар разил эл бўларди расво.

Фил еки наҳангни яратганда гар —
Хилқат тутган бўлса шунчаки усул,
Алплар борасида мақсад муқаррар.

У ерда ҳокимдир тафаккур нуқул,
Бириккандир қудрат ҳамда ирода,
Қошида одамзод ноилож буткул.

Алпнинг юзин шундай айлай ифода:
Петр жомесига яқин бир бужур,
Ўшандоқ келади. Бўй ҳам зиеда!

Оеқлари унинг ўрада эрур,
Этақдан чўзилса уч фриз — дароз
Бўйлашолмас эди у билан бир қур.

Биқину умуртқа ораси паққос
Ўттиз қарич келар ва балки кўпроқ...
У ғалат бир тилда бақирди бехос:

"КаГе1 пий атесп 12аЬ1",— деди тумтароқ,
Пешланмаган даҳан шунчалар қобил,
Тиловат қилолмас бундан гўзалроқ.

Устоз деди: "Ўзин этгунча сабил,
Яхшиси, бурғуга пуфла, эй нодон.
Қанча қаҳринг бўлса ўшанга тўккил!

Бўйнингни пайпаслаб боққил, галварс жон,
Амаллаб топ аввал бурғу тасмасин,
Бурғу эса қорнинг устида шу он".

Устоз деди менга: "Бу алп аслин чин
Англатди — шоҳ Нумруд шулдир мутлақо,
У бузган одамзод яхлит лаҳжасин.

Унга гап айтмоқлик беҳуда савдо,
Унинг сўзларини тушунмас биров,
Ўзи ҳам англамас ҳеч не, ҳеч вақо".

Йўлда давом этдик, сўл томон икков
Бир камон ўқича босдик масофа,
Дуч келди бошқа алп — жуда улкан, дов.

Билмадим, қандай куч, қайси ирода
Унга бас келибди; қайрилган бир қўл.
Бир қўли-чи олдда. Ҳоли афтода.

Алпнинг енбошида оғир занжир — ғул,
Осилиб турарди гарданин ўраб,
Вужуди шу тахлит занжирбанд буткул.

"Бир замон кучимга йўқ дея тараф
Дий билан олишган такаббур, мана, —
Устоз гап бошлади чўнг алпга қараб. —

Алплар худоларга қарши росмана
Курашган чоғида ўша бўлган бош.
Эфиальт, то абад занжирбанд, ана".

Устозга дедимки: "Эй ҳодий сирож,
Улкан алп — юз қўлли Бриарейга
Боқсам бўлармикан? Бормикан илож?"

Деди: "Етажакмиз ҳозир Антейга;
Безанжир сўзлашар ва берар мадад,
Ўтказиб қўяр у иллатли жўйга.

Сен айтган алпгача бордир анча ҳад,
У ҳам манов каби бандидир, лекин
Унинг башараси жахдцорроқ фақат".

Ғазабкор Эфиальт титради дуркун,
Қанча зилзилалар бўлса ҳам азал
Бундоқ титрамаган ҳеч қалъа, замин.

Қўрқув ичра қотдим, етди деб ажал,
Айрилиб қолардим эҳтимол жондан,
Бандилигин қўриб тинчландим сал-пал.

Яна кета бердик, қора ўпқондан
Пайдо бўлди Антей — ўзга паҳлавон,
Беш газ келар эди бели гардондан.

"Ганнибал қўшинин енгиб Сципион
Забт этган водийда кечириб ҳает
Довруқ солган, эй, алп, шуҳрат топган жон.

Қанча арслонларни бурдалаган зот,
Сен ҳақингда дерлар: бу алп қилса жанг,
Шубҳасиз, Олимпни этарди барбод.

Мағрурлик қилмагил, очилсин чеҳранг,
Ўтинчимиз шулдир: Баҳри Коцитға —
Муз кўлига бизни тушириб қўйсанг.

Тифей ҳамда Титий йирокца, четда.
Лабингни бурма кўп; менинг ҳамроҳим
Улуғлагай сени чексиз муҳитда.

Шонингни ейгай у барҳает роқим,
Сени яна қайта этажак машҳур,
Роҳат дунесига қайтгунча токим".

Устоз гапидан сўнг буюк баҳодир
Дарҳол ола қолди уни кафтига,
Кафтки, Алкид бир чоқ синаган, қодир.

Вергилий чиққан сўнг кафтнинг сатҳига
Мени ҳам енига чорлади дарҳол,
Қучди, қалқон бўлиб қалбим ваҳмига.

Қияга булутни ҳайдаса шамол,
Боқсанг Гаризенда минорига гар,
У ҳам кўринади эгилган мисол.

Менинг тепамда ҳам шундоқ дев пайкар
Антей турар эди; рост айтсам, аммо
Ўзим қилмас эдим бу йўсин сафар.

142 Зулматда Люцифер, ҳамда Яҳудо
Чулғанган манзилга элтди паҳлавон.
Сўнгра ростлаб олди қаддини расо.

Қомати — кеманинг елканисимон.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзах тўққизинчи доирасининг туби метиндек мустаҳкам музлик билан қопланган бўлиб, бу ерда энг разил кимсалар — сотқинлар ва хоинлар жазо топадилар. Улар ватанига, дўстларига, маслаҳатдошларига, мураббий устозларига нисбатан саркашлик билан хоинлик қилган сабийлардир. Дантенинг уларга нисбатан нафрати ниҳоятда қаттиқ.

Дўзах қаъридаги жами йўл, жарлик —
Қопқалар туташган энг улкан ўпқон,
Тасвири — ўзгача услубга молик.

Шеърим бўғиқ ҳамда жасур бўлган он
Ифода айловдим буткул ниятни.
Лекин бу ерда-чи, иш эмас осон.

Оламнинг тубини — ботиниятни
Ҳазилмас тасвиру тасаввур этмак,
Талаб этар бул иш олий санъатни.

Илҳом ўзи менга кўрсатсин кўмак,
Қўллагандай Фивнинг бунедкорини,—
Насиб этсин аслин сўз билан битмак.

Шўрлик қавм, тортарсан азоб борини,
Молдай яшаб ўтсанг бўларди афзал —
Чеккунча Дўзахнинг чўнг озорини!

Жаҳаннам тубида турардик тугал,
Алпнинг пойидайдик, пастликдан, е раб,
Ўрлади тепага бир қоя жадал.

Кимдир деди: "Юргил кўзингга қараб,
Шўрлик қавмларингнинг бошларига нақ
Турибсан сал бўлса оеғинг тираб".

Атрофга боқциму илғадам филҳақ:
Бир кўл кўринарди музқотган, заранг,
Мавжи йўқ — ойнадан қилмас эди фарқ.

Австрияда Дунай ҳам аезда таранг
Бундоқ музламагай, йироқ Танаис
Тўнмагай бунчалик, бу — мисоли санг.

Ағдарилиб тушса кўл сари илкис
Кўҳи Петропане, Тамберник ҳатто,
Бунинг бир чеккаси дарз кетмас ҳаргиз.

Ез чоғи ҳовуздан бўйлашиб расо
Вақиллашга тайер турган саф қатор
Шомги қурбақалар тўпидай гўе,

Белига қадарли музга банд, абгор,
Тишин такиллатиб бамисли лайлак
Етарди маҳкумлар кўкариб, ночор.

Аҳвол-руҳияси уларнинг бешак
Акс этиб турарди афтида тамом,
Совуқцан юзи тунд, чашми-жон ҳалак.

Атрофга энгашиб кўрдим шу айем:
Турар икки арвоҳ бақамти, тиғиз.
Сочлар ҳам айқашган, хулласи калом.

Дедим: "Сийнангизни қапиштирмиш муз,
Кимсиз?" Иккиси ҳам секин буриб бош,
Мен томон юзланиб, тикиб қолди кўз.

Йиғидан шишганди буткул қабоқ, қош,
Оби дийда қилиб етардилар тек
Ва музлаб қолмишди киприкларда еш.

Иккита ғўлани бу қадарли берк
Бириктира олмас темир ҳалқа ҳам.
Шохлашар бамисли икки эчкидек.

Аезда қулоқсиз қолган бир одам
Бошин кўтармасдан деди: "Нима гап?
Кўзгуга боққандай қарайсан дам-дам.

Мановлар кимлигини билмоқчисан заб,
Падари — Альберто Бизенцио ерин
Қолдирган уларга мерос деб хатлаб.

Кезиб чиқ Каиннинг бошдан-охирин,
Шу оға-инидай хор бўлган арвоҳ —
Муз қотган кимсанинг топмассан бирин.

Артурдан зарб еган ўша сергуноҳ
Ҳароми фарзанд ҳам эмас бунча хор,
Фокаччо ҳам чекмас буларчалик оҳ.

Тепамда бош эгиб турган ғамгузор
Сассоль Маскерони ҳоли ҳам авло,
Тосканда бу зотни билишар бисер.

Ўзимни танитай энди ошкоро:
Камичон де'Пацци эдим, нигорон
Кутгум Карлинони, у баттар бало".

Итдай турки совуқ, лак-лак беимон,
Маҳкум бандаларнинг кўрдим анчасин,
Қалбда ҳанузгача даҳшатдан нишон.

Кулфату азоблар — барча-барчасин
Нуқта низомига етгунча толдим,
Ҳис этиб зулматли саҳро нафасин.

Тасодифми — қисмат, билмайин қолдим,
Сонсиз каллалардан ўтаркан ҳатлаб,
Кимнингдир чакагин мен босиб олдим.

Ингради бечора: "Жанжалми матлаб?
Келмагансан ахир мени туртмоққа,
Монтаперти учун яна қасд тилаб?"

Дедим: "Кутгил, устоз, бир оз, шу чоқда
Мени шубҳалардан этсин у холи,
Сўнг жадал кетгаймиз десанг қаеққа".

Йўлбошчим сабр этди, ўша маҳали
Шаллақи маҳкумга дедим хитобан:
"Кимсан эй, бунча сур, ортган малоли?"

"Ўзинг кимсан? —деди маҳкум жавобан,—
Антенорда бизни нуқигувчи зот,
Тепса тирик бунча оғримас бадан".

"Барҳаетман,— дедим,— номинг этиб ед,
Назмимда то абад айласам тасвир,
Анча таскин топиб, бўлардинг-ку шод".

Деди: "Мен аксини хоҳлайман, ахир,
Кет мундан, қўлингдан келмаскан фириб,
Лақиллатмоқ учун топибсан тадбир".

Сочига чанг солдим, юлқилай туриб
Дедим: "Кимлигингни айтгил, лаънати,
Йўқса соч-почингни олгум сутуриб".

Деди: "Юларкансан кокилим, рости,
Агар этсанг ҳамки тилка-ю тилка,
Сенга кимлигимни айтмасман, асти".

Чуйда сочларига даст уриб тикка,
Бир неча тутамин юлиб ҳам олдим.
Ўкирар эди у тушганча чўкка.

Кимдир товуш қидди: "Бокка, бўлгил жим,
Шундоқ ҳам шақиллаб тегдинг-ку жонга,
Вангиллатаетир сени яна ким?"

Дедим: "Бас, эрк берма энди лисонга,
Сенинг пасткашлигинг, сотқин найрангбоз,
Аен этажакман буткул жаҳонга".

У деди: "Кета бер, ўтригингни ез,
Лекин битигингга сўкишда башанг,
Ановни ҳам қўшсанг — бўлур эди соз.

Уни зор йиғлатар акчаи фаранг,
Етказ, Дуэра ҳам музлик баҳрда
Бошқа маҳкумлардай банддир, ҳоли танг.

Десалар: "Ким бордир тағин асирда",
Беккерия дегил, у бизга евуқ,
У ҳам бўйинбандда етар бу ерда.

Ҳув Жанни Сальданер кўзи ним юмуқ,
Генеллон, Тебальделло — бари енма-ен,
Евга Фазиц қасрин очганди тўлуқ".

Кетдик, лекин шу он бўлди намоен
Муз қотган ўрада иккита арвоҳ —
Бири ўзгасига эди соябон.

Нонни тишлагандай очофат суллоҳ,
Бир арвоҳ ўзгасин бўйнин сершиддат
Тишлаб олганини кўрдим баногоҳ.

Ҳаттоки Тидей ҳам энг сўнгги фурсат —
Ўлар чоғ аламда Меналип бошин
Ғажимаган бундоқ қаҳрнок, бешафқат.

Дедим: "Ғанимига буткул бардошин
Ҳай тутиб, ғазабин сочган маҳкум зот,
Аен эт, билай то бу ҳолнинг фошин.

Ҳақ бўлсанг ва унга терс ҳам бўлсанг бот,
Билсам гапнинг тагин, билсам номингиз,
У еруғ жаҳонда эканман ҳает —

Сизга хизмат қилгум, сиз ишонингиз!"

Ш

ЎТТИЗ УЧИНЧИ ҚЎШИҚ

Пизанликлар граф Уголинони икки ўғли ва икки набираси билан қамаб, очликдан қийнаб ўлдирганлар. Граф Дантега шуҳақда гапириб берарди. Шунингдек, шоир сотқин одамнинг руҳи ҳали вужуд барҳаетлигидаеқ Дўзахга тушиши, тирик қолган тана ичига эса иблис ўрнашиб олиши ҳақида накл эшитади.

У макруҳ калладан оғзини тортди
Ва қонга беланган даҳану лабни
Маҳкумнинг ғажилган сочига артди.

Деди: "Мусибат ва аламли гапни
Қўзғаб турмакдасан ўксук дилимда,
Уни эслаш ҳатто бузгай асабни.

Жазо тортаетган ҳозир қўлимда —
Маҳкум тўғрисида тарқатсанг хабар,
Айтиб бергум барин, ғуссам кўнглимда.

Лекин, ўзинг кимсан? Қилолмам бовар,
Қайтгусиз маконга келдинг қандайин?
Тосканликсан, билдим, тил-лаҳжанг менгзар.

Граф Уголино эдим, айтайин,
Архиепископдир — Ружери манов,
Бунда туғишгандан евуқмиз тайин.

Унга ишонардим, аммо номард ев
Асир қилиб олди мени аввало,
Ўлдирди оқибат қийнаб беаев.

Мени қай йўсинда маҳв этганин, о,
Билмагай бирорта замондош одам,
Тинглаб, гапларимни дилга этгин жо.

Оч қалъа аталмиш жой бор мустаҳкам,
Унда банди бўлмиш сўнг қанча тутқун,
Қафас туйнугидан боқардим мен ҳам.

Ўтказдим ҳабсда неча-неча тун.
Мени чулғаб бир чоғ ваҳимали хоб,
Келажак йўлларим бекитди бутун.

Туш кўрдим, гўе у малъун серитоб
Луккуни бизлардан ажратган тоққа
Болали бўрини қувлармиш шитоб.

Кетармиш таъқибкор тўда овлоққа,
Гваланди, Сисмонди, Ланфранки — бари,
Кўппаклар шошгандай мисли ялоққа.

Маҳв бўлмиш бўри-ю ҳам болалари,
Евуз овчиларга ем бўлмишлар хор,
Қобирғага ботмиш ўткир тишлари.

Уйғонган эдим мен еришмай наҳор,
Эшитдим, тўрт ўғлим уйқу аралаш
Нон, нон, деб тўхтовсиз айлар эди зор.

Кўз еш тўкканмисан сен ҳам ҳеч ғамкаш?
Фарзандлар ҳолидан ўртаниб кўнглим,
Чашмим селоб бўлиб турардим яккаш.

Пайт етиб уйғонди тўртовлон ўғлим,
Емиш тарқатарди зиндонбон бу вақт,
Турардик биз тушнинг таъсирида жим.

Эшитдим, қалъанинг қопқаси тақ-тақ
Епилди, мен эсам боқар эдим лол,
Ўғиллар енида, тош қотгандай нақ.

Ҳатто инграмоққа етмасди мажол,
Ўғлим Ансельмуччо деди: "Дадажон,
Нечун нигоҳингда ўзгача бир ҳол?"

Йиғламас эдим мен, гунгдай безабон
Ўтказдим кеча ва кундузни сокит,
Кун ошиб балқци-ку яна субҳ, тонг.

Ғамгин хилхонага қуешнинг йилт-йилт
Шуъласи туйнукдан тушган сония
Англадим — ҳолимиз эрур қай тахлит.

Бармоғим тишладим — мажруҳ руҳия,
Болаларим бўлса ўйламиш, ҳайҳот,
Очликдан ўзини ғажийди дея.

Дедилар: "Бизни сен этгансан бунед,
Вужудни қайтиб ол, розимиз, дада,
Бизни ея қолгин, одил гап шу, рост".

Жим қоддим, дилларин этмай деб зада,
Ўтди сукунатда кунлар бирма-бир.
Қаро ер, ютмадинг нечун у дамда?!

Етгач тўртинчи кун, Гаддо бетадбир
Оеғим остига келиб берди жон,
Сўнг гапи шу бўлди: "Ота, мадад бер!"

Худди менга боқиб турганингсимон —
Кўрдим, кўз ўнгимда бўлдилар нобуд
Икки кун ичида қолган уч ўғлон.

Кўздан ҳам қолгандим, икки кун беҳуд
Силаб-сийпаб турдим улар мурдасин,
Охир ғолиб келди очлик беҳудуд..."

Жим қолди ва бирдан ростлаб нафасин
Оғиз солди аянч калла чаноққа,
Худди ит суякка ташланган йўсин.

О, Пиза, доғдирсан гўзал тупроққа,
81 саси таралган тупроққа иснод.
Қўшни эл жазонгни чўзса узоққа —

Капрара, Горгона ороли кушод
Жойидан қўзғалсин, тўссин Арнони,
Орсиз элинг билан бўлгил ғарқ, барбод!

Қай шон чулғамасин Уголинони,
Майли, у кўрғонни бермиш сарҳадда,
Лекин не айби бор тўртта ўғлонни?!

Фивни курганлар ҳам покдир, албатта,
Мен шу зум номини битганлар ҳам пок,
Покдир Угуччоне ва Бригата.

Қия текисликдан кетдик олдинроқ,
У ерда маҳкумлар — қавми гуноҳкор
Етарди муз кўлга банд бўлиб мутлоқ.

Йиғлаб йиғлаелмас улар нолакор,
Чашмида йиғилиб ўқтин изтироб
Сингиб кетар эди яна азобкор.

Кўзига тиқилган ешлари селоб —
Биллур сипар каби қош-қабоқ аро
Музлаб қотар эди бетўхтов, шитоб.

Наздимда юз-кўзим, кипригим ҳам то
Даҳшатли совуқцан бўлганди карахт,
Сезмасдим совуқнинг ўзини ҳатто!

Ҳис этдим шамолни, лекин шу фурсат
Дедим устозимга: "Қайдан бу шамол,
Ахир гарм ел бунда музлагай абад?"

Устозим дедики: "Сабр айла алҳол,
Нечун қутурганин шамол ушбу зум,
Ўзинг кўражаксан, англарсан дарҳол!"

Банди музлар аро бир маҳкум шу зум
Қичқирди: "О, бу ен этганлар сафар,
Нечоғ бешафқатсиз, очингиз кўзим!

Чашмимни қоплаган оғир муз сипар,
Очингиз, тўкайин озгина кўз еш,
Зора кўз еш ила зарра ғам кетар".

Жавоб бериб дедим: "Шартим, аввалбош —
Аен эт кимлигинг, аҳдимдан қайтсам,
Майли, муз остида қотай мисли тош".

Деди: "Альбериго — роҳибман, айтсам,
Неъматдан евуз иш қўзғадим, аммо,
Хурмога анжирни алишдим бу дам".

Ногоҳ дедим: "Қачон топтинг сен фано?
Деди: "Жисмим тирик еруғ дунеда,
У қай аҳволдадир? Билмасман асло!

Толомейда — яъни ушбу юҳода
Шундоқ қоида бор: жазо топгай жон
Атропос этмасдан танни омода.

Пешонамдан музни сидирмоқ чандон
Сенга завқ берсин деб, очай яна сир:
Билиб қўй, сотқинлик рўй берган замон

Руҳ кетиб, вужудга иблис киргайдир.
Вужуд аввалгидай юргайдир яшаб,
То муддат битгунча кечиргай умр.

Руҳ эса тубанга юмалагай заб,
Боқ, анов жунжиккан қўшни арвоҳга,
Балки у ҳам юрар тирикка ўхшаб.

Магарам келмишсан ердан биз еққа,
Бранька д'Орьяни билмоғинг керак,
У билан биргамиз бизлар ҳар чоғда".

Дедим: "Келтиргумдир гапларингга шак,
Бранька д'Орья ҳали барҳает,
Емоқ-ичмоқни у этган эмас тарк".

У деди: "Микеле Цанке — шаҳид зот
Танин оғушига олмасдан замин,
Ҳали мум ҳовузда бўлмасдан барбод,—

Иблис эгаллаган бунинг баданин.
Хеши ҳам бор бунинг — бирга топган шон,
Иблис эгаллаган унинг ҳам танин.

Энди қўлингни чўз кўзларим томон,
Оч уни!" —Лекин мен қайтдим гапимдан,
Менга шараф эди номардлик шу он!

О, генуяликлар, номус-ор зимдан
Сизнинг юракларни тарк этмиш абад,
Нечун ўчмагансиз буткул заминдан?!

Сизнинг элат аро энг ифлос, муртад
Бир касни учратдим этган чоғ сафар,
Руҳи унинг маҳкум Коцитда минбаъд,

157 Тирикларни эса вужуди алдар.

ЎТТИЗ ТЎРТИНЧИ ҚЎШИҚ

Дўзахнинг сўнгги, тўққизинчи доирасининг ушбу бўлинмасида сотқинлар буткул вужуди билан музга банд ҳолда етадилар. Ўртада — Люцифер (Шарқона номи — Азозил) учовлон оғзидан чиқаетган даҳшатли оцим билан учта сотқин зотни тинимсиз жазолаб туради. Булар: Исо пайғамбарга хоинлик қилган Иуда, Валинеъмат ҳокимиятининг юзига оеқ қўйган Брут ва Кассий. Вергилий Дантени оғушига олиб, Люцифер — Азозилнинг мўйига тирмашганча ер куррасининг нуқтаи низомидан ўтиб, иккинчи ярим шарга чиқиб олади. Кўкда юлдузлар чарақлайди. Бу жойлар Аросат тоғларидир.

УехШа ге^$ ргос!еип1 тҒегпИ
Устозим дедики: "Рўбарўга боқ,
Кўрарсан зулматда У турган ерни",

4 Замин осмонига тун ейилган чоқ
Ва еки тушганда туман, булдуруқ,
Тегирмон парраги кўрингай шундоқ.

7 Бу ҳам турар эди ҳайбатга тўлиқ,
Даҳшатли шамолдан сақлай дея жон,
Борардим устозга паналаб, евуқ.

10 Шиша ичра қотган бутоқларсимон
Арвоҳлар етарди музга бўлиб банд.
Байтга битсам ҳатто гувранади жон.

13 Кимдир тикка қотган, ким музга пайванд.
Кимнинг боши тубан, кимнинг оеғи,
Кимдир эгилганди бамисли каманд.

Қачондир хушсурат бўлган сиеғи —
У зотга яхшироқ ташла деб назар,
Ҳодийи комилим истади чоғи —

Мени илгарига ундади сарвар,
Деди: "Мана шу жой Дитнинг қўраси,
Бу ерда ваҳмага берилма магар".

Сўраманг, ҳолимнинг не тафсираси,
Ўша он битганди буткул мажолим,
Тўнғиб ҳам қолгандим, гапнинг сираси.

На ўлик, на тирик, мушкул аҳволим,
Менинг у чоғдаги шахтимни, илло,
Аен этар сизга бу ҳасби ҳолим.

Азоб салтанати соҳибининг то,
Кўкраги қадарли музга эди банд,
Алплар қоматин ҳам мендек денг, аммо

Люцифер қўлига келолмас монанд.
Муз тагида қолган унинг жуссасин
Тасаввур этиб боқ, ўқувчим, ҳарчанд.

Холиққа бир замон шу чеҳра аксин
Кўрсатган бўлса гар ушбу бадрафтор,
Демак, у куфрга ибтидодир чин.

Турардим қошида лол қотиб бисер,
Унинг рухсорида ранг эди уч хил,
Юзин олд томони — қирмизи узор.

Икки ен томонда — ранглар муттасил
Чаплашиб, айқашиб кетганди паққос,
Қўрқинч бир шамойил этганди ҳосил.

Азозил ўнг юзи оқ-сариққа мос,
Чап юзи бўлса-чи, аҳли Нил мисол
Қорамтир тусдайди — ҳабашларга хос.

Иккала кифтида қанотлар яққол,
Баҳайбат эдилар жисми сингари,
Кемаларда бундоқ елкан йўқ, алҳол.

Кўршапалак мисол — йўқ пату пари,
Сирпаб ва қайириб улкан қанотин
Уч тараф таратар шамол сарсари.

Баҳри Коцитни у музлатар ботин,
Олтовлон кўзидан оқиб етар еш,
Учов оғзидан-чи, қонли сув бетин,

Ҳар бир уч тарафдан келишиб ендош,
Ҳар битта маҳкумга бориб етарди,—
Бу ерда уч маҳкум — бардоши одош.

Оддинги маҳкумнинг бул эди дарди:
Елка курагига солганча тирноқ,
Терисини шилиб, тирнаб етарди.

Устозим дедики: "Рўбарўга боқ,
Иуда Искарьот — азоби баттар,
Боши муз ичида, тепада оеқ.

Манави Брутга ташлагин назар,
Азозил оғзидан чиққан калласи,
Лаблари қапишган, гувраниб етар.

Рўбарўда Кассий — норғул гавдаси.
Йўлга отланайлик, чўкмақдадир тун,
Кўрдинг не ба имкон — шулдир ҳаммаси".

Амр этди — устозни қучдим, инчунин,
Азозил қаноти ейилган заҳот —
Пайт пойлаб, ендашди йўлбошчим ўқтин.

Махлуқнинг тўшига чанг солди азот —
Ва унинг мўйидан тутамлаб қур-қур
Қумоқ музлар аро йўл солди ул зот.

Тушдик осилганча белига довур,
Ярим танасига етгач ниҳоят,
Йўлбошчим естанди, ҳаллослаб, базўр.

Бош буриб оеғи томон сершиддат —
Тепага тирмашиб кетди бу бора,
Ўйлабман, орқага қайтдик деб, ғалат.

Толиққан одамдай устоз бечора
Ҳансираб дедики: "Ушлагил маҳкам,
Чиқурмиз томуғдан ушбу йўл ора".

Қоя тирқишидан ўтиб у бардам,
Бир четга ўтқизди мени аввало,
Сўнг чиқди қоянинг устига шахдам.

Мен бўлсам, Иблисга боқиб шу асно,
Ўйлардим, қошидан чиқолдим қандоқ.
Ҳолати тескари — у нечук бало.

Дилимга қанчалар тушганин титроқ
Мен ўтган сарҳаднинг баенин топқур —
Фаҳм этмаган зотлар айтсинлар кўпроқ.

Устозим дедики: "Қўзғал, энди юр,
Мушкул, машаққатли йўллар кутар гал.
Икки соат бўлди — офтоб сочар нур".

Қасрда эмасдик икков у маҳал,
Таги ўнқир-чўнқир ертўла — тош тим,
Милтираб турарди шуъла ҳам сал-пал.

Устозга юз бурдим турган заҳотим:
"Лутф айла, икковлон токи зулматда,
Шубҳалар ичра мен саҳв этмай токим:

Музлик қайда қолди? Азозил — пастда
Нечун оеқ чўзмиш? Офтоб самода
Қай йўсун кундузга чеврилди шартта?"

Деди: "Иблис мўйин тутган юҳода —
Оламнинг нуқтаи низомида шай
То ҳануз турибмиз дерсан мабодо?

Уни сен тубанда кўрдинг йўлакай,
Сўнг эса азоблар юки мужассам
Нуқтада йўлимни бургандим атай.

Ҳозир бош устингда само муҳташам,
Нариги осмоннинг тескариси бу,
Нариги хилқатда Инсон мукаррам —

Бегуноҳ ҳаети маҳв бўлди мангу.
Сен ҳозир оеғинг тираб турган тош —
Жудеккининг акс, кичик доираси шу.

Бунда — офтоб, унда — қораймоқда қош.
Узинг воқиф бўлган зот — пахмоқ нарвон,
Бу ерга санчилиб қолган аввалбош.

Самодан у қулаб тушган бир замон.
Нарекда авваллар гуллаган замин
Денгизга айланган, даҳшатга макон.

Ярим шар биз томон бўлган ост-устун.
Замин чиққан балки туртиб тоғсифат,
Оралиқ бўшлиқда қолган у локин".

Вельзувелдан нари бир жой бор, қат-қат —
Дахмалар девори чўзилган йироқ.
Тубандан отилган жилғанинг фақат —

Гувлашида уни англайсан кўпроқ.
Тошлар орасидан чиққан сув қайнаб
Пастликка таралар. Биз эса шу чоқ

Мавҳум ва билгисиз йўлдан шахт айлаб —
Чароғон дунега келдик икковлон.
Энди интилардик юксакка қараб,

Устозга эргашиб борардим ҳамон.
Кетдик, шуълаларга тушгунча то кўз,
Чашмим еритгунча нурафшон осмон.

Ва яна намоен бўлганди юлдуз.

ИЗОҲЛАР

Биринчи қўшиқ

1 *"Ердаги умримнинг ярмини юриб... "*— инсон умрининг камоли ва заводи хусусида Данте ўзининг "Базм" асарида сўз юритиб, камолотни ЗО ва 40 еш орасида деб белгилайди.

3—12 *"Боқсам, бир ўрмонга кетибман кириб"*— мажозий маънода. Италиянинг ижтимоий-сиесий муҳитини билдиради.

32—60 *"Тушиб келди ногоҳ бир қоплон чащон"*— Данте уч нафар ҳайвонга дуч келади. Қоплон — сохтакорлик ва сотқинликни, арслон — мағрурлик ва зўравонликни, қашқир — очкўзлик ва такаббурликни англатади.

62 *"Бир зот пайдо бўлди қаршимда ногоҳ"*— Данте ниҳоятда севган қадимги дуне шоири Вергилий.

102 *"Шавкатли Ит келгач, иши бўлар терс"*— Италия халоскори маъносида.

106 *"Эвриал ҳамда Турн, Нис ва Камилла "*— Италия тарихи билан боғлиқ қаҳрамонлар.

121 *"Диловар руҳ сени олгайдир кутпиб"*— Беатриче.

Иккинчи қўшиқ

13 *"Сен дейсан, падари Сильвий чинакам"*— Эней, Рим ҳукмдорларининг сулоласи ундан бошланган.

94—100 *"Кўкда бир аел бор — пурҳиммат, расо"* — Биби Марьям. Лючия — нажот маъбудаларидан. Роҳила — Еқубнинг хотини.

Учинчи қўшиқ

77 **"Ахерон"** — Дўзах дареси.

Тўртинчи қўшиқ

45 *"Лимбо водийсида кезишар фақир "*— Дўзахнинг дастлабки доирасига мансуб хос жой — Лимб. Ташқи, қоронғи қисмида христиан динидан аввал яшаб ўтган зотлар ҳамда чўқинтирилмасдан ўлиб кетган гудаклар жой олган. Ички, ҳашаматли қисмида донишмандлар ва қадимги дуне қаҳрамонлари урин олганлар.

52 Дўзахда Исонинг ва Биби Марьямнинг номлари айнан тилга олинмайди.

131 *"Донишманд зотларнинг устозин кўрдим"*— Аристотель.

Бешинчи қўшиқ

5 Минос —Дўзах ҳаками, ярим худолардан. Онаси Европа. Думи билан маҳкумни неча марта ўраса, маҳкум ўша доирага тушмоғи керак.

58 Семирамида-Оссурия — Бобил маликаси.

64—67 *"Жанглар сабабкори, энг гўзал аел "*— Елена, Менелайнинг хотини. Парис томонидан ўғирланиб, Троя урушининг сабабчиси бўлган. Ахиллл — Гомер "Илиада"сининг бош қаҳрамони. Тристан — қирол тоғаси Маркнинг бўлғуси хотини Изольда билан зино қилган.

73 *"Анов иккисидан эшитсам жавоб"*— Паоло ва Франческа ҳақидаги машҳур ҳикоя келтирилади. Равенна шаҳрида шунга ўхшаш воқеа содир бўлган.

124 Ланчелот—"Артур" романининг қаҳрамони. Қирол Артурнинг рафиқаси Жиневра билан севишган.

135 Галеот —ўша романдаги қаҳрамонлардан бири. Қўшмачи.

Олтиячи қўшиқ

13 Цербер ь —Дўзах қоровулларидан бири.

52 Чакко — флоренциялик мечкай.

64—75 *"У деди: "Хунхорлик бўлгай муҳащақ"*— Чакко Флоренциянинг тақдирини каромат қилмоқда. У ҳокимият "Ўрмонлик"ларга тегади, дейди. Данте мансуб бўлган Оқ гвельфларнинг бошлиғи қишлоқдан бўлган. "Ўрмошшк" дегани шунга шама.

73 *"Икки тацводор бор... "*— кимлиги номаълум. Бири Дантени нг ўзи бўлиши эҳтимолга яқин.

115 Плутос — антик мифологияда бойлик худоси. Айни ўринда у зиқналар ва исрофгарлар етган Дўзах қабатининг қўриқчиси.

Еттинчи қўшиқ

1 Pape 5alап, pape 8alап, alеppe — айрйм олимлар, бу сўзларнинг маъносини англаб бўлмайди, дейди. Бу сўзларни турли дантешунослар турлича тушунтиришади. Масалан: "О, Иблис, Иблис, саркардайи шайотин еҳуд уларниш ибтидосисан", "Мана, Папанинг биринчи душмани" ва ҳоказо.

11 "Қосид Микоил..." — "Инжил" тафсирига кўра, тангрига қарши бош кўтарган Иблис ва унинг шерикларига қарши курашган ва ғалаба қозонган зот.

16—66 Зиқналар ва исрофгарлар бамисли евлардек бир-бирига қарши қўйилган. Улар юмалатиб юрган тошлар эса уларнинг кўкка соврилган еки сарф этилмаган бойликларини эслатади.

22 Харибда — Сицилия қирғоқлари бўйидаги, Мессин бўғозидаги гирдоб.

61—96 Фортуна — антик давр мифологиясида тақдир худоси. Вергилий уни бойликни тақсим этувчи адолат маъбуди деб билса, Данте уни евуз заковат деб қарашга мойил. Данте - нинг Фортунага бўлган муносабатини турлича шарҳлайдиган қарашлар ҳам мавжуд.

106 "Стигий ботқоғи..." — шоирлар Дўзахнинг бешинчи доирасига ўтишади. Бу манзилда адоватгўйлар жойлашган.

Саккизинчи қўшиқ

1 Ривоятларга кўра, Данте Флоренциядан қувғин бўлгунча, ушбу етти қўшиқни езиб улгурган. Бир неча йиллардан сўнг юқоридаги сўзлар билан асарни давом эттирган.

4—12 *"Икки ўт енарди у ерда чандон"— Дщ* (Люцифер), Дантенинг аретинликлар билан бўлган уруш ҳақидаги хотиралари акс этган.

44 *"Нечоғҳимматлидир суронли ул руҳ "*— гап Дантенинг онаси ҳақида бормоқда.

61"Ушла Аржентини..."— Арженти қора гвельфларга мансуб шахс.

68 Дит — антик мифологияда Дўзах худоси. Бу ерда Дўзахнинг энг пастки қавати маъносида.

130 *"Қурғон қопқосини очар у саркор*"—Исо пайғамбарни айтмоқчи.

Тўққизинчи қўшиқ

1—33 Вергилийни ҳам қўрқув босади. Лекин, у Дантени руҳан қўллаш мақсадида Дўзахга бир вақтлар қандай йўллар билан кирганини гапириб беради.

7—8 Вергилий Беатриче мададига ишонмоқда.

23 Эрихто — фессалиялик жодугар аел.

27 Яҳудо сарҳади—Дўзахнинг энг тубида.

37 Уч фариштa — Интиқом маъбудалари - Тисифона, Мегера ва Аленто.

52 Медуза —антик мифологиясига кўра, назари тушган ҳар кимсани тошга айлантирувчи фаришта.

53 Тезей — антик ривоятларга кўра, Дўзахга Плутон (Аид)-нинг хотинини ўғирлаш учун тушганда, фаришталар уни занжирбанд қилишган. Геркулес уни озод этган. Фаришталар ўшанда Тезейдан қасос ололмаганликлари учун афсус чекадилар. Мажозий маънода юқоридаги образлар ўша даврдаги Флоренция ва Италиянинг ички муҳитини билдиради. Евузликлардан Вергилий ўз шогирдини ҳимоя қилади. Фаришталар образида шоирнинг виждон азоблари, Медузада эса унинг иккиланишлари, ночорлиги акс этган.

112 Арле — Франция жанубидаги Рона дареси бўйида жойлашган шаҳар.

113 Поль — История (Югославияда) Карнаро кўрфази бўйидаги шаҳар. У ерда қадимий римликларнинг даҳмалари жойлашган.

Ўнинчи қўшиқ

14 Эпикур — грек материалист файласуфи, руҳ абадийлигини инкор этган. Дантенинг дўсти Гвидо Кавальканте Эпикур ва ибн Рушд таълимотига эргашган.

22—51 Фарината — Италиянинг йирик сиесий ва ҳарбий арбоби. Сиесий партиялар орасидаги тортишувларда фаол иштирок этган. 1264 йилда вафот этади.

52 *"Шу асно цабрдан бир арвоҳ бетин "*— Кавальканте — флоренциялик машҳур гвельф, эпикурчи-атеист. У шоир Гвидо Кавалькантенинг отаси. Гвидонинг Вергилий талантига нисбатан фикри юқори бўлмаган.

79 *"Эллик бор кўринмай ойнинг жамоли"*— Фарината Дантенинг эллик ойдан кейин сургун бўлажагини каромат қилмоқда.

85 Арбия — бу жойда гвельфлар билан жанг бўлган.

119 Федерик — Фридрих II Гогеннетауфен, Неаполь ва Сицилия қироли, папа тахтининг душмани, эпикурчи.

Кардинал — Оттавиано дел Убальдини, гиббелин.

127—132 Вергилий Дантени жаннатда Беатриче билан бўлажак учрашув ила овутмоқда.

Ўн биринчи қўшиқ

8 Папа Анастасий — 496—498 йилларда папа тахтида ўтирган. Айримлар унинг динсизлар тўдасига тушиб қолганига сабаб фессанолилик Фотин таълимотига таважжуҳ билдирганидан бўлса керак, деб ҳисоблашади.

16—66 Гап Дўзах қаърида хилма-хил жазога мустаҳиқ бўлганлар устида боради. Каорсо — француз шаҳри, унинг фуқароси судхўр сифатида ном чиқарган. Содом — Ўлик денгиз ҳав-

засидаги шаҳар. "Инжил" ривоягига кўра ушбу шаҳар фуқаросининг ғайритабиий гуноҳлари учун (баччавозлик) худонинг ғазабига дучор бўлиб ениб кетган.

98 Файласуф — Аристотель.

112—114 Юлдузлар ҳолати. Олимларнинг ҳисобича, бу 1300 йил 25 март, тунги соат 2-ю—40 минутга тўғри келади.

Ўн иккинчи қўшиқ

5—10 Тренто шаҳри ва Адич соҳили Италиянинг шимолишарқида.

13 *"Аҳли критликнинг исноди махлуқ"*— Минотавр (гавомард) — ярим ҳўкиз, ярим одам. Антик ривоятларга кўра, Крит подшоси Миноснинг хотини Пасифая еғоч сигир ичига кириб, ҳўкиз билан қовушган. Минотавр игундан туғилган ҳароми. Ҳайвоний куч рамзи.

17—20 Яъни, Афина тахтининг вориси Тезей билан демоқчи. Тезей лабиринт ичига Ариадна (Миноснинг қизи) берган калава ип билан кириб Минотаврни ўлдиради.

38 Ривоятга кўра Исо жон берганда, оламда зилзила юз берган. Дўзахдаги ўпирилишлар ҳам ўшанда пайдо бўлган.

41—43 Эмпедокл таълимотига ишора. Унингча, дуне тўрт асосий унсур (ўт, сув, ҳаво, тупроқ) тўқнашувидан яратилган. Агар улар ўртасида уйғунлашиш вужудга келса, яна борлиқ парчаланиб кетади ва тартибсизлик юз беради.

47 Хун даре — Флегетон, унинг комида золим ҳукмдорлар, зўравонлар, талончилар жазо тортади.

55—75 Кентаврлар — Флегетон қўриқчилари, қайноқ сувдан бошини чиқармоқчи бўлган маҳкумларни камондан ўққа тутадилар. Уларнинг танаси отники, боши одамники. Бу ерда бир неча кентаврларнинг номлари тилга олинади.

Хирон — Ахиллнинг мураббийси, кентаврлар бошлиғи. Несе — грек мифологиясида жаҳддорлиги билан ажралиб туради. Фол —антик ривоятларда ўзининг зулмкашлиги билан машҳур бўлган.

88 *"...энг олий тобон"*— Беатричега ишора.

107—138 Бу ерда бир гала ҳукмдорлар тилга олинади. Александр — Искандар Зулқарнайн е балки Фессалиядаги Ферея ҳукмдори (эрадан аввал 4-аср). Дионисий — Сиракуз ҳукмдори. Аццолино — Падуя ҳукмдори. Обиццоде' Эсте — Феррара ва Модена ҳукмдори, ўз ўғли томонидан ўлдирилган. Атилла — хунлар бошлиғи, "Тангри қамчиси" деган ном олган. Пирр— Эпир шоҳи. Римга қарши курашган.

137 *Риньер де' Пацци ва Риньер Корнето* — талончи зодагонлар.

Ўн учинчи қўшиқ

2—6 Худкашлар ўрмони — ўз-ўзини ўлдирганлар Дўзахда дарахтга айланиб қолган жой.

Чечина, Корнето —жой номлари, ботқоқдик, чангалзори мўл манзиллар.

12 Гарпийлар — грек мифологиясига кўра, йиртқич, евуз қушлар. Гуе, улар Строфад ороллари да Энейнинг ҳамроҳларига ҳужум қилишган ва Энейга уни Италияда кутаетган бахтсизлик ҳақида хабар қилишган.

58—63 Гап император Фридрих II саройининг обрўли маслаҳатгўйи Пьер делла Винья ҳақида. У иғво туфайли қамоққа тушган ва ўзини ўлдирган.

68 Август — император Фридрих II.

115 *"Сул еқда иккита дабдала, парчин"*— уларнинг бири сиеналик Лано, иерофгарчиликлари билан ном чиқарган, Топпо яқинида аретинликлар билан бўлган жангда ўлдирилган. Иккинчиси — Жакомо исмли иерофгар, сарой кишиси. Енғиндан ҳузур қилиш учун уйига ўт қўйган.

143 *"Иоанн деб унут бўлди ул салаф, ўша шаҳар эди менингчун макон "*— Флоренция шаҳри афеоналарга кўра, уруш худоси Марсга қарашли бўлган. Христианлик даврида шаҳарда Иоанн ҳокимлик қилган. Лекин бари бир флоренцияликлар "Марс санъати" бизни урушга тортади, деб ўйлашган. Марс ҳозирча Флоренцияни яксон қилмаганининг сабаби эса Арно сувларидан топилган "Уруш худоси"га боғлиқ аллақандай ҳайкал парчаларини даренинг Кўҳна кўприги устига қўйилганидир. Шунқчгдек, хунлар шоҳи Атилла Флоренциянинг кулини кўкка совурган, деган ривоятлар ҳам бор. Аслида, Флоренцияни готларнинг доҳийси Тотила қамал қилган.

151 *"Кулбамда ўзимни қилганман қурбон "*— бу сўзлар кимга тааллукди эканлиги қоронғи. Кадим шарҳловчилар уни судда нотўғри ҳукм чиқарган флоренциялик судья Лотто дельи Альи дейишади.

Ўн тўртинчи қўшиқ

14 Катон Утически — эрамиздан аввалги I аерда Помпеянинг бир қисм қўшини билан Нумидий подшосини қарши олмоқ учун Ливан саҳросини кесиб ўтган.

32 *"Ҳиндга жаҳд айлаган Искандар... "*— афеоналарда айтилишича, Искандар Ҳиндистонга юриш қилган чоғ қўшини устига еғилган олов парчаларига кўзи тушиб, уни топтаб ўчиришни амр қилган.

46—72 *"Кимдир манов етган бўйчан ва тунд зот"* — Дўзах азобига беписанд боқиб етган бу зот бир замон Фив шаҳрини қамал қилган грекларнинг етти қаҳрамонидан бири мағрур Ка-

панейдир. У худоларга — Вакх ва Зевсга истеҳзо билан қараган, куч-қудратдагина ҳақ-ҳуқуқ бор деб ҳисоблаган. Ғазабланган Зевс уни яшин билан парчалаб ташлаган. Капаней Дўзахда ҳам саркашлигини давом эттиради.

80 Буликаме —Витербо кўли яқинидаги қайноқ булоқ. Данте Флегетоннинг юқори оқимини шунга ўхшатмоқца.

94—114 "Крит қарияси"—Данте қуйидагиларни айтмоқчи: денгиз ўртасида бир замон ўз болаларини еган Сатурн подшоҳлик қилган Крит ороли бор. Ида тоғи ўрмонларида эса Сатурннинг хотини Рея чақалоғи Зевсни яширган. Бола йиғлаганда, унинг овозини Сатурн эшитмаслиги учун Рея хизматкорларига шовқин-сурон кўтаришни буюрган. Ида тоғида елкаси Дамьятега, юзи Римга қараган "Улуғ қария" ўтирибди. Мифга кўра, унинг боши тилладан, кўкраги ва қўллари кумуш, қовурғалари мис, оеқларининг бир қисми темир, бир қисми лой. Данте "Таврот" ривоятини олтин аср ҳақидаги антик ривоят билан уйғунлаштириб юборади. Ундан кейин эса қадим афсоналар асосида Дантенинг ўзи тўқиган миф бошланади. Крит қариясининг бўйнидан то пастигача дарз кетган. Дарз кетган жойларидан кўз еши ва ундан Дўзах дарелари ҳосил бўлади. Дўзахнинг энг тубида эса у муз кўли — Коцитга айланади. Крит қариясининг бир оеғи лойдадир. Бу — инсоният тарихида даврлар ва подшоликлар алмашиб туришини англатади. Шунингдек, Крит қарияси антик даврдан бошлаб инсоният умр йўлларини ҳам билдиради. Инқирозга юз бурган одамзоднинг қисмат йўли Дўзах тубига — Люцифер — Азозилга келиб тақалади. Инсониятнинг қайноқ кўз ешлари Флегетон ва бошқа Дўзах дареларига айланади. Инсоният образини мужассам этган, ярадор қарияни Данте нега Критга жойлаштирган? Эней Критни трояликларнинг асл ватани, деб ҳисоблаган. Эней ҳамроҳлари билан у ерга сузиб борган. Аммо худолар Энейга Италияга қайтишни ва жаҳон империясини асослашни буюришган. Инсоният бешиги бўлмиш Критда бир вақтлар олтин аср ҳукм сурган. Айни маҳалда эса у темир асрига айланиб турибди. Қариянинг яралари тузалмоғи учун олтин аср, Римнинг янги, умумжаҳон империяси даркор. Крит қариясининг назари шунинг учун ҳам Рим харобаларига қаратилган.

Ўн бешинчи қўшиқ

4—10 *"Фламандлар қурган дамбага ўхшар " — Дате* Флегетон устидаги дамбани Бруджа ва Гвидзант еҳуд педуанлар Грентда ўрнатган дамбага қиес қилади. Данте, бу дамбанинг бунедкори кимлигини билмадим, дея эҳтиеткорона шама қилиб кетади. (Худоми е иблис?)

ЗОСэр Брунетто — флоренциялик олим ва езувчи. Дантени ешлигида ўқитган.

55 "... саодатли бурж" — инсон толеи юлдузлар ҳолатига боғлиқ, деган ақида.

70 *"Ҳар икки тараф ҳам сенга терс ва бад"*— Оқ ва Қора гвельфлар — иккала тараф ҳам Дантенинг ғанимларидир, демоқчи.

90 Беатриче кўзда тутилмоқца.

109—110 Присциан —лотин грамматига, Аккурсий — Болоньядаги ҳуқуқ профессори.

112—114 Андреа де' Модзи — руҳоний бўлса-да, ниҳоятда ахлоқсиз бўлган. Папа Бонифаций ундан қутулиш учун Виченцу шаҳрига епископ қилиб жўнатиб юборган.

119 *"Ғазнаи илмимни асра..."*—Брунетто ўзининг "Хазиналар китоби" ҳақида гапиряпти.

121 *"Ғизиллаб жўнади бурилиб чаққон"*—Веронада югурувчилар мусобақаси бўлиб турган. Ғолиб чиққан одам бир парча яшил мато олган. Брунеттони ўша югурувчиларга ўхшатяпти.

Ўн олтинчи қўшиқ

5 *"Уч соя қайрилибкелди дафъатан"*— булар: Гвидо Гверро — бой-феодал оиласидан, флоренциялик гвельф саркардаларидан. Теггьяйо Альдобранди дальи Адимари — гвельф партиясига мансуб таникди пешволардан. Якопо Рустикуччи — Кавалькантенинг қариндоши, пулдор.

70 Гульельмо Борсиери — Флоренциянинг таниқли фуқароларидан.

106 Пўта — Данте белига ўраб олган арқон. Пўтанинг асарда нимага ишора эканлиги хусусида қадим замонлардан турли дантешунослар турлича фикр билдирадилар. Бир гуруҳ тадқиқотчилар Вергилий пўта билан елғончилик тимсоли бўлмиш Герионни лақиллатмоқчи, йўлга солмоқчи бўлган, дейдилар. Агар шундай бўлса, бу ўринда пўта Тафаккур, Оқилона тадбиркорликни англатиши мумкин.

129 *"Комедиям ҳақи қасам ичароқ* "—Данте бу ерда биринчи маротаба ўз асарини комедия деб атайди. Унинг фикрича, комедия трагедиядан, аввало, мазмунига кўра фарқ қилади. Трагедия сокин бошланиб, даҳшат билан тугайди. Комедия эса бунинг аксидир. (Дантенинг Кан Грандега хатини қаранг.) Шунингдек, уларнинг услубида ҳам фарқ бўлади: трагедияда баланд ва кўтаринки, комедияда эса одатдагидек услубдир, дейди Данте. Трагедия ҳамда комедия ҳақидаги антик ва ҳозирги замон тушунчалари Данте даврида бўлмаган.

Ўн еттинчи қўшиқ

1—15 *"Мана шу махлуқдир касадум ҳайвон "— антик* мифологиядан олинган, Дўзах саккизинчи доирасининг қўриқчиси

Герион. У Елғончилик тимсоли бўлиб, рухсори еқимтой, феъли бад, ниҳоятда даҳшатли махлуқ.

16 *"На турк ва на татар тикканда палак "*— Данте даврида шарқдан Марко Поло ва бошқа сайеҳлар томонидан келтирилган палак-кашталар машҳур бўлган.

18 Арахна — лидиялик тўқувчи қиз. Афсоналарга кўра, унинг санъати Афина санъатидан ҳам ўтиб тушган. Ғазабланган маъбуда уни ўргимчакка айлантириб қўйган.

21 Олмон —немис.

56 "... *тамғали, нишонли ҳамен*"—ўша замон судхўрларида уларни қайси хонадонга мансублигини билдирувчи хос белгилари бўлган. Данте ўшалар ҳақида сўз юритмоқда.

107 Фаэтон — Қуеш худоси Феб — Аполлоннинг ўғли. Само аробасида кетаетганда отларни удда қилолмасдан, Зевс чақмоғига дуч келиб, ерга қулаб тушган. Шунингдек, Данте бу ўринда Дедал ва Икар ҳақидаги ривоятни ҳам келтириб ўтади.

Ўн **саккизинчи қўшиқ**

1—18 *"Дўзахда бир жой бор, оти Евуз Ғор"*— Дўзахнинг саккизинчи доирасини Данте шундоқ деб атайди. Номни муаллифнинг ўзи ўйлаб топган. Евуз Ғор бир гала ўпқон юҳолардан иборат бўлиб, орада жуда кўп дамба ва кўприклар учрайди.

50 Веннедико Каччанемико — болоньялик таниқли, гвельф, у синглиси Гизолабеллани Феррар ҳокими Обиццо де' Эстега ўйнаш бўлишга мажбур этган. Данте унга шафқатсиз киноя билан қарайди.

115—126 Алессио Интерминелли —бу одам ҳақида бизга жуда кам нарса маълум. У Оқ гвельфларга қўшилган, 1295 йилда ҳали тирик бўлган. Данте унга заррача шафқат биддирмайди.

133 Фаида — Теренцийнинг "Ахта" асаридан, афиналик бузуқи аел.

Ўн тўққизинчи қўшиқ

1—6 *"Бадбахт ялоҳхўрлар, о, Симон каллоб"*...— Учинчи туйнук — ўпқонда черковдаги мансабларини суиистеъмол қилган, черков мулкларини ўғирлаб кун кечирган руҳонийлар жазо тортади. Бу типдаги қароқчиларнинг пири Симон Волхв деб аталади. У авлие Петр ва Иоаннинг руҳларини пулга сотиб олмоқчи бўлган, оқибатда Петрнинг қарғишига учраган.

52—81 Папа Николай III—Дантенинг овозини эшитиб, Николай III уни папа Бонифаций VIII деб ўйлайди. Папа Бонифаций бу маҳалда тирик эди. У черковни алдаб юргани учун муаллиф томонидан тириклай Дўзахга мустаҳиқ этилган.

Николай III Орсини деб аталган аристократ рим оиласидан. Орсо — итальянча айиқ дегани. Шунинг учун у: "уруғим аювдир", дейди.

82—87 *"Сохтароҳибкелар... "* — черков мулкларинипг талончиси, сурбет папа Климент V. Уни француз қироли Филипп Соҳибжамол қўллаб-қувватлаган. Бир замонлар иуда руҳонийси Ясон ўз мансабини Сурия подшоси Антиох Епифандан 360 талант кумушга сотиб олган. Данте уларни бир-бирига муқояса қилмоқда.

88—114 Данте аввалги авлиелар ва дастлабки папалар ҳалол яшаган, демоқда. Николай III га эса, сен Неаполь қироли Карл I га бермоқчи бўлган ҳаром бисотингни Дўзахда ҳам босиб ет, дейди. Папа Неаполь қироли билан курашмоқ учун Византия императоридан пул олган. Ораларидаги низонинг сабаби шулки, Неаполь қироли папага қариндошларидан бирини хотинликка беришдан, яъни папа билан иттифоқ тузишдан бош тортган.

116 *Император Константжга мурожаат* — Дантенинг фикрича, император Константин I пойтахтни Византияга кўчириб, ўзини мохов дардидан халос қилган папа Сильвестр I га Римни тортиқ қилгандан буен гарб черкови йўлдан озиб кетган.

Йигирманчи қўшиқ

32 Амфиарай-— Фивани қамал қилган грек йўлбошчиларидан. Фолбинликка иштиеқи бўлган. Гўе у енгилишини аввалдан каромат қилиб қочиб қолган. Зевс ғазабига учраб, ҳамманинг кўзи ўнгида уни ер ютганмиш.

40—44 Тиресий — фивалик кароматчи авлие. Овидий келтирган афсонада айтилишича, у, гўе чақишиб етган бир жуфт илонга рахна солгани учун аелга айланиб қолган. Ҳассасини илонларга қайта теккизгачгина яна аввалги ҳолига қайтган эмиш.

46—51 Аруне —Луни деган жойда яшаган этруслик фолбин. Римликлар уруш оқибатини билиш учун уни чақириб олишган.

61—91 Данте Италия дарелари ва тоғларини бир бутун ватан дея тасвирлайди. Мантуя шаҳри тарихини ҳикоя қилади.

94 Мантуя шаҳрини Казалодини деган галварс ҳокимдан айер Пиноменте тортиб олган.

112 Эврипил — қадимги ривоятларга кўра коҳин.

116 Микеле Скотто — император Фридрих II нинг сарой мунажжими, Аристотель асарларига шарҳ езган, араб тилидан таржималар қилган.

119 Бонатти — форлилик таникли астролог. Азденте — асли этиқдўз, фолбин.

124 "Фурсатдир..." — халқ тушунчасига кўра Ҳобил (ой одами) елкасига шох-шабба ортиб Севилья (Испания) томонга кетаетган вакт. Тонгги соат 6 га тўғри келади.

Йигирма биринчи қушиқ

38 Зита — Лукк шаҳрида яшаган тақводор аел.

41 Бонтуро — Қора гвельфларнинг XIV асрдаги йўлбошчиларидан бири Бонтуро Датти. Учига чиққан порахўр. Иблисларнинг гапларида киноя сезилиб турибди.

112 Иблисларнинг гапига кўра, 1266 йил бурун Дўзахдаги кўприклардан бири бузилган. Бу воқеа Исо жон берар чоғ юз берган. Бундан чиқадики, Данте сафарга 1300 йил, жума куни эрталаб отланган.

118 Иблисларнинг номларини Дантенинг ўзи тўқиган.

Йигирма иккинчи қўшиқ

1—12 *"Кўрганман суворий сафлар мақомин"*— бу ерда Данте 21-қўшиқ охирида эслатиб ўтган, иблислар чиқарган ғайришуурий овозларга ишора қилади ва улардан фарқли ўлароқ, ешлигида ўзи эшитган юксак, жанговар созларни эслайди.

48 Наварралик — қадимги шарҳдовчиларнинг кўрсатишича, бу маҳкумнинг исми Чамполо. У қирол Тебальд II нинг хизматида бўлган.

81—90 Роҳиб Гомита ва Микеле Цанке —Гомита — сардиниялик князь Нино Висконтининг вазирларидан бўлган. Висконтининг ишончини суиистеъмол қилиб, қамоқдагиларни пора эвазига озод қилиб юборган ва оқибатда осиб ўлдирилган. Микеле Цанке — логодорлик қирол Энцонинг ноиби. Қирол болоньяликларга асир тушганда, Микеле Цанке ўз вилоятидаги ҳокимиятни эгаллаб, қиролнинг хотинига уйланиб олган. Куеви томонидан ўлдирилган.

Йигирма учинчи қўшиқ

103 Каталано ва Лодеринго — 1261 йилда ташкил этилган "Хушчақчақ қардошлар" деб аталмиш Гаудентлар диний уюшмасининг аъзолари.

131 Қора фаришталар — худо даргоҳидан қувилган малаклар.

Йигирма тўртинчи қўшиқ

125 Ванни Фуччи — Данте уни шахсан таниган, иккаласи жангларда бирга бўлишган. У сиесий мухолифларидан шафқатсиз ўч олган, кўпинча уларнинг мол-мулкларини талаган. Лақаби "Ҳайвон" бўлган. Ванни Фуччи Оқ гвельфларнинг мағлуб бўлишини каромат қилаетир.

Йигирма бешинчи қушиқ

2 *"Бармоқларин букиб, диндак кўрсатди"*— Дўзахда Ванни Фуччи нафақат ўғри, у Кананейдан ҳам ўтиб тушадиган саркаш осийдир.

22 *"Елкасида эса аждар серзуғум "* — қадим дуне қароқчиси Как Евуз Ғорларда аждарга айланган. Данте уни кентавр деб ҳам ҳисоблайди. Гераклнинг буқаларини ўғирлагани учун Как пастки қабатга — ўғрилар орасига тушиб қолган. Геракл уни уриб ўлдирган.

35 *"Пастда тўпаанибди уч нафар арвоҳ"*— пистойялик Ванни Фуччининг ўрнида энди беш ўғри пайдо бўлади. Данте энди уларнинг қайси партияга еҳуд мазҳабга тааллуқли эканини фарқлаб ўтирмайди.

97Аретуза ва Кадма —Овидий асарининг қаҳрамонлари.

Йигирма олтинчи қўшиқ

7 Прото — Флоренция ҳокимларига ҳамиша тобе бўлган кичик бир шаҳар. Протоликларнинг эзгу армони мустақиллик эди. Бу жойда Дантелар хонадонининг мулклари бўлган.

43 *"Юксакдан кўринар эди барчаси"*— маълумки, Дўзахнинг бу доирасида ўз хўжайинларини емон йўлларга тарғиб қилган маслаҳатчилар жазоланади. Дантенинг ўзи ҳам қувғин маҳалида сарой маслаҳатчиси бўлиб ишлаган. Шунинг учун унинг ўзи ҳам хавотирга тушяпти.

53—69 *"...аланга тили цўшалоц"* — қўш тилли аланга ака-ука Этеокл ва Полиник куйдирилган гулханни эслатади. Бу оғаинилар бир-бирига душман бўлган. Дўзахнинг бу алангасига эса, Троя урушида устакорликлари билан ном чиқарган грек йўлбошчилари Улисс ва Диомед маҳкум этилгандир. Улисс Трояга алдамчилик билан еғоч от олиб кирганликда ва оқибатда Энейнинг ватани бўлмиш Трояни яксон этганликда айбланади. Улисс ва Диомед Троядан Афина Паллада ҳайкалини ўғирлаб кетишган. Улисс —Одиссейдир.

100—142 Улисснинг сўнгги саеҳати: Улисс ҳамроҳлари билан Ғарбга, Геркулес сарҳадига (Гибралтар бўғози) жўнаиди. У бир қанча ороллардан айланиб ўтиб Атлантик океанига чиқиб олади. Улисс саеҳати ҳақида турли афсоналар, жумладан, Гомернинг "Одиссея" асари ҳам мавжуд. Аммо Данте Улисснинг сўнгги саеҳати ва унинг ўлими ҳақида мутлақо ўзига хос, мустақил ривоят яратган.

Иигирма еттинчи қўшиқ

4 *"Яна пайдо бўлди олов изма-из"*—бу аланганинг ичидаги маҳкум XIII аср сиесий арбобларидан, таниқли саркарда граф Гвидо ва Моитефельтродир.

7—24 Сицилия буқаси — мисгар Перилл Агригентҳукмдори Фаларидга ясаб берган. Ичига маҳкумларни солиб тагидан ўт қўйилганда маҳкумларнинг овози буқа бўкиришига ўхшаб эшитилган. Подшо мукофот тариқасида буқа ичига устанинг ўзини биринчи бўлиб тиққан. Дайте подшонинг тутган йўлини тўғри деб ҳисоблайди.

28 Романья — Италиядаги вилоят.

40 Равенна — бу шаҳарнинг ҳокими Полентанинг герби Бургут бўлган.

43 *"Фаранглар ҳужумин даф қилиб"*—- Форли шаҳри, француз ва итальян аскарларидан иборат папа Мартин IV қўшинининг қамалига бардош берган. Бирмунча вақтдан кейин шаҳар Скарпетти дельи Орделаффининг қўлига ўтган. Унинг герби тилла ранг матода Яшил Арслон сурати бўлган.

47 Веррукко қўппак — гап Малатеста да Веррукко ва унинг ўғли ҳақида. У Романьянинг кичик бир бўлагини эгаллаб, мутаб етган.

68 Роҳиб пўтаси — Франциск роҳибларининг камари.

71 *"...папа — олий зот "*— папа Бонифаций VIII.

94 Ривоятларга кўра, мохов очган шоҳ Константан папа Сильвестрдан шифо топган.

100 Пенестрино — Романьядаги шаҳар.

112 Франциск —диний жамият бошлиғи.

Йигирма саккизинчи қўшиқ

7—30 Данте Италия тарихи билан боғлиқ бир қанча урушларни эсга олади.

56 Дольчино Торниелли — Христиан динидаги мазҳаблардан бирининг бошлиғи. Папа Климент V уни кофир санаб қувғин қилмоқда эди. Муҳаммад уни ҳам ўзи сингари янги тариқатчи ҳисоблаб, рағбат билдирмоқда. Дольчино 1307 йилда тутиб олиб ўлдирилган.

73 Пьер да Медичина — Болоньяда ва бошқа вилоятларда амаддорлар орасига нифоқ солиб юрган.

100 Курион —Кай Курион, ваъзхон.

106 Моска — флоренциялик, Ламбертилар оиласидан, руҳонийлар орасига нифоқ солган.

134 Бертрам да Борн — машҳур правонсал трубадури, сиесий мавзуда шеърлар езган. Англия қироли Генрих II ни ўғли билан уриштириб қўйган. Данте уни шоҳ Довуд билан ўғли Абусалом ўртасига нифоқ солган Ахитофелга ўхшатади.

Иигирма тўққизинчи қўшиқ

10 *"Фурсат ўтиб борар, ой ҳам оеқлар"*— куннинг иккинчи ярми, тахминан соат 1 ларга тўғри келади. Демак, Данте сафарини бошлаганига 18 соат бўлган, сафар тугашига эса 5 еки 6 соат қолган.

40—57 Бу доирада сохта пул ясовчилар, алхимиклар, иғвогарлар ва бошқалар жазо тортади.

58—63 Данте маҳкумлар тортаетган азобни бир маҳаллар Эгина шаҳри аҳолиси вабодан тортган азобга қиес қилаетир. Гўеки, Эгина подшоси Зевсга мадад сўраб мурожаат қилганда, муқаддас эман дарахтига ин қурган чумолилар одамга айланган ва шаҳарда қайтадан фуқаро пайдо бўлган. Мирмидонлар — грекча чумолилар деганидир.

109 *"Мен арецколикман..."—алхимия* билан шуғулланган Гриффолино.

125 Стрикки — отасининг меросини қўкка совурган, Никколонинг иниси. Улар исрофгарлардир. Капокко — Дантенинг мактабдоши, уста тақлидчи бўлган. 1293 йили ўлдирилган.

Ўттизинчи қўшиқ

1—24 Юпитер Фив подшоси Кадманинг қизи Семелани севиб қолади. Юнона рашк устида Семелани ўлдиради ва Семеланинг синглиси Ионанинг эри бўлмиш шоҳ Афамантни ақлдан оздиради. Афамантнинг кўзига хотини ҳамда болалари шер ва шерваччаларга ўхшаб кўрина бошлайди. Афамант ўғли Леархни қояга уриб мажақлаб ташлайди. Малика эса қолган болалари билан ўзини сувга ғарқ қилади.

16 Гекуба —Троя подшоси Приамнинг хотини. Бева қолгач, юнонларга асир тушади. Ўғли Полидор ва қизи Поликсена ҳалокати туфайли ақлдан озиб, итга ўхшаб улий бошлайди.

32 Жанни Скикки — Кавальканте оиласига мансуб. Айтишларича, у бошқаларнинг овози ва хатти-ҳаракатларига беқиес даражада тақлид қила билган. У мессер Буозо Донати исмли ўлган одамнинг тўшагига етиб олиб, сохта васиятнома ездирган.

37 Мирра — Кипр подшосининг қизи, ўз отасини севиб қолади ва бошқа аел қиефасида отасининг тўшагига киради.

61 Уста Адамо — асли англияликтаниқли алхимик. Сохта пул ясагани учун ўлдирилган.

91—109 "Таврот" ривоятига кўра, Фиръавн қўриқчиларидан бирининг хотини Юсуфга туҳмат қилади. Бизнинг узбек адабиетида шунга ўхшаш ривоят "Юсуф ва Зулайҳо" номи билан машҳур. У трояликларни адцаб, шаҳарга еғоч от киргизишда маслаҳат берган хотин.

128 Наргиз зилоли — эмишким, наргиз сувда ўз аксини кўриб, севиб қолган.

Ўттиз биринчи қўшиқ

4 *Ахилл найзаси фриз* — Ахиллнинг, гўеки, жароҳатлаб ҳам тузатадиган найзаси бўлган эмиш.

13 Бурғу овози — қоронғиликдан эшитилган даҳшатли овозни Данте Роланднинг ўлим олдидаги ҳайқириғига ўхшатади.

46—80 Немврод (Нумурд) — Бобил подшоси, Хама қабиласининг бошлиғи. Гўё, у Бобил минорасини барпо эттираетганда, иш тезроқ юришсин, деган мақсадда қурувчиларнинг ягона тилини парчалаб юборган. Шундан дунеда кўп тиллилик пайдо бўлган эмиш. Дўзахда унинг жазоси ҳам шунга хосдир: унинг нима деганини бирор кимса тушунмайди. "Таврот"да айтилишича, у ҳайвон тутувчи ҳам бўлган. Бурғу унинг ўша ҳунарига ишорадир.

84 Эфиальт — Немвроддан кўра ҳам еввойироқ алп, Зевс билан курашган, шунинг учун ҳам у Дўзахда занжирбанддир.

98 Бриарей —50 қўл, 100 бошлик дев. Данте уни одам шаклига солади, шу сабабдан ҳам алплар қаторига киритади.

ЮОАнтей — Нептуннинг ўғли, ривоятларга кўра Ливан саҳроларида яшаган. У худолар билан бўлган жангларда иштирок этган эмас, чунки у кейиироқ дунега келган. Вергилийнинг айтишича, жангларда борди-ю у ҳам қатнашганда эди, алплар худолардан енгилмаган бўлар эди.

136 Гаризенда — Болоньядаги минора.

Ўттиз иккинчи қўшиқ

25—39 Муз кўли —бу жойдаги маҳкумлар ярим белига қадар музга банд ҳолда етадилар. Данте Муз кўлни Дунай ва Дон (Танаис)нинг музлашига қиес қилади. Унга, тоғларни қулатсанг ҳам дарз кетмайди, дейди.

40—57 Ака-ука Альбертилар — отасидан қолган мулкий талашиб бир-бирини ўлдирган гибеллин Наполеоне ва гвельф Алессандро.

67 Камичон де' Пацци — Арно водийсидан, қароқчи феодаллар зотидан. Мерос учун қариндоши Убертинони ўлдирган. У ака-ука Альбертиларни ўзидан баттарроқ деб ҳисоблайди. Камичон дунеда ўзига ўхшаб яшаб ўтган бир қанча қароқчи, қотил зодагонларни эслатиб ўтади.

78 *"Кимнингдир чакагин мен босиб олдим"—бу* сотқин ўз исмини айтишдан бош тортади. Бошқа бир маҳкум унинг отини атаб чақиргандагина унинг Бокка дельи Абати эканлиги аен бўлади. У Монтанерти енидаги жангда флоренцияликларнинг байроқцори Якопо де' Паццининг қўлини қирққан ва мағлубиятга сабабчи бўлган ватан хоинидир. Дантенинг унга нафрати ниҳоятда буюк.

121—122 Данте яна бир неча хоинларнинг номларини келтириб ўтади.

124 Данте биринг бошига бири жон-жаҳди билан оғиз солиб турган икки маҳкумни кўради. Уларнинг кимлигини бошда айтмайди. Уларни Тидей ва Меналиппга қиес қилади. Тидей Фивани ишғол қилган етти подшонинг би$и бўлиб, уни Меналипп яралайди. Тидей Меналиппни ўлдиради ва унинг бош чаноғига оғиз солган ҳолда ўзи ҳам ўлади.

Ўттиз учинчи қўшиқ

1—3 Қасоскор Уголино —граф Уголино епископ Ружери томонидан қамоққа олинган ва болалари билан бирга очликдан ўлган. Уголино Дўзахда Ружерининг бошини ғажиб қасос олаетир. Гваланди, Сисмонди, Ландофранкилар Ружерининг ҳамтовоқларидир. Бури ва бўриваччалар деганда ҳам Уголино ва унинг болалари кўзда тутилади.

80 "81" — итальянча "Ҳа" деган сўздир. Бу ерда, умуман, Италия назарда тутилмоқда.

103 Ўрта асрлардан буен, шамол, ҳавони қуеш қиздиришидан пайдо бўлади, деб ҳисоблашган.

109 Альбериго — Гаудентлар жамоасидан. Гвельф. У бир замон оралари бузилган қариндошларини яраш ошига чақириб ўлдиртириб юборади. Яъни, Альбериго хизматкорларига: "Мева келтиринг!" деган заҳоти улар келиб меҳмонларни бўғизлаб ташлашади. "Альбериго мевалари билан сийлаш", деган гап итальянларда мақолга айланиб кетган. Альбериго "Хурмони анжирга алмашдим", демоқда. Маълумки, Италияда хурмо анжирга қараганда қимматроқ эди. У, Дўзахда қасос мўлроқ бўлди, демоқчи. Қизиғи шундаки, Данте асарини езганда Альбериго барҳает бўлган. Ундан: "Сен қачон фано топгансан?"— деб сўраганда, у: "Жиноят қилганим учун руҳим тириклигимдаеқ Дўзахга жўнатилган, еруғ дунеда қолган вужудимга эса иблис жойлашиб олган", деган қабидда жавоб беради. Кўриниб турибдики, Данте баъзи одамларни тириклигидаеқ адолат юзасидан жазолашга ошиқади.

136 Альбериго ўзига ўхшаб тириклай Дўзахга мустаҳиқ этилган яна икки кишининг номини атайди. Данте эса гўе ўзини билмасликка олиб, таажжубланади.

156—157 Ҳалиги тирик дўзахиларни айтмоқчи.

Уттиз тўртинчи қўшиқ

1 \'схИ1а ге§1$ ргойеиШ 1пГегп1— "Жаҳаннам подШОСИНИНГ байроғи яқинлашиб келмоқца", дегани. Жаҳаннам подшоси, олти қанотли Люцифер — биз уни Шарқ диний ақидасидан келиб чиққан ҳолда Азозил деб ҳам олдик. Данте, одатдагидек, дастлаб Азозилни ўз номи билан атамасдан, у, деб кетаверади. Шунингдек, Азозилнинг қанотларини ҳам дастлаб ўз номи билан атамасдан, туман ичра кўринган тегирмон паррагига қиес қилади.

10—15 Дўзахнинг сўнгги доираси ҳақида гап кетади. У Жудекка деб аталади. Бу ном Исо пайғамбарга хиенат қилган Яҳудонинг номи билан боғлиқ.

20 Дит — Люцифер (Азозил).

34 Холиқ — яратган дегани. *

38—45 Азозилнинг уч хил ранги бор. Қирмизи — ғазаб, оқ сариқ— ожизлик,қора — ҳасад. Учлик, умуман, ўртаасрларда илоҳийлаштирилган. Худо, Исо пайғамбар ва Биби Марьям тариқасида ва ҳоказо. Бу ерда тангрига саркашлик қилган Иуда (Яҳудо) ҳамда инсон шарафини сотган Брут ва Кассий жазога дучор этилган.

96 *"Икки соат бўлди — офтоб сочар нур"*— шоирларнинг Дўзах бўйлаб саеҳат қилганларига роппа-роса йигирма тўрт соат тўлган. Бу 1300 йилнинг 24 мартини англатади. Бундан кейин шоирлар Азозилнинг тукига тирмашиб пастга туша бошлайдилар. Азозилнинг ярим белига етгач эса юқорига тирмашиб чиқа бошлайдилар. Бу дегани, дуненинг марказига етгач, биринчи ярим шардан иккинчи ярим шарга ўта бошладик, деганидир. Азозил эса парвардигор ғазаби туфайли самодан ерга улоқтирилиб, замин қаърига санчилиб кириб кетган. Унинг ерга санчилиш зарбидан ярим шарлар туси ўзгарган — қуруқлик океанга айланган, океанда эса Аросат тоғи бўртиб чиққан. Азозил эса қоқ ўртада жойлашган. Бу ерда Данте христиан диний ақидалари бўйича ва ўрта аср олимларининг Ер шари ҳақидаги тушунчаларига асосан гап юритади.

139 "...юлдуз" — Данте асарининг ҳар бир бўлими шу сўз билан тугалланади.